

EESTI LOOMING

Sisu:

Marie Under: Võõrsil, luuletus. **August Mälk:** Kolm meeleolupilti, kilde. **Henrik Visnapuu:** Luule päevikust. **Gustav Suits:** Rootsi luulepõimikust, tõlkeid. **Joh. Aavik:** Eesti keele hüved ja pahed, artikkel. **Aino Kallas:** Kolm kildu, memuaarikatkeid. **Reet Veer:** Neli luuletust. **E. V. Saks:** Kerttu Nikkase lugu, novell. **Artur Adson:** Kodumure, luuletus. **Hanno Kompus:** Karl Milles ja Ragnar Ostberg, artikkel. **Raimond Kolk:** Neli luuletust. **Valev Uibopuu:** Võõras, novell. **Ivar Grünthal:** Viis luuletust. **Artur Adson:** Jaaniõhtu, näidendikatkend. **Arved Viirlaid:** Luuletus. **Valli Voitk:** Vaikimine, novellett. **Albert Kivikas:** Landesvääri veri, näidendikatkend. **Lilli Kaelas:** Rahvusromantism eesti kujutavas kunstis, artikkel.

Ringvaade:

Olav Roots: Eduard Tubina elust ja loomingust. **Ilmar Laaban:** Portreid tänapäeva prantsuse luulest. **V. P.** Kus ta on? Bibliograafiat Soomes ja Rootsis ilmunud eestikeelseist trükitooteist 1944—1945.

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS

STOCKHOLM 1946

EESTI LOOMING

IV

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS

Toimetust:

BERNARD KANGRO, HANNO KOMPUS

A. ORAS, K. RISTIKIVI, E. V. SAKS (tegevtoimetaja)

G. SUITS, V. UIBOPUU

Vôôrsil

1.

Kes olen, kes siin üksi käin?
Ma endalegi vôôraks jäin.

End kuhu panen, kuhu viin?
Kui leinaline lügun siin.

See suur ja vaikne vôôras öö,
See pole see, see pole see.

See lai ja hele taevakumm —
Siin all ma kõigist tundmatum.

Kui hüüuks avaksingi huult —
Ma vastuseks vaid püüaks tuult.

See vôôral müüril roosileht —
Vist ammu unes kuskil näht.

Onn, magus sõna — kes meist veel
Teaks, mis see on. See — vôôras keel.

Kes minuga on ühte verd,
Neist lahutab mind mitu merd

Nii õudselt tühi süda sees.
Kuu vôôras helgib vôôras vees.

Mul hauaõilmed oimudel.
Taob surmakell, taob surmakell.

2.

Oh kuulata, mis kostab säääl
 Ja virgutab mu valust?
 Oh ei... oh jaa... see linnuhääl
 On minu kodusalust.

Kui läksin säält, kuis helkis nii
 Tee haavalehti punas...
 Sestsaadik küsib alati,
 Meel aina mõtleb: kunas?

Sest mõttest sai mu siht ja tee,
 Ses talund võõra talve,
 Kui saatsin üle jää ja vee
 Ma oma vaikse palve.

Kas toomeoksalt künnilind
 Veab oma laululinge?
 Oh ei... oh jaa: ma kuulen sind,
 Mu kodukoha hinge.

3.

Sinetavad sirelite
 Puhmad ligistikku.
 Ära ainult täna mitte
 Vaata minevikku!

Ripub värisevaid pungi
 Üle väravate,
 Juba tunnen arga tungi
 Silmilt tõsta kate.

Ounapuude õite valgus
 Valgemaks teind tunni,
 Ons see jälle mingi algus?...
 Elama end sunni!

Üsna, üsna päikse juure
 Lööke tõuseb taeva.
 Viiks ta väike laul mu suure
 Murc mult ja vaeva.

Kolm meeleolupilti

TULE ÄÄRES.

See oli maipäeval, kui me seisime rahva hulgas, ning laial platsil, mis oli mõeldud piduks, süüdati tuled. Ning kuna suits tõusis paksult kergelt hämara, kõrge taeva poole, ot-sis leek endale vingerdades teed kui-vades oksades, kuni lõi ragisedes kõrgele, puistates vaikselt hämaruse täis rõõmsaid tulesädemeid.

Siis ta võttis kinni mu käest, see vaikne mees ja ütles, et läheb ära.

— Miks sa lähed ära? küsisin, sest pidu pidi ju alles algama.

— Ma ei või näha tuld, ütles ta ta-sakesi, just kui oleks see mõni süü-tegu, et ta peab seda sel rõõmsal tunnil ütlema.

— Sa ei või näha tuld? küsisin, sest juba kilkasid lapsed tule ääres ja tahtsid hüpata selle servadest üle. Noored nihkusid leekide valgus-sesse ja kõigi silmad naersid. Ning eemal hakkas mängima orkester, et kõik teaksid, et tuleb kevad ja suvi ja inimesed võivad olla rõõmsad.

Me läksime ära sel õhtul.

Ja kui teisel päeval saime kokku järve ääres, kus vana remmelgas leotas oma värsketest lehtedest roheli-si oksi vees, olin ma nii tark, et sain aru, miks ta ei või näha tuld.

— Sa oled tules väga palju kaotanud, ütlesin osavõtlikult. Ta oli tõesti palju kaotanud. Sest kodu-

linna suures põlemises muutus kõik, mis ta oli ehitanud ja loonud, vare-meiks ja tuhaks ja samasse tulle ja samade varemete alla jäid needki, kes olid talle armsad. Ta oli nüüd üksinda siin — väsinud, vaikne ja kurb.

Kuid kaastunne on nõrkade pä-ralt. Need tahavad, et ligimeste tüh-jad sõnad mässiksid neid oma halet-semisse; nad tahavad igatühele kõnelda oma hädadest, nagu mõned haiged oma haigustest. Kuid mu sõ-ber polnud niisugune. Ning see, et ma tuletasin meelde ta kaotusi, näis teda löövat nii, et ta ajas end sir-geks ja ütles:

— Ma ei loe seda, mis ma olen kaotanud. Ma ei jõua seda lugeda ja siis ma ei jaksakski muud. Ma loen seda, mis mulle alles on jää-nud, ja seda on ka üsna palju.

Jah, ma ei või näha tuld. Ma peaksin ennast sundima, ja ma ei taha seda. Aga ma võin näha elu ja uskuda, et Jumala taeva all on uusi päevi, mis on tänasest pare-mad. Ja ma mõtlen sellele, kuidas ma nüüd elan ja et ma elan, ja ma vaatan ülespoole ja ütlen tänulikult: Issand on annud mulle selle päeva!

Niimoodi ta ütles ja niimoodi ma nägin teda vaatavat ülespoole. Ja ma sain äkki aru, et ta on väga tugev. Sain aru nüüd sellest kir-

jasõnast, mis ütleb: kellel on, sellele antakse, sest nõrgale on saatuse käsi harva lahke. Kuid kes on tugev ning kes jaksab oodata ja oskab korjata varemetest välja terveks jäänud kivid, selle teele paistab ühel päeval jälle päike ja ta võib jälle olla rõõmus isegi tule ääres.

KODUMAA.

Kõrge ja kivine on see mägi, mille otsa on ehitatud maja, milles ma praegu elan.

Ma vaatan siit alla ja näen kaljude vahele hargnevat järve ning rohelist metsi ta kallastel ja saartel. Ma näen öises pimeduses tuhandes tules säravat linna ja kuulen ta väsimatu rutu suminat. Ja kui ma olen hilja veel ülal, nagu see juhtub tihti, siis näen järve uppuvat pimedusse ja näen ka seda, kuidas ta hommiku tulles muutub selgeks, puhtaks ning kaugusteni nähtavaks ja saab rõõmsaks tõusva päikese särast. Ma näen teda keskpäeval, kui laevad tulevad kusagilt ja lähevad kuhugi ning kannavad vette oma kohe jälle kaduvaid teid. Ma näen teda õhtul, kui vihm langeb taevast vette või jälle ilusal tunnil, kui õhtuse taeva kuldne helk peegeldub vaigse vee sügavuses.

Siis juhtub vahel, et mu tütar tuleb mu juurde ja võtab kinni mu käest. Ta püüab siis vaadata kaugemale üle vee ja maa ja küsib:

— Kas see on kõik Rootsimaa?

— See on kõik Rootsimaa, ütlen ma talle.

— Kas seda maad on väga palju? tahab ta teada.

— Seda maad on väga palju. Teda on kaugel põhjas ja ta ulatab lõunas mereni. Teda on siinpool järvi ja sealpool neid mägesid, mis on nii

sinised, et nad lähevad juba pea-aegu ühte taevaga.

— Kas see koht, kus maa läheb ühte taevaga, on väga kaugel, küsib ta.

— See on väga kaugel!...

— Kas nii kaugel kui meri, pärib ta imestades.

— See on kaugemal kui meri!

— Kas nii kaugel kui Eesti? küsib ta ja pöörab oma silmade pilgu minule.

Ma ei vasta talle.

Ma kuulen ta küsimust ja jään mõtlema, kui kaugel on õieti Eesti? Ma sulen silmad ja püüan näha seda maad. Ning siis näen ta talusid ja maju, ta teid ja rahvast. Ja ma näen ta viljapõldusid otse oma silme ees ja inimesi armsa, koduse taeva all. See kõik ei ole kaugel. See on äkki siinsamas, otse mu juures, seespool minu silmi.

— Meie kodumaa ei ole kaugel, ütlen siis. — Ta ei saa olla kaugel, sest ta on igal pool meiega ja ta elab meiega, niikaua kui elab meie süda!

Ta hoidis nüüd kõvemini kinni mu käest ja vaatas mulle otsa oma suurte, imestavate silmadega ega küsinud enam midagi. Kuid ma jutustasin talle sellest maast, mis on seal vee taga ja seal, kus taevas läheb ühte maaga ning mis ühtaegu on alati meiega, kuhu me ka lähiksime ja põgeneksime. Kuna ma nii jutustasin, sain ma aru, et temagi näeb seda maad ja et see on talle ligidal ega jää tast kunagi kaugemale, nagu ei jää kaugemale tast ta enda südagi.

UNISTUS.

Mina, mu sõbrad, pole enam amugi istunud oma kodus!

Tuuled on pühkinud minust üle

ning ööde pimedus on katnud mu eest päikese, mis paistis kunagi mu kodus. Ma olen pandud nüüd istuma teistesse paikadesse ning kui ma nüüd vahel karjatan ööseti nagu kutsikas, kes on viidud ära oma ema juurest, siis ärge pange seda tähele, sest ka valu jääb viimaks vanaks.

Jah, palju päevi on veerenud minust mööda, ja kui ma vaatan tagasi sinnapoole, kust tulín, siis näen oma käidud teed kui kullaga tikitud kangast mineviku tuhmuvast kauguses.

Ma mäletan päevi, mis olid täis päikest ja ma mängisin nendega nagu laps oma paljude asjadega, milledest ta ei tea kartagi, et need võivad ühel päeval katki minna. Kuid nüüd on mu käed tühjad ning mu silmad on äkki jäänud tuhmiks ning mu hing on nagu lind, kes ei jaksa laulda oma pimedas puuris. Ma ju tean, et heinamaad, mis olid täis lilli, on nüüd surnud väljad. Ma tean, et viljade vahelt ei tõuse Jumala päikese poole enam lõikajate rõõmsat laulu, ning tean, et metsad on küntud täis pommiauke. Ma tean, et seal, kus varem elasid oma päevadest rõõmu tundvad inimesed, keerutab tuul tuhka laiali endiste rõõmsate jalaastumiste kohal, ning paljude südamete ahastused tõusevad üles tumma taeva poole. Ja meri, mida ma olen ikka armastanud, ja mis mind kandis siia, — seegi on nüüd äkki nagu surnud vesi ning kui ma vaatan temast üle, näen soojal keskpäevalgi ta kohal öö musti varjusid.

Niimoodi ma tundsin, mu sõbrad, ja need polnud rõõmsad tunded. Niimoodi ma mõtlesin, ja need olid kurjad mõtted, mis ärkasid mi-

nuga ühes igal hommikul ja mis õhtu jõudes tulid minuga ühes mu voodissegi. Tee mu ees oli siis väga auklik ning taevas mu pea kohal madal ja ma küsisin endalt, kui kaugele ma jaksan niimoodi minna.

Kuid ühel vaikselt päeval, kui ma istusin metsaga kaetud kaljul vaikselt järve ääres, puudutas midagi nagu kiire lind mind mööda lennates ja riivas mu südant. See oli unistus elust ja õnnest ning see tuli vaikselt päikesepaistes äkki mu juurde. Ta tuli tõepoolest nagu lind, kes istub tormis kiikuvale oksale, ja ma nägin, et temagi tiivad pole kannatusist puhtad, kuid ma tahtsin nii väga, et ta jääks. Ma hoidsin hinge tagasi ning mu süda seisis, sest ma teadsin, et unistuste linnud on veelgi pelglikumad, kui need, mis lendavad maistes metsades. Ma olin siis väga vaikne ja mu süda oli äärteni avalí, ja nii ta jäi.

Niimoodi tuli mu unistus. Ja see on hea, et ta tuli, sest see on hea, kui elu pimedal tunnil tuleb ta su juurde nagu valge lind läbi külma, pimedast metsa ja sa pole enam üksí ja sinu ümbruses pole enam nii pime.

Sa vaata siis jälle merd ja näed, et ta on avar ning ta pind särab päikeses ning et taevas maa üle pole enam nii madal, vaid on kõrge ja täis lootust. Sa vaata maailma ja usud, et heinamaad kasvatavad jälle lilli, põllud vilja ja inimesed saavad rahunud elada oma maal. Sa vaata pimedust ja ööd oma ümber, ja nüüd see pole enam ainult pimedus, vaid sa märkad temas koidu hahkjaid viirge ja sa usud, et h o m m i k p o l e k a u g e l ! —

Luule Päevikust

Laviin

Kahin-kihin, kohin, pragin...
Lumi mäelt tõuseb lendu.
Püüa valget lumilindu!
Pärimägi! Rigin-ragin.
Nagu lõhkeks õhus miin
orgu mühiseb laviin.

Mäeküljed puhtaks pühib
nagu jätilase käsi.
Maast ja metsast ainult räsi
lumega koos orgu rühib.
Armuheitmatu on see
langeva laviini tee.

Inimesed, loomad, lauad,
puud ja põõsad, teede tammid,
asulad ja orulammid,
kõik on äkki lumihauas.
Pime, pilkane ja külm.
Kodukatus — kaame kalm.

Surin-vurin, vuhin-vihin...
Lendu tõusvad sõjalinnud.
Linnadest vaid pilpad, pinnud.
ristirästi ühen kihin.
Saksamaa, su lõpp on siin!
Alla mühiseb laviin.

Veebr. 1945
Alt-Aussee, Austria.

Emigrant

Kui raskes pohmeluses mingi
ma küpsen rõdul, hulgun linnas
eetsmärgita ja raugelt ringi
kui võõras kehas pist või pinnas.

Mäed piiravad kui vanglamüürid
mind igalt poolt. All orus lipud
kui tuuletuses tühjad tüürid
on unustatud vardais rippu.

Vaat' kõrvalt näotut emigranti,
kel ainsaks isamaaks on laager,
läeb tooma — ennäe, siirast santi —
poolt liitrit suppi. Söönuks saage!

Helveetsia, su lumiharjult
veel hooti tuleb jahe puhang.
Kuum keskpäev varastab ka varju
mu kõrvalt. Matab tolmu-uhang.

Ma korjan rentslist kustund koni
ja vargsi poetan taskurätti,
siis üles mägedesse ronin
ning teesklen nii ideelist pätti.

Teldkirch, juuli 1945

Mis armas, kõik oli tuna

Nii eile ja homme ja täna
tund tunnile lisab kurbust
ja meeltesse mälestuskirbust.
Mis armas, kõik oli ju tuna
ju ammu ja kunagi.

Aeg hauks kui määndunud muna
maailma hädade lisaks:
roim emaks ja vägivald isaks.
Ei sigi siin põsile puna
ei täna ei kunagi.

Tuul lehvitab pilvede lina,
tusk südameesist pühib,
tund sigimatu ja tühi.
Ei tule oodatud luna
ei täna ei kunagi.

Nii eile ja homme ja täna
tund tunnile lisab kurbust
ja meeltesse mälestuskirbust.
Mis armas, kõik oli ju tuna
ju ammu ja kunagi.

Bregenz, sept. 1945.

Manamine

Hull ja hell kui keegi,
ilujanune,
olen tuleleegi enda vanune.

Tõuse uues ilus
elumeelne Ing!
Varjutuste vilus
vaevleb minu hing.

Aeg on, et ju kuuleks
sa mu kisendust.
Mõttetuse luuleks
muutub häda must.

Tõuse tõusmist surmast
Ing, mu Maarjamaa!
Aja verihurmast
lunasta meid taas.

Bregenz, okt. 1945.

Aastapäev Austrias

Kõik seisab liikumata paigal,
maailma silmi katab kae.
Loob mittemiskist tühja aega
apaatne uni, päeva vaev.

Ma pühin otsalt aasta higi,
loen tulevikku murega.
Külm osasaamatuse on ligi,
oo võõras, vaene Austria!

Hulk sõpru mullas, merevooges,
pool rahvast hulkurina teel,
kuid ikka heitleb tormihooges
mu armastatud kodu veel.

Maailm küll rahutaoline,
kuid pole rahu, ainult teesk.
Uus kerkib üles sõjavine
ning vastne kõrvetab meid leek.

Et vaatkem aatomaja imet:
üks rahvas kaotab kodumaa!
Roim vabavabaduse nimel!
Ons see su lõpp, Estonia?

Ei siiski veel! Ei siiski mitte!
Veel pole saabund rahva lõpp,
Vaim võidab vägivalda mõtte,
taas lehvib vaba Eesti lipp.
Bregenz, 24. okt. 1945.

Jõulutäht

Läbi muremusta
täna ilmavee
viib meid igiustav
Betlemmasse tee.

Valulik ja karge
on me jõulujutt.
Meil veel kõigil kurgus
lahkumise nutt.

Vees ja rannaliivas
mitmel viimne säng.
Raskeim kõikeviiva
teadmatuse äng.

Hüljatu ja hüütu,
võõra tallata,
pimeduses rüütu
nutab Maarjamaa

Pime täna õhtul
ka mu Ingi haud.
Heidan murepõhku,
tühi jõululaud.

Maga kodumullas
jõuluõnnis Ing!
Rõõmsas koidukullas
toob mind koju ring.

Surm ja sõjakära —
kõik vaid mööduv näht.
Ule Eesti särab
kord veel jõulutäht.

Jõulukuu 1944.

Rootsi luulepõimikust

A. Strindberg

Laulikud!

Laulikud!

Kui kaua veel laulate äiu-äiu,
noorpõlvele kuljuseid tilistate?
Miks luttu veel jõmpsikale pakute?
Kas pole märgand, et rõõskpiim puutumata?
Ja lapsed saand hambaid?

Laulikud!

Kui kaua te väikseid veel kollitate
pehkind rüüdesse mähit lõustadega?
Raudrüüd ja mõõgad kõik roostetand
kokku pakkige, viimseks vaatmiseks saatke
Nordisk Museumi!

Laulikud!

Miks petet ideaalide pärast kurdate?
On igal ajal oma aatlus asjust,
meil omad ideed on tõelisusest!
Eks olge üpris ustavad te oma püüdeis;
me omi ei peta.

Laulikud!

Miks üllast ainult kõrges toonis laulate?
Mis elus ülevat, see meilgi olgu ülim.
Miks aga tõe asemel veel ilus paiste üha?
On inetu tõsi niikaua kui paiste ilus.
On inetu tõde!

Laulikud!

Las serenaadid kuupaistetes vaiki jääda!
Ehk valgustki ülal aknas veel kumab,
ideaal ju soojetse pugend palakaisse.
Eks olegi elatand eas too kaunitar vana,
peab lugu öörahust.

Laulikud!

Õööhk kui pole rikkund te priskeid hääli
ja kui te õppida tahate uusi laule;
hea küll, las vana kaunitar uinuda rahus.
Koos uut me päeva uue lauluga tervitame,
sest päike on tõusnud.

Järelsuvi

Kloraalilõhnalistest patjadest,
haigetoa läpastunud õhkeist
ja siimaani kuulmatuist manadest;
kaet öölaua äärest,
kus üliküllusen rohupudeleid,
palveraamatuid ja Heine,
ma palkonile välja komberdin, et näha merd.
Nii ma vaipa lillelisse mähit
oktoobripäikest lasksin paista
oma koltund põskedele
ja absindipudelile,
mis roheline kui meri,
haljas kui kuuseoks
lumisel tänaval,
kust leinarong läbi läind.

Meri lebas pilkvaikselt
ja tuul uinus —
nagu midagi poleks juhtund.
Siis lendas üks liblik,
pruun näotu liblik,
varem olnud küll kapsauss,
nüüd ronind üles
päiksepaistele lehehunnikust,
jumalhoidku!

Värisedes külmast
või harjumatusest
ta tuli maha
mu lillelisele vaibale.
Ja ta valis roosidest
ja aniliinsireleist
kõige pisema, inetuma —
kuis võib olla nii loll!

Tund möödund,
ja ma tõusin üles,
et tuppa minna,
üha liibus ta sealsamas,
see rumal liblik.
Ta täitnud oli
oma määruse
ja lõppend,
kuradikene.

Demokraadid

Eks kutsund me end: demokraadid!
Me olime noores ja trotslikus eas,
me tulime välja marssivas reas,
maha hüüdsime aristokraadid.
Ent tuhandeaastases kasvatusveas
see rahvas veel küürus kui taadid,
heakohtluse ees aukraadid.

Siis tahtsime elada rahva seas
kui lihtsad ja ehtsed kamraadid.
Ent tuhandeaastane kasvatus peas
ei uskund ta muud kui et viltu nüüd vea
ta kummardust, alandust paremaks peab,
kui käsklevad aristokraadid.

Nad rääkisidr ahvast: toorviljaks
ei valmi see aegade sügiselgi!
Lahkhelina närvi neil pistis kui pii
iga hoiatus, et ei jääks hiljaks.

Nad seitungimustalt ootsid,
et küllalt toob valguse õnnistust
ja umbsusse, kitsusse avab ust,
seal südameid võita lootsid.

Vast mõned heidet dukaadid
sai rahvavalgustus vilkudes,
me võrdsusnõudeile ilkudes
nad elasid nagu magnaadid
ja kutsusid end demokraadid.

Ent vahetevahel neil võpatab põu,
on nagu kaugusest kõmiseks kõu,
sädesõnumeid sähvavad traadid.
See on tuhandeaastasest ummikust tõus,
need on hulgad mahahüüdmise nõus,
eest aukandjad, väärdemokraadid!
Me olime noores ja trotslikus eas.
Tormikülvajad me. Kas pööriste seas
jääme elama kui demokraadid?

Väina üle vaikseks

Väina üle vaikseks soigub,
sõuab venet üksik plika,
neemeotsas torp seal punab,
kägu kuuses kukub pikka.

Väina üle vaikseks soigub,
kostab hele hääl kui vainult,
tunnen toonist, laulusõnust,
et siin kodus, siin ma ainult.

Väina üle vaikseks soigub,
valge öö ja vaikiv viide.
Südames mul õnne õhe
nagu hellund laulu liide.

Me maa on tume

Me maa on tume. Külatee
jälgi savisse vaotab.
Kevad taha jäänd kaugele,
sügis kõik hallusse kaotab.
Kõrtsilogu lallutust täis,
kiduras metsas udukäis
nõrelinikut laotab.

Kolde mull' andsid, maa asula,
vihurid kustutand leegi.
Udusompu nüüd lõputa
porine venib see teegi.
Väsind töölise komberdus,
kuis me su sarnased kõnnakus,
äratajaks meist ei keegi!

Suveõhtu

Suveõhtu vaimud, värvingud,
veeväljakute üle hilju häilivad,
selgitet kõik valguse nad kumas,
kui oleks taevas, meri nende igi.
Siis äkki nagu nägematu käe viipel
üksteise järgi ära kutsutakse.

Nad ära kaovad. Valgub videvik
ja tuhmiks vinetavas maheduses
kõik rannal ümberringi sinetab.
Tummvaikne sügavik ja laotus vait,
hing hiljund hardumusse sulet.
Sinendus suur hämaruse eel,
mis sõnuda sul minu elu õhtul?

Kriitvalge raun paekingul

Kriitvalge raun paekingul samblasel
kesk saarte rühma tähelpanu nõuab:
meel karisesse lahte keerda kel,
mu kalurmajakese juurde jõuab.

Teel troonib räpsukivi mürakas
ja neeme tippu ette tõukab laid.
Pihl vindrik kaljupraost seal kasvamas,
täis valgehäitsmelisi kobaraid.

Saand ümber neeme, oled varju saand,
ei ulgumised puutu
Siin suvi leedripõõsas õisi aand
ja vastu minu ainsat aknaruutu.

Salme Aibomaa

Üks üleskutse. Teiselt rannalt appihüüd.
Lihthõimu hädad seal me mõtlematust kas ei muuda!
Seal mahajäet me velled. Tundkem unustuse süüd,
hää! vaibub mis ei sumast välja kosta suuda.

Suur rootsi hõim! Kuis sügisõhtu saabudes
rand kauge ranna vastu plingib valgust!
Ja ometi, kus kaitse kaotustes:
üks kümne vastu, tuhande vastu sealsest salgust!

Kus viimne mandrilapp ja saarelaik,
mis hallist ajast asustada ant me soole;
kus mere taga päramine ankrupaik;
suurvõimu mälestusi külaliseks kulgeb sinnapoole;

seal eland oma keele, kombe kurus Aibomaa,
lahkolus külad need, võõrisandate kütkend ahel.
Läind võitlus lahti mustatiivulise maruna,
on valik nagu hukkumise, uuestsünni vahel.

Me osa peegeldus lihtsalistes neis,
umbrohuks pole kodumullast ära kitku.
Kui sügisvihma valab ilma pilvesseis
Naissaare tühjakstegemise üle itku,

siis mõistkem manitsust! Siis häda, kes ei tca,
kätt sirutet vend vajab mere takka.
On langend Rootsi võim me surnud ema Svea,
veel sama vere hüüd, veel pole jäänud vakka.

Tõlkinud Gustav Suits.

Eesti keele hüved ja pahed*)

Keel on rahvuslikult väga tähtis: see ongi see side, mis paneb inimesed, kes seda kõnelevad, end tundma ühtekuuluvaks koguks, ühiseks rahvuseks.

Seepärast on meile tähtis ja huvitav teada, millised väärtused ja ka millised puudused on meie eesti keelel.

Väärtuste teadmine paneb meid veel rohkem hindama ja kalliks pidama oma emakeelt, veel enam sellest kinni hoidma ja seega ka oma rahvust säilitama. See tõstab meie rahvustunnet ja kihutab meid üha edasi arendama oma rahvuslikku kultuuri ja taotlema selle edu.

Kuid jääda ainult väärtuste teadmise juure oleks nagu jääda loorberitele puhkama ja mitte tahta enam arenemist ja tõusu. Mõtelda, et meie keeles kõik on hea ja korras, on otse kahjulik vaade.

Ükski keel pole täiuslik, ja nüüdsel eesti keelel on veel eriti rohkesti puudusi — seda üteldagu kohe alguses. See teadlikkus puudustest peab panema meid tahtma neist vabastada meie keelt, teda parandada, arendada, teda teha täielisemaks ja otstarbekohasemaks, ka ilusamaks ja peenemaks, et ta saaks täpsemaks ja mõjuvamaks vahendiks meie mõtte- ja tundeelu väljendamises teaduse, avaliku arvamise ja kirjandusliku loomingu alal.

Vaatleme kõigepäält siis eesti keele hüvesid, ta väärtusi ja häid külgi.

Esmajärjekorras tuleb esile tõsta ta

sõnavaralist rikastust, mis on toimunud viimase veerandsaja aasta kestel, nimelt Eesti iseseisvuse ajal. See rikastus on mitu korda suurem sellest, mis sündis ärkamise- ja Noor-Eesti aegses keeleareenemises. Noor-Eesti aeg tõi päämiselt rahvusvaheliste võõrsõnade tarvitamise, mida enne seda lugejaskonna madala haridusliku taseme pärast välditi.

Suure hulga uute sõnade juurevõtmise tegi otse hädavajalikuks eesti keele tarvitamine keskkoolis, ülikoolis, kohtuis, riiklikus administratsioonis, haritud seltskonnas ja haritlasile määrat kirjanduses.

Ja mis siin eriti tähelepanuväärne, eesti kirja- ning ühiskeel rikastus üsna rohkesti uute **tiivisõnadega**, mida selles enne üldse ei olnud või ei tarvitet. Need uued tiivisõnad saadi kolmel eri viisil: 1) rahvamurdeist, 2) soome keelest, 3) kunstliku loomise teel.

Rahvamurdeist ja osalt ka soome keele eeskujule toetudes on saadud näit. „jõuk, lõust, kiivas; hankima, kumblema, lebama, säästma, pigem, ent”, puht soome keelest „aare, hetk, lemmik, sangar, seik, suhe, suund, taust, vaist, — hajameelne, julm, kummaline, mugav, soodus, sünge, — haihtuma, häirima, hämmastama, lakama, levima, masendama, nautima, ründama, siirduma, sukeldama, säilima, tajuma, vihjama, üritama, üha.”

Kunstliku loomise teel on saadud sellased sõnad kui „ese, laip, lünk, relv, roim, — malbe, range, nõme, siiras, — embama, neimama, nõrdima, taunima,

*) Autori keel ja kirjaviis muutmata.

veenma." Sel puhul tähendatagu, et eesti keel on ainus keel Euroopas ja võib-olla kogu maailmas, kus teadliku põhimõttena ja vahendina on kasutat tüvisõnade kunstlikku loomist. See menetelu annab otse piiramata võimalused keele rikastamiseks heade tüvisõnadega. Seda võiks meil nii mõnigi teine keel kadestada.

Nende uute tüvisõnade väärtus on veel eriti selles, et nad on **foneetiliselt** **homogeensed** keeles juba olemasolevate sõnadega. Nad ei tundu seepärast mingi võõrainena, vaid sulavad hästi kokku keele rahvapärase sõnavaraga. Rahvusvahelisi võõrsõnu on nii mõnigi keel lühikese ajaga vastu võtnud üsna rohkesti, ka eesti keel, need aga tunduvad keeles ikkagi võõrelemendina oma foneetilise kuju võõrapärasuse tõttu. Foneetiliselt homogeenseid tüvisõnu, s. o. omade rahvapäraste taolisi tüvisõnu aga on vaevalt ükski teine keel omandanud nii rohkesti üheski oma arengujärgus.

Ja mitte ainult tüvisõnade, vaid ka tuletussõnade poolest on eesti keel samal ajal rikastunud, sest ka derivatsiooni võimalusi on ohtrasti kasutat, vahest kogu niigi liigagi ohtrasti.

Hulk tuletusliiteid, mis endises keeles olid ebaproduktiivseks jäämas või koguni ära kadumas ja välja suremas, tehti produktiivseks või produktiivsemaks seega, et nende abil moodusteti hulk uusi tuletussõnu. Sellased tuletusliited on -ur, -tar, -ng, -la, -nd, -mus, -ndus, -m, -stu, -ts, -jas, verbaaltuletuse alal -tsema, -ahtama, -lema, refleksiivne -uma. Üsna uus on frekventatiivide suffiks -sklema, näit. **mõtiskelema**, **tantsiskelema**, mis on laenatud soome keelest.

Ka grammatiliste vormide poolest on eesti keel rikastund. Nii on uuesti tarvitusele tulnud i-mitmus, nagu näit. **süga-vaib mõtteis**, **ametlikes asjus**, **mitmesuguseil isikuil**, vormid, mis enne 1920 olid hakkamas hoopis kaduma kirjakeelsest tarvitusest. I-mitmusega on eesti keel

niihästi kõlavuse kui lühiduse poolest võitnud.

Täiesti uued vormid eesti keeles on nn. i-superlatiivid, nagu **parim**, **suurim**, **rikkaim**, **kõrgeim**, **õnnelikem**.

Ka sõnade järjekord on eesti keeles saand paindumaks ja loomulikumaks kui see oli enne iseseisvust, millal verb paigutati saksa keele mõjul liig lause lõppu.

Kõigi nende rikastuste ja lisaväärtuste tõttu on eesti keel võitnud mitte ainult täpsuse ka tiheduse, vaid ka ilu ja esteetilise väärtuse poolest.

Puht kõlalisel võttes ei ole eesti keel inetu, vaid pigem ilus keel. Vokaalid on selged, puhtad, neid on parajalt; konsonantide kuhjumisi on vähe. Vokaalide selguse ning puhtuse ja üldse keele kõlavuse poolest on eesti keel nii mõnegi suurrühva vanast kultuurkeelest ette.

Samuti keele õigekeelsuslik ühtlus ja korralikkus, mis peab olema ka üks kultuurkeele tunnuseid, on suuresti paranend iseseisvuse ajal ja seetõttu on eesti keel selleski suhtes tunduvalt lähenenud kultuurkeelte tasemele.

Õigekeelsuse probleem ja korrastamine on noores, kujunemisel ja arenemisel olevas keeles alati akuutne ja see on meilgi alles teravalt aktuaalne, sest mitmed niihästi üldisemat laadi kui ka detailküsimumused ja seigad ei ole veel mitte leidnud lõplikku lahendust.

Seda arvestades ei ole seepärast mitte ebakohane siin lühidalt puudutada neid põhimõtteid, millele järele tuleks eesti õigekeelsust ja üldse eesti keele arenmist suunata ja välja kujundada.

Seda peaks tegema järgmise kolme põhimõtte järele: 1) otstarbekohasus, 2) ilu, 3) rahvuslik omapärasus.

Kujundada keelt ja fikseerida ta õigekeelsust ainult ühe põhimõtte kohaselt viib ühekülgsele. Seepärast tulebki arvestada mitut seisukohta. Mõnelt juhult on põhjust anda eesõigus ühele,

ainult temale omased ja millele teistes kultuurkeeletes täpsed ja samaväärsed vasted puuduvad. Keele üldrikkuse seisukohalt tasakaalustavad need sõnad olemasolevaid lünki. Eesti keel aga on oma kirjakeelse üldsõnavara poolest siiski üldiselt vaesem kui vanemad suuremate ja väiksemate rahvaste keeled. Et tõusta nende tasemeni, peab eesti keel veel palju rohkem rikastuma.

Meil kaldus iseseisvuse ajal sõnavaralise rikastamise tegevus peamiselt oskusõnade soetamisele ja tendeeris sellega piirduma. Üldisema tähendusega sõnade juuresaamise eest ei hoolitsetud, sellele suhtuti ükskõikseks, osalt koguni vaenuliselt. Ometi on üldtarvitusega sõnad keele üldväärtuse seisukohalt veel tähtsamad kui paljud oskussõnad, sest esimesi vajatakse ilukirjanduses, ajakirjanduses ja üldsulises teosis, mis kogu rahvale, aga mitte ainult kitsale spetsialistide ringkonnale ei ole määratud.

Ka on meie keeles palju halbu sõnu. Nende all mõtlen paljusid kahestkoosnevaid ja ka erinevate tähendustega koormatud sõnu, mis mõjuvad kohmakalt ja sageli ka naiivselt ja seega on esteetiliselt seisukohalt taunitavad. Terve rida sellaseid „halbu“ sõnu on saadud asendada uute eritüvelistega, nii laiali lagunema sõnaga levima, kätte saama — sõnaga saavutama, kätte püüdma — ühtlema, kindel arvamine — veendumus, puuduv koht — lünk, surnukeha — laip, otsasine — laup, jne.

Seda tendentsi tuleks jätkata, sest sellased ühtlased sõnad on ilusamad, ka lühemad, seega otstarbekamad. Ja kuna mitmed kahest koosnevad sõnad on ühtlasi võõrapärased — nimelt tõlkelaenud saksa keelest, nagu välja andma, „herausgeben“, välja nägema, „aussehen“, ja paljud muud seesugused, siis on neid asendavad fonetiliselt homogeensed uued tüvisõnad ka rahvusliku omapära-

suse seisukohalt eelistetavad. Nad parandavad seega keelt kõigis suhteis.

Muidugi ei pea mõtlema, et iga liitsõna tuleks asendada uue omaette tüvisõnaga. Liitsõnu jääb niikuinii küllalt järele, nende arv ulatab kümnete tuhandeteni. Hea on, kui vähimalt veel pool-sada kahestkoosnevat sõna saaks asendada eritüvelistega, need nimelt, millele suhtes see oleks eriliselt soovitav.

Eesti keele rikastamine uute tüvisõnadega jäi pooleli ja poolikuks. Selle võimalus magati ära. Sellele töötati koguni vastu, sest sellele vastuvõtlikkusele uute sõnade suhtes, mis valitses revolutsiooni, Vabadussõja ja iseseisvuse esimesil aastail, järgnes reaktsioon ja vaen nende vastu.

Seepärast tuleks jätkata poolelijäänd keele rikastamist uute tüvisõnadega, nii-pea kui välised olud selleks jälle soodsamaks on muutunud.

Keele puudustest rääkides peab ütlema, et sedagi on juhtunud, et mõningaid halbu sõnu, mida endises tsaarirajades eesti keeles ei olnud, on juure võetud. Üks kõige karjuvam juhtum selle poolest on sõna rõivas, millega tahetakse valdaval määral asendada endist head sõna riie. Sest kuna rõivas peab tähendama valmis riiet, kehakatet, millest tuleb sada korda rohkem rääkida igapäevases elus ja ka kirjanduses, riidest aga kui riidematerjalist, milline tähendus sellele antakse, võrratumalt vähem, siis on endine hea riie niihästi kui kadumisele mõistetud, kui see mõnede keelemeeste ja muude rõiva pooldajate soov täide peaks minema.

Analoogiline saatuslik eksitus on tehtud sõna värv suhtes, mil samuti on kaks tähendust: värvi optiline mulje ja värviv ollus. Nüüd tahetakse sõnale värv jätta ainult värviva aine tähendus, millest üldiselt üsna harva tuleb rääkida ja kirjutada, aga värvi optilise mulje tähendamiseks, mille nimetamine meil üh-

telugu esineb, moodusteti sõna **värvus**. Siingi oleks pidand vastupidiselt talitama: värvimulje jaoks jätma sõna **värv**, ja värviva aine jaoks leidma eri sõna (**värvus** selleks ei kõlbakski). Kui värvus on värvimulje, siis ei tohi õigupoolest näit. vikerkaare kohta enam tarvitada üldtuntud sõna **mitmevärviline**, vaid peaks ütlema **mitmevärvuseline**. Õigupoolest poleks siin sõnalist vahetegemist nii vajagi nende kahe mõiste vahel, sest ka mitmed suured kultuurkeeled ei tee seda vahet. Nii tähendavad prantsuse **couleur**, inglise **colour**, saksa **Farbe** niihästi värvi optilist muljet kui ka värvivat ollust. Samuti on lugu soome sõnaga **väri**. Vahetegemise idee tuli meil vene keelest, kus kummagi asja jaoks on eri sõna.

Loendama tohiks tähendada ainult lugema, kui palju midagi on (prantsuse **compter**, saksa **zählen**), ometi antakse talle ka tähendus „üles lugema“ (pr. **énumérer**, sk. **aufzählen**), millises tähenduses sobib ainult **loetlema**. Samuti tarvitatakse ja lubatakse tarvitada sõna **loend** tähenduses **loetelu**, mis viimane ainult peaks evima selle tähenduse (pr. **énumération**, sk. **Aufzählung**).

Halvad sõnad on ka **sedastama** tähenduses „konstateerima, nentima“, **üllitama** tähenduses „välja andma, publitseerima“, **täheldama** tähenduses pr. „observer“, sk. „beobachten“, **olelema** tähenduses „olemas olema“, **purgima** tähenduses sk. „erschöpfen“. Eriti halvad sõnad on **õevane** tähenduses **oivaline** (märgitagu, kuidas head sõna **oivaline** tahetakse välja tõrjuda halvemaga), edasi, **tüsitama** tähenduses „komplitseerima“, **hõivama**, tähenduses „okupeerima“.

Iseseisvuseaegses eesti keeles kerkis pahena üles ka kalduvus liialise lühiduse poole. Mõeldi, et igasugune lühidus ja lühemus on hea. Lühidus on ju üldiselt hea, kui ta ka õige ja ilus on. Aga kui seeläbi keeleviga tekib või see

muidu on veider ja maitsetu vorm või konstruktsioon, siis see on halb lühidus, lühidustõbi. Me ei tohi kunagi lühidust saavutada keeleveaga. Keele õigekeelsuslik korrektsus peab olema üle kõige. Sellaseid halbu lühidusi, sellast lühidustõbe, nagu ma seda nimetan, leidub praeguses eesti keeles üsna rohkesti. Nii on selle lühidustõve, see on liialise lühidustendentsi mõjul tekkinud asesõna **iga** tarvitamine substantiivses tähenduses; näit. „**igale** anti viis krooni“; ainuõige on ütelda: „**igauhele** anti 5 krooni“.

Lühidustõbi on ka „**sama palju**,“ — see on **sama** suur; peab olema: **niisama** palju; — see on **niisama** suur,“ sest **sama** on asesõna (saksa „derselbe“), **niisama** aga määrsõna (sk. „ebenso“). Me ei või asesõna tarvitada määrsõna tähenduses. Tsaariaegses eesti keeles ei tehtud seda viga kunagi, vaid siis üteldi ja kirjutati alati õigesti **niisama** (tähenduses sk. „ebenso“).

Nii paradoksaalsena kui see kõlab, on iseseisvuseaegne eesti keel rikastuste ja väärtuste kõrval omandanud ka mõningaid vigu ja halbusi, mida tal enne ei olnud.

Muudest lühidustõvelistest vormidest mainitagu **tõenäone**, peab olema **tõenäoline**, **veene**, peab olema **veendumus**, **maal**, parem **maaling**.

Edasi tuleb märkida halba purismi, mis esineb mitmete heade laen- ja võõrsõnade vaenustamises ja nende asendamises halvematega. Kõige tüübilisema ja eklatantsema, eredama näite sellest halvast purismist pakub sõna **erk** närvi tähenduses, nagu seda eriti loodus- ja arstiteaduslikus kirjanduses tarvitatakse. **Närv** on niivõrd rahvapärastund ja eestikolane sõna, et see ei vaja mingit asendamist. Päälegi on **erk** nimisõnalises tähenduses, s. o. närvi tähenduses otse keeleviga, sest ehtses rahvakeeles on **erk** ainult omadussõna, tähenduses „ärgas, elav, ere“. Seega on **erk** närvi tähendu-

ses kahekordselt taunitav. Kui iga liht-
inimene aru saab **närvist** ja seda tarvi-
tab, siis on **erk** teaduslikus keeles, kus
enam põhjust on tarvitada rahvusvahe-
lisi võõrsõnu, kõigiti mõttetu ja otse
veider purism. Jah, kui kuskil võib tar-
vitada, koguni eelistavalt tarvitada rah-
vusvahelisi võõrsõnu, siis on see just
teaduslikes terminoloogias ja eriteadus-
likus kirjanduses. Meil aga tarvitab talu-
poeg ja külanaine head rahvusvahelist
sõna **närv**, aga ülikoolimees ja professor
sõna **erk**, mis päälegi on väär. Milline
paradoksaalsus ja vastuoksus!

See meie halb keeleline purism on näh-
tavasti tõuget saanud Saksamaalt, kus
rahvusvaheliste võõrsõnade väljatõrjumi-
sega on otse kohutavalt liiale mindud ja
kus näit. sõna **Restaurant** asemel soovi-
tetakse **Speisehaus**, **Adresse** asemel **An-
schrift**, koguni sõna **Sozialist** asemel **Ge-
nossenschaftler**.

Ka on mitmed endised head sõnad ha-
kand tarvitusest haruldaseks jääma vii-
maseil aastakümneil ja nende asemele tü-
kivad nende vähem soovitud sünonüü-
mid. Nii on haruldaseks jäänud **otsatu**
ja **määratu**, nende asemel tarvitatakse
nüüd sagedamini vastavalt **lõputu** ja **to-
hutu**, samuti vana hea **ruttama** asemel
kiirustama, **neiu** asemel peagu alati tü-
tarlaps, ka kui see „laps” on juba 30-
aastane, **varsti** asemel enamasti **pragi**
(**varsti** on kadumas), sõna **jah** asemel
jaa, **ometi** asemel **siiski**, ka siis kui **ometi**
oleks sobivam: **tere** asemel tarvitatakse
sõdurikeelset ütlust **tervist**, sõna **õigu-
poolest** asemel **õieti**, mis viimane õigu-
poolest on **õigesti** sünonüüm.

Halbusi pole mitte ainult sõnavaras,
vaid ka sõnade muutmise ja tuletusvor-
mide, samuti kui süntaksi alal. Eriti palju
on patustet sõnade tuletuses. Sääb tor-
kab kõigepäält silma tis-lõpuliste sõnade
ebakohane ja tarbetu tarvitamine, nagu
asutis, **avaldis**, **ehitis**, **kirjeldis**, **kirjutis**,
luuletis, **mõistatis**, koguni **tunnistis** jne.

Siin oleks pidand jääma endise keele
tus-lõpuliste sõnade juure. Ainult mõne-
des üksikuis juhtumeis sobib -tis, nimelt
kus on tegemist selge konkreetse tule-
musega nagu **saadetiis**, **sulatis**, **korrutis**,
tuletis, kas või mingisuguste eranditena,
ja teiseks pejoratiivses, halvustavas tä-
henduses, nagu **hirmutis**, **koletis**. Viima-
ses mõttes oleks siis näit. **asutis** väike
vilets asutus. Põhjendus, et -tus tähenda-
vat ainult verbi tegevust, -tis aga tegu-
vuse tulemust, ei vasta rahvakeelele:
sääb esineb -tus mõlemas tähendustes;
nii ka soome keeles.

On ka hoopis valesti loodud oskus-
sõnu. Sellased on näit. loodusteadusli-
kud sõnad **laialehine**, **kahelehene**, mille-
de asemel ainuõiged vormid on **laialehe-
line**, **kaheleheline**, sest -line on niisugus-
te liitsõnade normaalne lõpp. Me ei ütle
ju mitte **sügavmõttene**, **teravaotsane**,
kahemastine, vaid **sügavamõtteline**, **tera-
vaotsaline**, **kahemastiline**.

Liiale on mindud citusliku tu-liite tar-
vitamisega; üteldakse „**viisakusetud** ini-
mesed”, **lootusetu** seisukord, **tähtsusetud**
asjad” jne., kus palju parem on ütelda
lihtselt ta-lõpuga; „**viisakuseta** inimesed”,
lootuseta seisukord, **tähtsusetu** asjad.”
Ka mõnedes adverbides on see -tu tar-
betu, nimelt **kahtlematult**, **vahetpidama-
tult**, siingi on parem ütelda lihtselt **kaht-
lemata**, **vahetpidamata**, nagu oli endises
keeles.

Ebakohaselt moodustet on sellased
tu- sõnad kui **kohatu**, **reeglipäratu**, mil-
lede asemel õigem on ütelda **ebakohane**,
ebareeglipärane. Tu-sõnad on küll lühemad,
aga me ei tohi kunagi keeleveaga
saavutada lühemust. Vormid **kohatu**,
reeglipäratu on selles tähenduses, mis
neile antakse, tõesti keelevead, sest kui
me ütleme **kohatu**, siis me eitame kohta;
kohatu ei on seega asi, mil kohta ei ole.

Ka refleksiivsete uma- verbide tarvi-
tusele võtmises, mis iseenesest oli hea ja
kasulik uuendus, on liiale mindud ja

otse vigadesse satutud, nagu nii mõne muugi hea uuendusega. Et tarvitatakse **avalduma, seletuma, organiseeruma, orienteeruma** jms., on õige ja hea. Liialdus ja halbust aga on **minestuma** ja **kostuma**, sest need verbid on ka a-tüvelistena intransiivsed. Nähtavasti aga tekkis ühekülgne ja ebatäpne vaade, et iga intransitiivne verb peab olema uma-lõpuline, ja mis seda ei olnud, need tehti siis selleks.

Täiesti viga on ka teha nn. momentaanverbid, mis väljendavad äkilist tegevust, uma-lõpulisteks, nagu **plahvatuma, võpatuma, seisatuma, kahvatuma** nagu need esinesid eriti „Looduse” kirjastusel ilmund raamatuis. Momentaanverbid peavad jääma alati tama-lõpulisteks — **plahvatama, võpatama, seisatama, kahvatama**, sest need on iseenesest alati intransitiivsed.

Tarbetu uma on minu arvates ka sõnadel **ulatuma, imestuma, vihastuma**, sest need verbid võivad ka ama-lõpulistena olla ühtaegu transitiivsed ja intransitiivsed, nagu need rahvakeeles ongi: „kapp **ulatab** laeni, ma **imestasin** väga, ta **vihastas** kangesti selle üle.” Sellaseid verbe on mitmes muuski keeles, näit. saksa keeles sõna **reichen**. Sõna **kumardama** peaks viisakuskumarduse mõttes jääma just ama-lõpuliseks: „saadik **kumardas** (mitte **kumardus**) vürsti ees.” Nii on ka soome keeles. Huvitav on märkida, et soome laensõnad **kohtama** ja **sukeldama**, mida soome keeles ka intransitiivses tähenduses tarvitatakse, tehakse meil sellasel korral uma-lõpuliseks: „Nad **kohtusid** säääl, ta **sukeldus** vette.” Seepärast oleks eesti keeles parem ütelda: „nad **kohtasid** säääl, nad **sukeldasid** vette.”

Kogu see uma- uuendus tehti soome keele mõjul ja eskujuul, aga mingi võõra kombe ülevõtjad lähevad selles ikka

liiale. Taheti olla paavstlikum kui paavst.

Miillisesse äärmusse selle uma-ga on mindud, näitab lõppeks iseseisvuse ajal moodustet sõna **maksuma**, sest arvati, et tuleb keeluliselt vahet teha mõistete **maksma**, tähenduses saksa „bezahlen” ja **maksma**, saksa „kosten”, vahel. Viimast taheti siis väljendada sõnaga **maksuma**. Kui vahet teha, siis igatahes ei sobi selleks sõna **maksuma**, vaid siin tuleks siis selleks luua hoopis uus omaette tüvisõna. Tähendetagu, et soome keeles on verb **maksaa** mõlemas tähenduses ja saadakse ka läbi.

Järgmine iseseisvuseaegsele ja praegusele eesti kirjakeelele iseloomuline vääranähtus on omadussõna liialine deklioneerimata ja kongruencerimata jätmine nimisõna ees. Teataval määral võib ja tulebki seda teha, nagu liitsõnades **suurlinn, väikerahvas, vanaisa, vanaema, vana-mehe, noor-estlane, uusromantism**. Iseseisvuse ajal aga tuli see kohutavalt ja otse haiglaselt moodi ning kujunes vääranähtuseks, mille vastu tuleb võidelda. Seesugused ebakohaselt deklioneerimata adjektiividega sõnad on näit. **noormehed, rõõskpiima, vaeslaps, vaeslapsed, loov-kunstnikud**. Need vormid on lihtsalt veidrad. Siin tuleb tingimata tagasi minna vormide juure **nooredmehed, rõõsa piima, vaenelaps, vaesedlapsed, loovad kunstnikud**, ka kui me nad kokku kirjutame, nagu **nooredmehed, vaesedlapsed**.

Võõrsõnade kujudes on mindud vokaallõpu liialise ärajätmiseni. Nii on Muuk-Veski keeles, mille järele korrektorid käsikirju parandavad, **psüüh, angiin, panoraam**. Muuk tahtis omal ajal koguni **valuut**. Siin tuleb kindlasti jääda endiste vokaallõpulistele vormide juure, mis ka teistes keeltes on nõnda, seega **psüühhe** (kahe h-ga), **angiina, valuuta, panoraama**. Viimane vorm on ka prant-

suse keeles, kus muidu a-lõpp kaob. Vorm **psüüh** on otse veider. On ju see sõna algkeeles — kreeka — pika rõhulise e-ga lõpus. Seda e-d ei jäeta üheski keeles välja. Aga teiselt poolt kummalise vastuoksusena tarvitatakse ja lubatakse meil ometi vormi **klike** (pro õigem **klikk**), kuigi see sõna kuulub nende saksa ja prantsuse keeles e-lõpuliste sõnade hulka, mis eesti keeles selle lõpp-e kaotavad.

Ka süntaksi alal on nii mõndki ebasoovitavat ja halba praeguses eesti keeles. Mõningaid sõnu tarvitatakse ebakohaste rektsoonidega, s. o. käänetega, nii sõna **suhtuma** seesütleva käändega: „ta suhtub skeptiliselt **sellesse ettevõttesse**“. See sse-rektsoon on halb soomepärasus. Eesti keeles on loomulikum ütelda **suh-tuma sellele** (mitte **sellesse**), mis ka vastab teistes Euroopa keeltes olevate vastavate verbide rektsoonile, näit. saksa „sich zu etwas verhalten“ (mitte „sich in etwas verhalten“). Kui soome keeles **suhtautua** konstrueerub sisseütlevaga, siis on see sellepärast, et soome keeles sel käändel on hoopis laiem tarvitusalala kui eesti keeles. Soome keele eeskujul peaksime siis ütleva ka: „ta vastas mu **küsimusse**“, mis eesti keeles oleks ebaloomulik. Me ütleme selle asemel lekäändega: „ta vastas mu küsimusele“.

Ka verb **võrduma** peaks meil olema le-käändega, mitte aga ga-käändega, seega mitte: „a+b võrdub viiega“, vaid „a+b võrdub viiele.“

Suur pahe, mis eriti iseseisvuse-aegses eesti kirjakeeles maad võttis, on sõnade **on** ja **oli** väljajätmine kõrvallauseis, kuigi selle pahe juured ulatavad ka juba arkamisaeagse keele. Näit.: „ta loeb raamatut, mis ta mõne päeva eest ostnud“, peab olema: „... **on** ostnud“, — „ta tegi seda sellepärast, et ta veendunud ta kergemeelsuses“, pro: „... **oli** veendunud ta kergemeelsuses“; — „ta pööris pilgu pliidilt, kus supp keemas“, p. o.: „...**oli** keemas“. See **on** ja **oli** väljajät-

mine sellaseis laustis on täiesti ebarahvaleelne ja eesti keele loomu vastane nähtus. See on meil kirjakeeles moodi tulnud saksa ja vene keele kahkordusel mõjul, ja nagu see järeletegijate juures ikka sünnib, selles on veelgi kaugemale minnud kui see saksa ja vene keeles esineb: sääal vähimalt ei jäeta omadussõnade juures meile oli-le vastavat sõna välja. Tähendetagu, et soome, inglise ja prantsuse keeles ei või neid sõnu kuidagi välja jätta. Eesti keeles on **on** ja **oli** väljajätmine veel sellepärast halb ja kõigiti taunitav, et ilma sõnadeta **on** ja **oli** omandavad partitsiibid kaudse kõneviisi tähenduse, seega teatavas mõttes väära tähenduse, mida ei ole lauses mõeldud.

Päale sõnade **on** ja **oli** on ka veel muidki sõnu, mida meie keeles ebakohaselt välja jäetakse, mida me aga ruumi puudusel siin ei saa puudutada.

Kõik need väljajätmised johtuvad nähtavasti valesti mõistetud lühiduspõhimõttest ja vahest ka teatavast pääliskaudsusest keeleliste nähtuste suhtes.

Mitmed isenesest head uuendused ja reformid, mis iseseisvuse alguses ja osalt juba natuke enne seda algateti, on hiljemini kahjuks liialduseni viidud ja nõnda on uusi keelelisi pahesid tekitet. Seda nägime juba uma-refleksiivide puhul. Eredaima näite sellest aga pakub sõnade järjekord. Hüvede puhul märkisime sõnajärjestuse reformi, mis oli suunatud selle vabastamise poole liigsest saksapärasusest, mis päämiselt seisnes verbide paigutamises üleliia lause lõppu. See reform leidis liigagi vastutulelikku pinda, sest seda mõisteti varsti nõnda, et verbi tuleb paigutada võimalikult ettepoole lauses. Sellega aga satuti vastupidisesse pahesse, nimelt venepärasesse, koguni ülevenepärasesse sõnajärjestusse, mis on veel pahem. Ja selles venepärasest sõnajärjestuses, s. o. predikaatverbi paigutamises kõrvallauseis enne subjekti ja subjekti sagedas paigutamises lause lõp-

pu, milline järjestus on omane vene keelele, mindi ja minnakse veel kaugemale kui vene keeles eneses, sest järeletegijad liialdavad alati. Üks näide sellest. Saksa-pärane sõnajärjestus olcks: „Kui Wilde mõne aasta pärast välismaalt kodumaale tagasi tuli, siis.. (verb „tuli” lõpus). Nõnda kirjuteti meil ärkamisajal ja enne iseseisvust. Nüüd aga hakati kirjutama: „Kui tuli Wilde välismaalt kodumaale tagasi, siis...” (verb **tuli** enne subjekti Wilde). Ent loomulik on, et kõrvallauses subjekt on normaalselt enne predikaatverbi; seega: „Kui Wilde **tuli** välismaalt kodumaale tagasi”, aga mitte, kui **tuli** Wilde jne.*). Tekkis koguni otse haiglane harjumus paigutada subjekt kõrvallause lõppu, ka kui selleks polnud mingit erilist põhjust (mõnikord võib selleks põhjus olla); näiteks: „mõju, mida avaldab kirjandus, ...”, loomulikum: „mõju, mida kirjandus avaldab, ...”, „mängime kaldal, kus lõhnavad kalmused”, p. o.: „kaldal, kus kalmused lõhnavad”.

Eriti kardetakse sõnu **on** ja **oli**, kui need üldse lausesse jäetakse, paigutada lause lõppu; arvatakse, et see on väga halb. Nii ei lase meil ükski korrektor näiteks järgmist lauset läbi: „ta ei teadnud, kes see preili oli”, vaid teeb selle ümber: „ta ei teadnud, kes oli see preili” — paigutades kõrvallauses subjekti enne predikaatverbi ja koguni lause lõppu. Ta arvab, et ta parandab sõnajärjestuse paremaks, aga tõeliselt „parandab” ta selle halvemaks. Rõhutetagu, et inglise keeles, rootsi keeles, soome keeles, mil ei ole saksapärase sõnajärjestust, on sõnad **is** ja **was**, **är** ja **var** niisugusel korral ha-

*) Tuglas on kirjutand: „minu ülesanne on näidata, mis on toonud Wilde meie kirjandusse”, p. o.: „...näidata, mis Wilde on toonud meie kirjandusse”, või koguni: „näidata, mis Wilde on meie kirjandusse toonud.”

rilikult lause lõpus. Sääli ei peeta seda mingiks veaks, vaid see on sääli täiesti normaalne. Meil aga on see **on** ja **oli** lõppu paigutamise kartus ja selle vältimise tung otse mingiks psühhoosiks saand.

Ka muid sõnu lauseis ei osata meil sageli õieti ja ladusasti paigutada. Seetõttu esineb meie kirjanduses ja meie inimeste kirjutustes sageli üsna ebaladusaid ja kohmakaidki lauseid, mis otse stiili rikuvad. Lause ei ole loomulik, vaid mõjub nõnda, nagu keegi käiks kõmpidel. Üks näide sellest: „**Kui tahtis onu võtta kaasa linna mu**” (see lause on kuskil tegelikult esinend). Loomulik sõnajärjestus selles lauses oleks: „Kui onu tahtis mind linna kaasa võtta”.

*

Lõpetades eesti keele rohkete puuduste ja pahede esitamist, märgin viimaks ka veel seda, et mitmed head uuendusetepanekud, mis iseseisvuse alul või selle eel tehti, jäeti vastu võtmata. Neist mainitagu siin järgmised:

1) Kahekordne **t** eitavate **tu**-sõnade abstraktumeis **us**-lõpu ees, kui selle lõpu eelne silp on kõrvalrõhuline: **suremattus, tänamattus, arenemattus, südamettus**. See uuendus oleks otstarbekohane, sest sellega saab neid abstraktsõnu paremini eraldada vastavate omadussõnade seesütlevast ja seestütlevast: näit. „**suremat**us kuulsuses ja kuulsuse **suremat**tus”.

2) **nd**-lõpuline partitsiip **nud**-lõpulisel asemel, kui vokaal sellele eelneb: **lugend, mängind, kirjutand**. Konsondi järel püsib **-nud**: **olnud, tulnud**. See **-nd** teeb need vormid lühemaks ja ladusamaks; keele kõlavus võidab selle läbi, sest lühisilpide rohkus, see üks eesti keele kõlaline puudus, väheneb. Päälegi esineb **-nd** väga laialt kõnekeeles, kus selle poole on tugev kalduvus. **-nd** on esinend ka vanemas kirjanduses, näit. Kreutzwaldi teoseis, koguni vanas piibli-

tõikes. Ka keeletoimkond on selle nd-
vormi omal-ajal lubatuks tunnistanud.

3) Kahju on ka, et tet-uuendust, nagu **kirjutet, ümbritset**, mida revolutsiooni ja Vabadussõja ajal ning iseseisvuse alg-aastal paljud meie kirjanikud tarvitasid, hiljem läbi ei läind. Ka selle uuendusega oleks keel mitmes suhtes võitnud.

4) ü asemel y. See hästi põhjendat uuendus leidis kogu meie iseseisvuseajal meie ametivõimude poolt suurt vastupanu. Taheti jääda saksapärase ü juure.

Aga ka lubatud uuendusi ei taheta või ei osata küllaldaselt tarvitada, nagu i-mitmusi, i-superlatiive ja tella-vorme, näit. **esitella, esitelnud, esitellakse, esiteldud**, vaid kirjutetakse enamasti **esitleda, esitlenud, esitletud**, mis on vähem sulavad ja ilusad. Hästi võimalike diftongiliste i-mitmuste asemel, nagu „süga-vaish mõtteis“, näeb kirjanduses sageli vähem kõlavaid ülesatestavaid t-mitmusi, nagu **sügavates mõtetes**, ja mitmed tarvitavad i-mitmusi vastuoksuslikult: sääl neid kirjutades, kus need hästi ei sobigi; näit. **eestlasiga**, ja jättes need kasutamata, kus need oleksid soovitavad.

Korrektorid, kes muidu iga Veski reegli vastu eksiiva **üksteise** ümber teevad **teineteiseks**, ei paranda autorite ebakohaseid i-mitmusi ega tleda-vorme tella-vormideks. Nad on uuenduste suhtes ükskõiksed.

Eesti keele õpetajad koolis õpetavad küll i-mitmuste moodustamise reegleid, aga nad ei soovita ega nõua nende tarvitamist.

Nii on karta, et needki vastuvõetud head uuendused vähehaaval kaovad ja et eesti keel selles suhtes jälle tagasi langeb sellesse olukorda, kus ta aasta 1900 ümber oli.

*

Need olid tähtsaimad kirjakeele pahed. Kõnekeelele on selles suhtes lugu kaugele veel pahem. Selle iseloomuline joon on ta suur vigasus. See kubiseb viga-

dest. Ka meie haritlased teevad oma igapäevases kõnekeeles palju vigu. Oige kirjakeelse **eile** asemel üteldakse üsna üldiselt **eila**, vormi **üles** asemel **ülesse**, **koju** minema asemel **kodu** minema, **praegu** asemel **praegust** või **praegult** või koguni **praega**, **kõrtsi** ja **napsi** asemel **kõrtsu** ja **napsu**, **pliidi** asemel **pliita**, **padjapiüüri** asemel sageli **padjapöör**, **võimatu** asemel **võimata**. Paljud, koguni nooremad inimesed, tarvitavad veel vananenud ivad-lõppu: **olivad**, **tulivad** pro **olid**, **tulid**. Sageli kuuleb saksapärasust „tal on **pikk juuks**“, seda kahekordset viga, kuna õiges eesti keeles peab ütleva „tal on **pikad juuksed**“.

Omadussõna kongruents puudub sageli: „**rikka** vanemate, **musta** jalgade, **puhta** käte“.

Kaudses kõneviisis tarvitatakse vat-lõpulise vormi asemel saksamõjulist mavorimi: „ta paistab haiglane **olema** (pro olevat)“.

Objekti alal tarvitatakse kadakasakslikku nominatiivset täisobjekti sellaseis lauseis kui järgmised: „ma jutustan teile **üks anekdoot** (pro ühe anekdoodi); „ma toon teile parema jala **king** (pro kinga)“. Säärased objektivead on nagu hoobid näkku ehtsele eesti keelele ja selle tundele. Balti paruneid ja kadakalasi ei sallita, aga tarvitatakse üha edasi nende rikut eesti keelt. Samuti hääldatakse saksapäraselt **Oiroopa**, **röima** pro õige **Euroopa**, **reuma**. Ehtset eesti hvd vokaalide vahel ei osata enam hääldada, vaid selle asemel hääldatakse f: **vaffa**, **rafas**.

Ma arvan, et vaevalt kuskil mujal Euroopas räägivad ühe kultuurrahva haritlased nii vigaselt oma emakeelt kui Eestis. See osutab, julgen ütelda, suurt hoolimattust oma keele vastu ja nõrka rahvustunnet.

*

Kui haritlaste kõnkeel on nii vigane, siis ei mingi ime, et ka kirjakeeles on

veel palju puudusi ja pahesid. Meie kirjakeel on iseseisvuse ajal, nagu alguses esile tõime, küll suuresti rikastund ja mitmes suhtes täienend, aga ta põeb veel küllalt pahesid ja halbusi. Need puudused ja halbused teevad, et eestikeelseid raamatuid, ajakirju ja ajakhti on paiguti otse piinav ja valus lugeda. Praegune eesti kirjakeel on nagu isik, kes endise kulund talupojakuue asemele on selga pannud küll linlase moodse ülikonna, mil aga on nii palju mustusplekke ja kärisend kohti, või nagu üks keha, mis pikaldasest haigusest on kosund, aga mis enese pääl kannab veel kõiksugu paiseid ja kärni.

Säärase kirjakeele ja ka kõnekeele juure ei tohi me jääda, kui tahame kultuurrahvana edasi püsida.

Sellane keel ei ärata ka ehtsemat huvi ja sügavamat armastust enese vastu. Kü-

sitav on, kas ta edasist olemasolugi väärib.

Seepärast peab eesti keel ühelt poolt veelgi rohkem rikastuma, ka veel mõnesid uuendusi vastu võtma, teiselt poolt aga puhastuma ja vabanema neist rohkeist halbustest ning puudustest, mis praegu ta väärtust rikuvad ja vähendavad. Ja ka kõnekeel peaks saama korrektsemaks ja vabanema oma praegustest suurtest vigadest. Kui nii sünnib, siis saame kultuurse eesti keele, mis täiel määral väärib meie armastust ja paneb meid kõik tegema oma rahvuse säilitamiseks. Eesti keelest võib saada, hea, peen ja ilus keel, kui ta sellaseks arendatakse. Ja see sünnib siis, kui meie haritlaskonnas ja eriti meie akadeemilises peres õige arusaamine maad võtab meie keele puudustest ja ta parandamise ning arendamise rahvuskultuurilisest tähtsusest.

Kolm kildu

Paavsti vastuvõtul Vatikanis

Rooma paavst, Kristuse asemik, nagu katoliku kirik õpetab, on vist ainus inimene maa peal, kel ei ole võrdset. Kuningad võivad anda kätt kuningaile, miljonärid miljonäridele, aga paavstist teab juba tuttav Tartu üliõpilaslaul, et:

„Der Pabst lebt herrlich in der Welt,
es fehlt ihm nicht an Ablassgeld,
doch, ach, er ist ein armer Wicht,
er schläft in seinem Bett allein,
ein schönes Mädchen küsst ihn nicht,
drum möchte ich wohl der Pabst nicht
sein!“

Jätan targu selle laulu tõlkimata, nii kui mõningais arstiteaduslikes teoseis kardetavaimad, teadmisejanu kõditavad kohad trükitakse la dina keeles. Soome tark vana mõis tatus tõlgitseb seda ülevat üksin dust nõnda:

„Mis see on? Talupoeg näeb iga päev, kuningas harva, — Jumal mitte kunagi.“

Nimelt enese võrdset.

Ketserlastel, kellede hulka kato likukiriku silmas kuuluvad ka lu

teri usku ristitud, on mõne võrra raske pääseda paavstlikule vastu võtule, aga diplomaadipass avab isegi Vatikani kitsalt suletud väravad. Veetes aastal 1921 mõne nädala Roomas, ei olnud seal veel alalist Eesti saatkonda, ja me pidime paluma Soome ministri sõbralikku kaasabi, et nad avaneksid.

Naised ei ole sugugi välja lukustatud Vatikani vastuvõttudelt, aga nende riietuse suhtes on täpsed eeskirjad, mida tuleb tingimata jälgida. Kleit peab olema kõrge kraega, käised pikad, käes kindad, — ühe sõnaga, — patusest kehast tohib paista ainult nägu. Aga juuksed, naise kauneim ja võluvaim ehe, mida kõigi aegade luuletajad ei ole väsinud ülistamast, need on paavsti keelu all. Need tuleb tingimata katta pika, musta pitslinikuga, täiesti nii nagu nunnaks pühitsetavail esimeseks aetakse maha juuksed. Kas peitub selles juuste kartuses mingeid igivanu rituaalseid pärimusi? Kas meenu tab see, et naise pikad juuksed on üks ta seksuaalsuse erilisi tunnusi

seid, mida ei või sallida Püha Isa istme ees? Kas kummitavad siin ehk Absalomi pikad juuksed, mis viisid ta hukatusse? — või ehk Simpsoni ja Deliila lugu?

Muretsesin siis pitsliniku, mitte siiski ostuteel, vaid laenates selle ühest eriärist, kus neid pakuti. Hotelli peeglist nentisin, et paavstlik õueriitus polnudki paha, — vastupidi, ta annab kandjale helgi sellest müstilisusest, mida kohtab katoliku kiriku võlvide all.

Ja nüüd Vatikani, Paavsti riiki, mille müüride vahel katoliku ristikoguduse kirikuvürst juba aastaid on elanud vabatahtliku vangina, alates kuulsast kirikutulist. Ainult suurimal kirikupühal, esimesel ülestõusmisepühal lubab Püha Isa enast sõidutada kandetoolis P. Peetri katedraali, kus usklikud sajandite jooksul on suudlustega kulutanud Michelangelo pronksi valatud Moosese jalga, nii et selle suur-varvas on sõna tõsisel mõttes ära suudeldud. Ülestõusmise-messi järele läheb Paavst tagasi oma vanglasse, kust ta ikka veel valitseb kogu katoliiklikku maailma kõiges viies maailmajaos.

Ei saa takistada teatavat peaaegu meeldivat põnevust Vatikani sõidul, nagu ainulaadse elamuse ootel. Olen tunnud samasugust närviväringut, kõiki meeli teritavat ootust hiljemgi, — Niagara kohina lähenedes, — Vesuuvile ronides, — esimest kord Inglise hoovipidule minnes. Vati-

kani külaskäigust on neid ridu kirjutades möödunud kakskümmend kolm aastat, — nendin murega, et selle eredaist värvidest on vist osa luitunud. Pidasin täpset päevikut oma elu väliselt vaikselt, aga sisemiselt seda tormisemal arenemis- ja võitlusaastail, — kui osad vahetusid, siis ei olnud enam aega ega ka vahest tahtmistki panna kõike paberile, kuigi sisemiselt sama alatine arvepidamine üha jätkus.

Saabusime Vatikani. Ta moodustab kogu linnakvartaali, — enesesse sulgunu, nagu kindlustus kunagi, enesele küllaldase, enesele lootva. Seal on palvekabeleid, hiilgevaid vastuvõtusaale, paavsti erakorter, suuri, ilusaid aedu. Seal on talle ja autogaraazhe, töö- ja paranduskodasid ning vahikomando, shveitsi kaardiväe elamud. Nõnda on paavstil oma sõjavägi, õigupoolest vaid kaitse ja valve mõttes. Oli aeg, kus kirikuriigil olid omad postiasutusedki ja omad postmargid. Nõnda, — mis veel tähtsam, suurim osa välisriike peab Vatikanis oma erisaadikud, nagu ikka iseseisvas riigis, ja Paavstil jälle on oma nuntsius eri maades.

Õeldakse, et Vatikanis on kerge eksida, — mäletan itaalia diplomaadi Varé kirjeldust eksirännakuist ta keerdkäikudes. Meid juhiti alul avarasse ootesaali, mis oli täis rahvast. Siin oli rahvast kirju segu, — usurändajaid igast maailmakolkast, just kui elavaks tõenduseks

katoliku kiriku levingust igale poole, — purpurpunasesse riietunud kardinaale, kes tunglemises liikudes meenutasid Londoni punaseid omnibusse, — musti dominikaane ja halle frantsiskaane.

Täiesti omalaadse värvilaigu siia niikui pilti tõid shveitsi kaardiväelased, erandita noored, pikad, uhkekasvulised mehed. Nende hiilgavad, punakollased vormid põlvnesid juba sajandite tagant, — nad olid meister Michelangelo enese kavandi järgi tehtud. Oskar Kallas pöördus prantsuse keeles ühe kaardiväelase poole mingi juhise saamiseks, aga vastus kuulduski: „Verzeihung, — verstehe nicht,“ — andestage, ma ei saa aru.”

Viimaks siis siirdusime vastuvõtusaali. Veel hetk ootust. Kaksikuksed avanesid, ja sisse astub Tema Pühadus, paavst Pius XI. Kuuldub riiete kahinat ja jalgade müdinat, kõikide laskudes põlvili. Paavst hakkab kõndima piki põlvitavaid ridu, ulatades käe usklitele suudlemiseks. Ta on väike, nõrgakasvuline ja kõhn, — nagu veretult kahvatu, — jalas tuhvilitaolised kingad, millest oleneb sammude lohisev takt.

Põlvitame nagu kõik teisedki, paavsti aina lähenedes. Viimaks on ta mu ees, — näen minu poole lõdvalt sirutuva käe ja sõrmuse, milles hiilgab haruldaselt suur ja ilus smaragd. Käsi on väike, peaaegu nagu lapsel, seegi veretu ja valge, nagu jahune. Kummeldades, ja mu

huuled puudutavad rohelist kivi...

Möödas... Salaja kõrvale piiludes näen Oskar Kallast oma korda kummardumas üle rohelise kiviga võlusõrmuse.

Koduteel Oskar Kallas, parandamatu naljahammas, ei saanud jätta rikkumata Vatikani pidulikku ja keskaegset tunnet pisikese, õigupoolest küll kergelt sobimatu anekdoodiga, mis kuuldus nõnda:

„Kui omal ajal Vändra kihelkonnas luteri usku õpetaja Joh. Körber ühes oma venna Anseküla õpetaja Martin Körbergiga jalareisil läbi Euroopa sattusid Roomani, siis otsustasid tublid pastorist-vennaksed pääseda ka paavsti jutule. See õnnestuski. Vastuvõtul Martin Körber suudles kenasti ja määruste kohatate. Ei, ei, — ehei. Pidage teinevend sosistas talle eesti keeles:

„Mida Sa, kulla veli, sellest mustast varbast lakud?

Siis aga lausus vennaste ütlema tuks hääminguks ja hirmuks üks juuresolevaist kardinaalidest hoiatavalt sulaselges eesti keeles:

„Kuulge, poisid, ärge arvake, et ainult teie siin üksi eesti keelt mõistate. Ei, ei, — ehei. Pidage teinekord keel hammaste taga!”

Seletuseks olgu öeldud, et Balti aadli hulgast alati vahetevahel mõni võsu ulatus koguni igavesse Rooma.

Printsess Mirza Riza-Khan.

1.

Hiljuti läbis ajalehti teade, et

Iraani kindral Ibrahim Arfa oli langenud kuskil Vahemere ranniku rindel. Ta oli rootsi kirjaniku Elsa*)

Läksin otse asja juure, mis mind kõige enam huvitas, kuigi oleksingi sellega rikkunud hoovietiketti.

„Miks, prints, peate Pärsias naisi eraldatult?“ küsisin.

Ta vastas kõigutamata rahuga:

„Mais, Madame, c'est notre religion“ — aga, proua, see on meie usu nõue.”

Lõpetanud kohvijoomise, läksime Anna Tuderusega ülemisele korrale printsessi kohtama. Elsa Lindberg, printsess Mirza Riza-Khan oli tolal vist kolmekümne seitsme paigu, — eas, kus põhjamaised naised sageli alles saavutavad oma ilu küpsuse, nagu vili küpsedes. Kuigi oli varajane õhtupoolik, oli tal üll rohekassinine siidkleit, mis jättis paljaks käsivarred ja kaela, täidlase ning peaaegu näo laiuse, nagu nõuab antiigi ilu seadus. Ta näojumel oli samasugune valvakassinine varjund, mis on kooritud piimal, — sellest nagu puudus vere helk. Silmad olid sinised, raskelaulised, — juuksed helekuldsed, nagu veneetsia kaunitaridel, kes pleegivad neid päikese käes oma paleede katuseil. Ristisin ta mõtteis „Printsess Kuldlokiks“. Ja mõtlesin kogu aeg teda vaadeldes: mispärast peab temagi kord vananema, — juuste kuld vahetuma hõbedaks, keha täidlane võlu loksavaks lihavuseks?

Nägin seinal tema Edelfelti maa-

litud portreed, ja selle mõistatuslikus naeratuses oli nagu peegeldus Leonardo da Vinci Mona Lisa naeratuses. Mona Lisa oli tol hetkel Riviera kõikide huulil, — hiljutises karnevali-rongkäigus oli ta olnud üheks tõmbenumbriks pärast salapära kadumist Louvre'i muuseumist. (Keegi võrukael oli lihtsalt vahtide tähele panemata lõiganud lõuendi lahti raamist ja viinud ta välja oma kuuehõlma all). Ei suutnud jätta väljendamata printsessile seda minu avastatud sarnasust. Mu sõnad langesid nähtavasti heasse maapinda, sest järgmisel korral Monakot külastades rippus Edelfelti maalingu kõrval koopia Mona Li-sast.

Enne meid istus toas juba keegi prantsuse krahvinna, vana inimene, kes täie suuga juttu vadistas. Sain esmakordselt enese üle kui veejoa seltskonnadaamide lobisemist, mis hilisemal aastail pidi saama mu igapäevaseks leivakõrvaseks. Karneval, lilledelahing, mängupõrgu skandaalid, uusimad moed, abielukeelepeks, lahutuslood — kogu suure maailma seltskondliku läbikäimise menüü hors d'oeuvres, — pakutud palavikuliselt kiires prantsuse keeles. Ohkasin salaja kergendusest, kui ta suvatses minema purjetada. Kas niisugune — kas tõesti niisugune oli Elsa Lindbergi praegune vaimne toit kuldses puuris?

Ta paistis aimavat minu mõtteid ja möönvat nad tõeks, kuigi ei ütel-

*) Järg lk. 119, 120.

nud seda otse. Usun, et südamlilikud sõnad, milledega ta meid ter-
vitas, olid siirad, — ta oli valusalt
igatsenud põhjamaiste naiste seltsi.
Ta küsitles mitu korda enam kui ise
jutustas, just kui tahtnuks kasutada
juhust pigistada meist kõike võima-
likku, — korrates põhjamaisi koha-
nimesid, tundus, nagu oleks ta neid
paitanud. Ta puudutas oma kirjan-
duslikke kavatsusi ja oma tööde
prantsuskeelseid tõlkeid, — ta oli
küllalt viisakas küsitleni ka nende
ridade kirjutaja teoseid, mida tol-
lal leidus vaid temale saavutamata
keeltes ja mida suurimalt osalt üld-
se ei olnud veel olemas mujal kui
selginemata kaaoses.

Sellest ainukesest, millest oleksin
tahtnud kuulda, ja mida vaid ta ise,
ta ise üksi oleks võinud avastada,
ta oma elu mõistatusest, — sellest
ei kõneldud. Minus ei olnud raa-
sugi ameerika intervjuuaja kaldu-
vust ja seesuguse rünnaku jaoks
vajalist häbematust. Oleksin taht-
nud asetada talle tuhat küsimust:
kahe tõu, kahe usu, kahe maailma
kokkupõrkest? hommikumaise ja
euroopa armastuselu erinevusest?
Need jäid kõik küsimata. Mona
Lisa naeratab täna, homme ja iga-
vesti.

GEENIUSE JÄRELKASVU.

Leo Tolstoi poeg ja tütar.

On vaieldav küsimus, kas on soo-
vitav või koguni õnnelik valida

enesele vanemaks suur geenius.
Geenius tähendab kõige sagedamini,
kuigi mitte alati, looduse liigkasvu,
tujukat, jah, haiglastki erandit, üli-
inimest, kelle panus inimkonna ühi-
sesse kapitali võib olla valdav,
kuigi see sünnib ta oma vaimse ta-
sakaalu häiringu ja järeltulijate ar-
vel. On nagu kasutaks geenius nii
täielikult igat aatomit oma jõutaga-
varadest loomistööks, et nendest ei
piisa enam terveks seksuaaleluks,
see tähendab: hingeliselt ja kehali-
selt täiesti terve lapse loomiseks.
Goethe kidur järelkasv närtsib ja
kustub juba ta ainsa poja lastes, —
Shakespeare'i järglased vajuvad ta-
gasi varju, kust ta geeniusleek
kord nii pimestavalt lõi lõkkele.
Geenius on ja jääb üksiknähtuseks
sugupõlvade ahelas, — ilma ühen-
dava lülita ettepoole või tahapoole.

Olen oma rännakuteel näinud
koguni kaht Leo Tolstoi lastest, —
ta poega krahv Leo Tolstoi noore-
mat ja ta tüdrit kindraliproua Na-
talia Suhhotinat. Mõlemate kohta-
mise vahele mahub terve ajajärk!

Leo Tolstoi nooremat nägin iga
päev suvel aastal 1897 Storlieni
tundruhotelli söögisaalis, Jämtlan-
dis, Põhja-Rootsis. Enköpingi ime-
arst Carl Westerlund, mees nelja-
kandiline, vägevalõualine ja kurja-
vaateline nagu mõni arstiteaduse
Mussolini, kes parandas unetust,
majutades oma haiged sepikoja pea-
le magama, veetis iga aasta mõne
suvise nädala Storlieni tundruil.

Krahv Tolstoi oli tema väimees, kuigi noor krahvinna ei olnud saanudki järgneda oma mehele, vaid oli jäänudki Enköpingi ootama oma esimest last.

Storlieni peahotelli — neid oli tollal vaid kaks — söögisaalis, kus istuti rühmades väikeste laudade ääres, oli mul siis võimalus takistamatult ja piiramata määral uurida Leo Tolstoi, selle geenius, askeedi ja prohveti poega. See oligi tasuvam kui päev-päevalt ikka viletsamaks muutuvate toiduannuste uurimine, kuni viimaks lehkav kala ja mädamunad ajasid meid teisale. Nähtavasti eeldas hotelli juhatus meid elavat peamiselt tunduõhust, mis oligi värske ja toitev nagu jumalate ambroosia.

Leo Tolstoi noorem oli kõhetu kasvuga, juba esimesel pilgul kiduralt mõjuv mees, kehalt vildak, üks õlg kõrgemal kui teine, kahvatult veretu nägu mustjaspruuni habemega piiratud. Puudus kuulsa isa monumentaalne, võimas, tahaks meeldi ütelda, geniaalne inetus, — näojooned olid pigem saksa soost ema omad, kuigi täiesti ilma tema tõmmu iluta. Kui vanas Leo Tolstois oli jääajastu mammutit, siis meenutas ta kehaliselt kängunud poeg halli närijat. Oli kergesti mõistetav, et see nõrk, kidura kasvuga mees juba vastandlikkuse seaduse sunnil oli tunnud tungi noore, helesopsaka rootslanna poole, kes pidi

tooma uut, rikkumata verd vanasse krahvlikku suguvõssa.

2.

Storlieni suvest, kui kuuenädaline kõrvetav kuumus sundis tundu jäätunud rinnagi puhkema lühikestele, palavikulisele öitsengule, oli möödunud pikk-pikk aeg. Vene revolutsioon oli vahepeal haaranud oma terasluua ja pühkinud niihästi vürstid kui kodanlased üle oma piiri. Aeolian Hall'is, Londoni kontsertsaalis kesklinnas oli välja kuulutatud loeng, — krahvinna Natalia Suhhotina pidi kõnelema oma isast, Leo Tolstoist. Olin aegsasti hankinud pileti sinna, eesritta, nii et mitte midagi ei jääks nägemata-kuulmata. Nende aastate jooksul, mis olid jõudnud veereda Storlieni suvest, olin omandanud Tolstoist kõik, mis mu omale põhiloomusele nii täiesti võõrast isiksusest oli võimalik.

Aeolian Hall oli puupüsti täis, — Londoni kirjandusliku maailma esindajaid ja vene pagulasi. Minu kõrval istus keegi noor keiserlik vene printsess, maani ulatuvas kallihinnalises sooblinahka kasukas, ja ta mustajuukseline ning ilusa kaelaga pea sirutus ülbelt ja liikumatult kõneleja poole. Hugh Walpole ja Aylmer Maude, mõlemad Venemaal käinud ja slaavlikkuse võludesse mähkunud, liikusid ja seisis seinäärtes oma vene tuttavaid kõnetades.

Kõnetooli astus käteplagina tervitusel pikk, keskealine, halliks läinud naine, krahvinna Natalia Suhhotina, Leo Tolstoi vanim tütar. Raske oleks olnud teda mitte kohe ära tunda ta isa tütreks, — näojooned olid samad, ainult natuke päritud karedusest pehmenenud ja naisestunud. Sama lai nina, samad väiksepoossed, hallid silmad, — ainult ilma isa geniaalsuseta.

Natalia Suhhotina hakkas kõnelema. Ta tarvitas inglise keelt keelaliselt veatult ja vaevalt tunduva slaavliku aktsendiga; tsaariaegseis vene aadlike perekonnis oli, nagu tuntud, alati niihästi inglise kui prantsuse ja saksa kodukooliõpetajaid, kelledest mitmed enam kunagi oma kodumaale tagasi ei pöördunud.

Leo Tolstoi vanim tütar kõneles oma isast, — ta oli juba Ühendriigid läbi rännanud samast aimest loenguid pidades, — olin näinud ta nime oma New-Yorgi mänedzheri nimestikus. Milline sensatsioon — tütar jutustas oma maailmakuulsast isast. Inimesed, alati teadmisenäljased, kui küsimus on eesriide avamisest kuulsuse eraelu eest, teritasid kõrvu. Nad saidki oma himu rahul-

datuks, kuigi mitte sajaprotsendiliselt.

Kus on piir, mille üle mingi kirjutamata seadus keelab astumast? Natalia Suhhotina ületas selle mitmel korral. Tunneme kõik Leo Tolstoi perekonna kurbmängu: aastakümneid kestnud, õnneliku, lasterikka, harmoonilise abielu järele äkiline ärkamine, mis vähehaaval viib perekonnasuhete katkemiseni ja võõrdumiseni. Kuni ühel päeval vana Leo Tolstoi, piltlikult kõneldes, seob paelkingad jalga, võtab kätte hulkuri- ja usurändajakepi ja läheb kodunt — ainult et surra Mohilevo jaamaülemale korteris, kuna krahvinna Sofia kõrvaltoas asjata nutab ja igatseb pääsu oma eluaegse eluseltsilise juure. Kas tohib sellest avalikult kõnelda, — kas tohib võtta piletimaksu oma vanemate kõige salajasemate kannatuste eest?

Nii palju arvamisi kui päid. Minu oma vastus on, nagu nii mitmel teiselgi, — tingimusteta eitav.

*

Soomekeelsest käsikirjast
tõlkinud

Virve Kallas.

Neli luuletust

Kevadmeeleolusid

1.

Käin ojaga kõrvuti kevadist teed,
ju metsa päikene peitub.
Tuul tuleb ja läiklema paneb veed
ja üks lind seal lendu heitub.

Uks täht on kahvatus taevas ja siis
see lind lendab üle tähe. —
On selles õhtus üks imelik viis,
laulab meelde linnu ja tähe.

2.

Näe, päike ju tallamas viimast lund,
paju pakub oksi sul pihku.
Kevadvalgust on täis see üürike tund —
eks varsti su sõrmist ta nihku.

Eks varsti see kõik, vaevalt aimatu
suvesoojuses pakata viljaks.
Ja ainult üks — sinu sõnatu suu,
jääb nüüdki oma lauluga hiljaks.

Jaaniöö muinasjutt

Kuhu sa kiirustad, väike õde? —
Mets on nii sünge ja must.
Oöst lähen otsima õnne, õde. —
Leidnud ei hommikust.

Mida veel otsid sõnajalust? —
Enam ei õitse valge õis.
Otsin ma siiski igast salust —
ime ehk juhtuda võis.

Pöördu ju tagasi, väike õde. —
Väsida, eksida võid.
Ara sa mureitse — jaksan, õde.
Kastest jõudu ma jöin.

Kuhu sa kadusid? Vasta, õde. —
Mets on sünge ja vait.
Leidmata jäi sinu õnn ja tõde,
lukku imede ait.

Vari

Tulid kord öhtul — Jumal teab, kust.
Praotid tasa mu suletud ust.
Tulid mu juurde sa kutsumata —
vaatasin sind nagu uskumata.

Olid kui tuttav ja võõras kui,
istusid akna all vaikivi sui.
Istusid kaua seal liikumata,
kellagi pendel jäi kiikumata.

Korraga tundsin ja teadsin ma sind —
võpatas süda kui ehmunud lind.
Hüüdsin su nime — su varjukuju
aknast kuid uduna välja ujus.

Kullast kirikaed

Juba kaugelt kumab vastu kulda —
kuldne kabel, kuldne tornikukk,
kuldset puud ja tee ja kuldset mulda,
kullast iga põõsas, nurmenukk.

Kuldne tee ja sulakullast värav,
kulda kiirgab aias iga haud,
iga rist ja pärg on kullast särav,
kullaks muutund puu ja liiv ja raud.

Aeda astuda ei nagu julgeks —
kõik on harras, pühalik ja vaik.
Nagu miski hiilgus maa peal kulgeks,
nagu oleks pühitset see paik.

Ule aia veerin ristilt tähti —
tuttav nimi see ja iga muu.
Üheskoos nii mitu muret nähti,
aga enne nägid kooljakuu.

Uha uuesti loen iga nime —
igatihega kord olnud koos.
Samu radu korra astusime,
lõpuni ei viind ent sama loos.

Vaiksest hardusest saab niiskust silma,
nagu uttu peitub hiilgav kuld.
Pöördun taas — ma jäänud kullast ilma,
minu elus valitseb veel muld.

Kerttu Nikkase lugu

Kahekümne kuue aasta eest varasel hommikutunnil oli sündinud Nikkase talu praegune noor perenaine. Ärgates koos koiduga, heitis Kerttu Nikkanen küll kiire pilgu peeglisse, kust talle vastu helkis teravaid ja selgeid elupitseri jälgi kandev nägu, kuid ei talle enesele ega emalegi polnud meenunud tänast hommikut kuidagi pidulikumalt eraldada tavalisist argipäevist. Olles ihult ja hingelt satankuntalane, jagas ta ka täiel määral selle tööka põlluharija rahva saatust. Maast-madalast lükatud hanguvarre ja hobuseraha taha, küpsesid siin sed tüdrukud vara. Nende vormid kalgistasid pahklikuks ja muhklikuks. Jõudes rabamaade orjames viiekümnendaisse eluaastaisse, olid nad hingeliselt varemeis ja kehaliselt raugad. Kõik nad nagu Kerttugi tootsid mesilase usinusega, puhastasid end ja oma kodukoldeid kassiliku hoolikusega ja jälgisid harakaliku uudishimuga naabrite pisi-maidki eluavaldusi.

Võsast ja soost roogitud maa oli veel nüüdki täis lõhnavaid angervaksu, kõlmatuid lodumadalikke ja kiviklibuseid voori, kus kasvas üheksamehevägiseid ning vin-

gerdas tuhandeid rästikuid. Neile määratuile legendikele oli inimeste näpuosavus nikerdanud jooni, kriipse, kühme, küll maanteede, kraavide, lõpmatute okastraat-aedade, ruskepunaste majade ja muu eluks vajaliku näol. Ometi oli siin tunne, et emake maa vajab vaid üht lühikest aastakümnet, et kõiki neid omavahelistes kisklemistes ja riidudes loodud kergeid pealisehitusi ja kriimustusi pühkida. Piisab vaid ühest võimsast tuulehoost ajaloo ringkäigus, et kõik taas kasvaks soopõosastikus umbe ja hääbuks loduveses ning laukais. Nii nagu veest rõske maa lirtsus jala all, samuti astusid siin loomad ja inimesedki raskelt. Soo värvivaesust oli nende pilgus, liigutatus ja kogu nende olekus. Nalja nad ei tunnud ja heledat naeru kohtasid siin niisama harva kui lõokese liisitamist. Seepärast oli Küllikkigi neile võõras ja arusaamatu. Tolle Karjalast sisserännanud tõmmujumelise neuu erksad silmad, helde käsi ja vilgas keel olid Toivola talule, kus ta kangakudujana peavarju leidis, juba mõndki pahandust toonud, rääkimata naabrite salajasest vimmast.

Toivola oli üks väheseid talusid, kellega Kerttut sidusid sõbralikud tunded. Nüüd pärast heinatalgut, millest Küllikkigi osa võttis, oli see sõprus järsult ja võib-olla igaveseks katkenud.

„Ma siis lähen?” ütles ema.

„Toivolale? Ei! Sinna me ei vii enam oma jalgagi.”

„Aga lehm on vaja viia.”

„Viid mõisasse — seal veel paremad pullid!”

„Sinna tuleb oma kaksteistkümmend kilomeetrit maad.”

„Olgu või kakskümmend!”

Ema vaikis ja ohkas. Ta teadis, et vastuvaidlemisest tütar satuks veel enam vihahoogu. Eks olnud Kerttu ta oma noorepõlve peegelpilt. Temas oli „sisu” ja vimma, millest oleks jatkunud veel lastelastele. Temale piisas korralikuks tüli põhjuseks juba lihtsast tähelepanemattuse avaldusest, möödaminekust, teinekord isegi ta soovide mitteaimamisest; pilkamist või otsest näku ütlemist ei andestanud ta pärast surmagi. Käbedasti tubakamaal askeldav Kerttu tundus oma kinnisuses nagu tükike umbekasvanud sood. Väline nägu ja maastik võivad muutuda, ent soo põhiolemus kurjade hallide, öökülmade ja ohtliku rõskuse näol jääb alatiseks püsima.

Kuigi Kerttu vaikis, teadis ema, et ta nüüd vaibumata hoolega oma suguseltsis ja kogu külas õonestab Toivola pere voorusi, ausust ja lugupidamist. Et neil, kes ta hõlmaste ja viha alla sattusid, pole kerge, seda olid juba mineviku kogemused näidanud.

Mõteldes omaenda noorusele, tundus emale, et tolleaegne elu oli küll samuti täis kadedust ja keelepeksu ohakaid, aga siiski nagu päikese-

paistelisem. Või tundus see nii, et minevik ilustab mälestusis. Temagi oli varaseid maasikaid kasvatanud ja neid käsikorviga jaama tassinud, et Pori ja Rauma turul suuremat hinda saada. Tütar oli maasikaile lisanud veel kodujänesed ja tubaka. Ööd läbi oli ta kudunud kangast, tütar jatkas sama. Temagi oli kütteks oma metsast kasutanud vaid käbisid ja oksti — tütar ületas teda siingi, loobudes isegi aedade parandamisest, et mitte kallist puud raisata. Tollal oli aga ta mees elanud, kuigi kannatades vabadussõjas saadud haava all, mis ta lõpuks haudagi viis. Poeg viibis nüüd juba aastaid rindel ja Kerttu võitles ihuüksi. Ema oli aga liialt sama vaimu laps, et osata näha selle heitluse suurust ja teisest küljest Kerttu isiklikku traagikat.

Ilutsemist ja meeleolutsemist peeti üldiselt hõlbuseks ja nii oli see ka Nikkase talus. Kaine mõistus vaagis igat nähtust praktilise kasu seisukohast. Mets oli hinnas ja sobis müüa, riie oli sõja ajal haruldus ja tõotas kõrget kasu, nõudmine kodujänesete nahkade järele aina suurenes ja heinagi olid nad niitnud tunduvalt hiljem kui teised talud. Kerttu oli sel puhul imestavaile naabritele asjalikult kostnud:

„Minule ei ole sugugi hilja. Kavatsen heinad müüa. Mida vanem, seda raskem ja ühtlasi ka kasulikum.”

Kokkupõrke põhjus Toivola perega põlnud emale veel selgunud. Talgupäeva hommikul oli Kerttu Toivola vanaperenaisele näidanud oma kodujänesete farmit ja too omakorda viibis kuni öhtuni loo võtmisel, mida tuli võtta erilise lugupidamise avaldusena, sest Toivola oli peaaegu poole võrra Nikkase talust

suurem. Ja veel samal õhtul Kerttu nāhvas emale kōõgis:

„Ma neile veel näitan. Ma keedan neile niisuguse supi, et nad eluag seda mäletavad. Niisugused irvi-hambad...”

Viivukese hiljem, kui tütar, ras-ked panged käe otsas, ruttas lauta, sõnas ema:

„Ma siis lähen mõisasse.”

„Muidugi.”

„Kas ma toon poest ka riide ära?”

„Mis maksab?”

„Sada ja kaheksakümmend marka meeter.”

„Paberriidel niisugune hind! Siis ma müün pigem punktid. Et sa ei unusta mune apteegi emandale. Kül-lap nad juba teavad, mida nad pea-vad sulle vastu andma.”

Kerttul oli olnud tõsine kavatsus tänasel õhtupoolikul kutsuda mõned sõbralikud neid ja poisid klaasi kohvikest jooma. Tal piisas veel sa-hariini ja eelmisest korrast ülejäänud saia-stki pidi jätkuma. Küllikki üles-astumine oli teda aga niivõrd solva-nud, et ta sellestki kavatsusest loo-bus.

Nemad naeravad, mida nemad naeravad! Pidagu nemad säärast suurt talu ja pealegi ihuüks. Nik-kase talus on samuti kõik tööd teh-tud nagu neis peredes, kus hulk täiskasvanud lapsi logeleb õues. Palju on tal olnud väljast abilisi? Needki, kes tulid, said tasuks kas hea sõna, karbi paberosse või siis kolme-neljakümne margase talgu-rahaga nagu viimase heinateo aegu. Kerttu ei tihanud siin kokku hoida. Tööpäeva lõpul talguraha saamine oli liialt sügavale juurdunud kom-me. Tulgu alandlikult õppima, kui-das talu peetakse ilma rahata ja ilma tööjõuta. Et popsinaised, kes karja-

tavad lehma tema metsa veeres, su-vised kitkumis- ja sügisesed korista-mistööd teostavad, seegi ei maksa talule ju otseselt ühtki marka. Mui-dugi viibis ta ise aostast kuni pime-dani väsimatult põllul ja oli küllalt-ki hommikuid, mil ta valude tõttu ristluis ei saanud õieti kummarda-dagi.

Ja kõige selle peale julges too Kyllikki talle veel peaaegu pilgates ütelda: „Mis sul viga peremehe eest väljas olla. Kogu vallas ei leidu teist tüdrukut, kes oleks nii mehe-lik ja matsakas...”

Sellesama tüdrukuga oli veel hil-juti viibinud Vierula Mikko talus oksjonil. Harkisjalu laua otsas seis-tes oli Mikko suure häälega paku-nud ja kiitnud oma kadunukese Alma pesu ning kleidinirakate ilu ja väärtust. Kõik Vilala küla emad-dad ja neid olid asjalikult ja innu-kalt võtnud pakkumisest osa. Pä-rast peiesid oli see nii ikka kom-beks siin mail. Ainult Kyllikki oli julgenud teha selle kombe kohta halvakspanevaid märkusi ja lõpuks nina krimpsutades lahkunud.

Vahejuhtum heinatalgul oli Kert-tusse niivõrd mõjunud, et ta veel samal õhtul end üksikasjaliselt kä-sipeeglis hindas ja vaatles. Ta põse-nukid tundusid ju kõrgetena ja pi-sikesed rohelised silmad särasid tuhmilt nagu ta tuhkblondid juuk-sed. Tal tõesti puudusid lokikiha-rad ja Kyllikkit iseloomustav sära. Oma kogult, tugevailt jalgadelt ja olekult oli ta teistele oma valla tüd-rukuile sarnane ja kaugeltki mitte mõni poolmehelik koletis nagu too Karjala tüdruk salakavalalt mõtles. See erilasepiste läheb tolele pool-venelasele alles maksma!

Vaevalt oli ema õueväravast väl-junud — lehm lõa otsas, kui Kerttu

vahetas oma töökitli lillalise kleidi vastu. Juba nädal tagasi oli Osmo talle kirjutanud, et ta peab kahjuks ilusal heinaajal voodisse heitma, sest on saanud rüütsade vastu tapluses mõned kriimustused. Kerttu oli raudteelase Osmo Vesiluomaga tõesti nii pikka aega kihluses, et nende vahel oli tasanud asjalikuks ja rahulikuks nagu abielulistel. Seni oli Kerttu Tampere haiglasse sõitu ilusate põllutööiljade tõttu edasi lükanud. Viimased vahejuhtumid mõjustasid Kerttu hingelist tasakaalu siiski niivõrd, et ta tundis teravat vajadust ustava sõbra ja heluse järele.

2.

Et rong jõudis varahommikul linna, oli Kerttu Nikkanen tundi kolm istunud puistee pingil, jalutanud läbi kõik turuäärsed kauplused, et tundma õppida hooaja hindu, ja pääsis siiski esimeste hulka suure sõjaväehaigla ukse ees ootajate rivi. Osmo oma töökuses ja edasipüüdlikkuses meenutas suurel määral ta kadunud isa, ja küllap ehk sellel põhjusel ta hakkaski Kerttule eriti südamesse. Ta oli rahulik ja aeglane, kuid sattus kergesti metsikusse vihahoogu, kui juhtus pisut liialt viina rüüpama. Aga üks siinsed mehed olnud suuremas enamuses kõik sellised. Ent venelaste vastu taplema läks tema nagu kõik teisedki ilma hetkegi kõhelemata. Riitu-uimas pussi haaramine ja rüüsaga kisklemine oli neisse kõigisse iidseist aegadest juurdunud. Veneka vastu minekut peeti niisama enesest mõistetavaks nagu tulekahju puhul naabrile appi ruttamist. Ligi pool aastat polnud ta Osmot näinud ja kirjadki, mis rindelt saabusid, olid napolisõnalisel ning väheütlevald.

Üha pikenevas ootavate naiste rivis keerles jutt langenute ja surmakuulutuste ümber, põikas aga nobedasti ka hindadele, laste haigustele ega jäänud kuuldavale tulemata nurinad jalanõude nappusegi üle. Korraga Kerttu märkas, et igal naisel oli kaasas kas pakike või lillekimp. Etteheite taoline tusk sähvas Kerttus. Vähemalt koogikesi oleks ta võinud küpsetada. Kohe aga trööstis ta end mõttega, et küllap on Osmol sellestki rõõmu, et Kerttu oma külaskäiguga sünnipäevani viivitas. Osmo oleks võinud vähemalt postkaardigi saata. See ei maksa ju midagi.

Nähes aga, et mitmed uustulnukad enne rivisse astumist pöördusid eemal asuva lillekaupleja juurde, järgnes Kerttugi neile. Üsna sarnased olid need lilled karikakraile, millele Kerttu näpuga näitas ja küsis:

„Mis need maksavad?“

„Kümme marka öis.“

„Mis te räägite — põllulilledel nüüd selline hind!“

„Need on aias kasvatatud.“

„See on kuulmatu liigkasu võtmine.“

„Hinnad on meil kinnitatud,“ kostis müüja tüdinult.

„Aga roosid?“

„Nelikümmend marka tükk.“

„Kerttu hingamises tekkis nõksatus.“

„Politsei kätte tuleb teid anda — selline nõrija!“

Nüüd aga vihastas lillenaime.

„Mis te lärmate siin. Vaat mul torpariplikat — tuleb ähvardama. Politsei meil kõige parem ostja!“

„Valetate. Spekulant olete!“

„Kasige minema!“ karjus lillemuüja.

Et lillenaime juurde hakkas üksi-

kuid uudishimulikke kogunema ilmse kavatsusega riiu paisumist kaasa elada, taandus Kerttu. Ta otse särisest vihast ja kahetses, et ta sellele vastiku näoga vanaeidele polnud „kommunist” näkku ütelnud.

Külastades kümmekonda vaateakent tundusid Kerttule sealsed luupeadega pussid ja Karjala kasest toosikesed ning pildiraamid niivõrd kallistena, et ta lõpuks tüdinult ositis kimbu pildi- ja ajalehti ning pöördus ootajate rivvi tagasi. Ta endine koht oli vahepeal teiste naiste poolt täidetud ja need tõstsid kohe riiakat kisa, kui Kerttu Nikkanen hakkas end vahele nihutama. Soovides vältida uut kokkupõrget taandus Kerttu, kuid oli siiski hiljemas rüselemises üks esimesi, kes pääsis ooteruumi.

„Kus on sõjamees Osmo Vesiluoma?” pöördus ta ühe mööduva õe poole.

„Vesiluoma. Ma kardan, et temaga täna ei lasta kedagi kokku. Ta on äsja opereeritud.”

„Olen tema kihlatu ja kaugelt siia sõitnud.”

„Räägin arstiga.”

Vähemalt pooletunnilise ootamise järele nägi Kerttu sama õde korridori teises otsas ja jooksis talle järele.

„Tuba kakskümmend kolm. Viisiit olgu lühike.”

Pidulikkus ja hirm kõrvuti südames, astus Kerttu mööda korridori, mis oma kõrguses meenutas mõne peakiriku sammaskäiku. Juba sel hetkel, kui õde ükskõikselts nagu müüjanna nimetades hindu oli lausunud „ta on äsja opereeritud,” oli imelik, samal ajal võõrastav ja ahistav tunne kriimustanud Kerttu enesetunnet. See kasvas iga hetkega, mida enam temast möödus kinniste,

surmtõsiste nägudega õdesid ja arste. Rida aastaid tagasi oli ta Rauma rongis õppinud konduktorina teenivat Osmot tundma. Nende kõnelusist oli sündinud kohtamine, millest arenes sõprus ja selle taga juba luuraski armastus. Ja et abielu oli viibinud, selles oli kahtlemata peasisüü Kerttu liiga materiaalsel mõtlemisviisil. Ta samm pikenes ja silmad otsisid valgetel ustel sibivat numbrit. Mis operatsioon võis Osmol olla? Kas see oli elukardetav...?

Ta koputas. Keegi bassihäälega mees kostis:

„Sisse!”

Toa seinu äärestasid neli ühesugust voodit ja neis lamas neli võrdselt kahvatut meest. Ühe öölaua lebas kimp punaseid roose.

„Mõtlesin, et sa ei tulegi,” ütles Osmo. Ta oli kaame, peaaegu läbi-
paistva näoga ja kõneles pinguldalt.

„Ei saa kodust lahti, kui oled perenaine ja peremees korraga. Sain su kirjast aru, et oled vaid kergelt haavatud...”

„Olingi.”

„Kuidas see siis juhtus?” Kerttu asetaski ajalehed häbelikult laua nurgale, pomisedes: „Ei jõudnud midagi muud...”

„Tõmbusime ühest külast tagasi ja ma astusin miini otsa. Oma meeste pandud miin...”

„See on ju lihtsalt kole.”

„See on sõda. Kaevad küll rüssa tarvis maa sisse, aga ise saad pihta.”

„Ega su haav ometi väga raske ole?” sosistas naine. Ta sirutas käe ja oleks tahtnud silitada Osmo pead, kuid kartis oma krobelse käega puudutada seda väetina näivat nagu kustuvat ilmega meest. Osmo vaikis. Tundus, nagu otsiks ta

sõnu. Ta silmis oli võõrastav läige. Siis ta ütles:

„Operatsioon läks, Jumal tänatud, hästi. Jään elama... aga...”

Nüüd omakorda pinguldus naise ilme.

„Aga?”

„Vasem jalg tuli põlvini ohverdada. Lihaksed olid lõmastunud. Nädal aega nad katsusid päästa...” Osmo ohkas.

Kerttu käed tõmbusid instinktiivselt rindadele.

„Sa suur Jumal, nad tegid su sandiks.” sosistas ta. Kohe aga kahetsetes ta oma liigset avameelsust ja püüdis midagi leevendavat lausuda. Osmo aga muheles:

„Minusuguseid invaliide jätab see sõda tuhandeid.”

See südame hellus, millega Kerttu oli lähenenud haiglale, haihtus, nagu oleks ta sattunud toa hubasusest külma tõmbetuulde. Karguga, abitu mees virvendas ta vaimusilmas ligitükkivana nagu tüütu parm. Otse vägisi püüdis Kerttu hoiduda sellele mõtlemast, ent ta alateadvuses juba küpses otsus. Selles praktilises mõistuse poolt vormitud seisukohas polnud enam nende ühise tuleviku tarvis ühtki võimalust olemas.

Osmo polnud seni ühtki hella sõna lausunud. Ta rääkis asjalikult, isegi igavalt. Jutustas vangide võtmisest, kaevikuelust ja näis nagu ootavat, et naine laskub ise sellele kõneainele, mis neid kui kihlatuid pika lahusoleku järele peaks tingimata huvitama. Eriti nüüd, kus mehele sõda oli tegelikult lõppenud ja ta oma ülejäänud elu ta enese arvates kui puutöös kogenud mees võis siiski ühiskonna liikmena mööda saata. Ainult siis, kui Osmo nagu möödaminnes märkis, et Kiuk-

kaiste laulunaised ja lotad käinud neid külastamas ja Toivola Kyllikki olevat kaunisti laulnud, pistis Kerttu teravalt:

„Ei see Kyllikki olnud. Kyllikkil on hää, nagu täristaksid plekkpanni. Sa ei tunnud lihtsalt ära...”

Siis Osmo esitas mõned küsimused Nikkase rahva koduse elu kohta.

Korraka ütles Osmo:

„Olete imelik ja ainulaadne rahvas. Töötate end lihtsalt surnuks. Vanu inimesi teil polegi.”

Eriline haledushoog vallutas Kerttu. Tal hakkas kahju Osmost, isenesest ja eriti oma raske tööga vaevatud emast, keda ta oli sundinud hoolimata haigetest jalgadest asuma pikale mõisa-teenikonnale ja pealegi innahoos oleva lehmaga.

Õnneks Osmo ei märganud ta meeleliigutuse hoogu. Kerttu neelatas tõusvad pisarad ja et võtta mehelts võimetus edaspidiste kodusesse ellu puutuvate küsimuste esitamiseks, paisutas ta jutustamise hoogu. Osmole ei jäänud mahti enam piskesteks vahemärkusteks.

Ta jutustas nüüd Toivola ahnest ja kadedast perenaisest, kes kirbugi võtaks teise seljast, kui vaid saaks, liiderlikust Kyllikkist, kes vene vangidelegi rahu ei andvat, oma emast, kes pärast talu müümist temale ja vennale on täis vanainimese õelust ja kogu külaga lakkamatus riisus. Siis riivas jutuvoog Käpyla Mattit, kes põletavat salaviina, naabrit Ilkula Toivot, kel on kuri oinas vaid selleks, et see talu teele sattuvale võõrastele naistele ja lastele kallale tungiks, Mäkelä Tyyrat, kelle musti registreerimata kanu ei leidvat ei nimismees ega kontrollijad.

Pausita saabus järjekord kauge-
maile sugulasile, naabreile, ja Os-

mole, kes vidusilmi kuulas, avanes pilt kogu ümbruse eluavaldusist ja vahekordadest vähemalt kahekümne kilomeetri ulatuses.

Polnud seal teadmata seegi, et karjakonsulent on oma paksuse tõttu lömmi vajutanud Vilkkä pere ratta, et küla teises otsas oli Perkälä emandal sel aastal juba teist korda koorepudel kukkunud kaevu põhja ja just selle parema kohvikoorega, et kaupmehel on kõrgemat hinda oodates aiamaasikad ära mädanenud ja et Savusaare metsatalu peremees ei raatsinud ehitada oja üle silda, vaid kasutab selleks suviti küüniuks. Siis ta jutustas, kuidas Sirkkä-tädi iga aastaga muutub kitsimaks ja on juba nii kaugel, et nõelagi ei raatsi ise osta, vaid laenab selle naabril. Kohe järgnes lugu koolipreilist, kelle tigidusel pole enam otsa ega aru. Ta lastepeksmise lugusid oli alles siis hakanud tõsisemalt võtma, kui ühel peksmisel juhtus too palju kõmu tekitanud Lümäti Kati nina nikastamise lugu.

Kerttu otse õhetas jutustamise hoost. „Kas sa mäletad Uotila Ainot?“ jatkas ta. „Nende hütt asub seal meie metsa taga soo veeres. Ühel pühapäeval käisime sealt kahekesi mune laenamas... Uotila peremees on nagu sinagi Kannasel. Eks Aino — mitme lapse ema — kirjutanud mehe sõbrale niisuguse imeliku kirja, et tulgu aga julgesti teda vaatama... Jussi tuli küll, aga koos Uotila peremehe endaga ja mehed olid mõlemad õige kõrges meeolus. Eks isand siis käratanud Ainole peale, et olgu saun kōetud. Kui olnud kõik valmis, siis tulnud käsk, et Aino mingi Jussi selga pe-sema. Ega Ainol polnudki muud

teha kui minna... Kerttu peatus hetkeks ja pöördus Osmo poole.

„Näed ise, kus on alles inimesed!“

Osmo jäi aga vastuse võlg. Kummardudes voodi kohale, märkas Kerttu, et mees oli uinunud, muhe naerurõngas suu ümber. Hetkeks ta vaatas võõrastades teisile haavatuile. Need lebasid liikumatult. Siis Kerttu tõusis, ohkas kor-raks ja väljus.

3.

Nähes, et väike Pentti — see kõige hābematum ja agaram Uotila jõnglastest, mängib üksi õues, peatus Kerttu ja pöördus kohe poisi poole.

„Kas ema on kodus?“

„Võpsikus lehma lüpsmas.“

„Ah nii — nüüd sa oled mul, poiss, käes. Sina see olid, kes võttis meie talledega lambal rihma kaelast ära...“

„Nikkase emand eksib. Penttu see küll ei olnud.“

„Valetad — kutsikas. Rihm olgu siin või muidu...!“

Penttu vennad olid Kerttu valusat kätt juba tundma õppinud. Poiss lippas välkkiiresti tuppa ja oli hetke pärast rihmaga Kerttu juures.

„Et sa teine kord meie aeda oma nägu ei näita.“ Vaadates aga lähemalt kergesti kättesaadud rihma, märkas Kerttu, et see polnudki nende pere oma, vaid hoopis uuem. Ta muheles hetkeks ja peitis saagi seeliku taskusse. Uotila Aino oli teekānakul tal vastas. Mõlemad elutargad ja -kogenud naised teadsid, et ei siin maal tulda teise perre lahkest meelest või puhtast uudishimust. Valdaval osal külastajaist on ikka varuks kas kasusaamise huvi või mõni muu konks. Seepärast pole ka midagi imestada, kui

Uotila emanda pilk hoolimata teeseldud naeratusest umbusklikult ja isegi nuuskivalt jälgis igat naabri Kerttu liigutust.

„Tulin linnast,” ütles Kerttu, „vaatasin seal kaubahindu ja tahtsin sullegi neid teatada.”

„Kaubasjaks on Tampere meile liialt kauge,” kostis Aino ükskõikselt ja nagu tahtes ütelda — ära keeruta, ma sind juba tunnen.

„Kes sulle ütles, et Tamperelt?”

„Eks kaupmehe Paula oli jaama kassast kuulnud,” kostis Aino endiselt valvel olles. Kerttu rohelised silmad tumenesid, nagu oleks neile sappi lisandunud, ja ta haudus vimma nüüd Paulagi vastu. Uotila Aino aga jätkas: „Kas tegite siis Osmoga pulmakaubad kindlaks. Saad tubli mehe. Väike viga ei tähenda midagi...”

„Selle mõttega ma pole sinna läinud ega tahtnud teda varemgi saada,” nähvas Kerttu.

„Eks sedagi olnud kuulda, et teil viimasel ajal asjad teisiti ja Osmol olevat seal koguni üks Rauma lott...” veeretask Aino jutulõnga, kuiagi nägi, et Kerttu oli juba lausa vihane.

„Et need inimesed ka teise elu rahule ei jäta. Nagu hakid...”

„Eks küla ole nõnda lapsele nagu laps külale... Kas sa tõesti veel kodud pole käinud?”

„Mis siis?”

„Taevast hoidku! Su ema on ju raskesti haige. Lehm vedas ta teel kraavi. Tal sügav haav kubemes...”

Ilma jumalaga jätmata pistis Kerttu jooksmas. Esimene hingeline, keda ta toa uksest sisse tormates märkas, oli Toivola perenaine. Pliidil aurasid kuuma vee potid ja Kyllikki seisis haigevoodi juures ja väänas parajasti kuuma vee kompresse.

„Mis nad sulle ometi teevad siin!” hüüdis Kerttu ja jooksis voodi äärde, nagu tahtes ema kätt haarata. Ema aga nihutas käe vaiba ääre alla ja pöördus enam Toivola rahva poole, kui ütles:

„Kyllikki on kuldne laps. Ta oli kogu öö mu aseme juures valvel... Tahtsin lehma pidada, mitte ei jaksanud. Kukkusin kummuli kraavi, seal oli mingi ork püsti. Nii õnnetult läks,” halises ema.

„Kas sa arstile lasid helistada?”

„Sõitsin eile öhtul rattaga kaks arsti läbi. Üks viibib Helsingis ja teine kuskil külas...”, lausus Kyllikki. Kerttu aga pöördus ema poole, nagu poleks ta kuulnudki naaberneiu vahemärkust, ja päris edasi.

„Ons sul valu?”

„Raske on hingata.”

Toivola perenaise hüüdele järgnesid mõlemad neiu kooki. Uksel aga meenus Kerttule, et tema on ju siin majas pärisperenaine, ja ta pöördus upsakalt ringi. — Vanaperenaine aga jätkas vankumatu rahuga:

„Sinule, Kerttu, mul õieti rääkida ongi... Seesugune haav pole naljasi. Ma arvan, et Kyllikki mingu nüüd kohe poe juurde ja helistagu haigla auto välja.”

„Auto!” Kerttu lõug tõusis vaksa võrra. „Kes seda maksta suudab? Hobusega jõuame ilusasti Porri.”

„Kas see pole haavatule ehk liigne vaev?” Arvas Toivola emand ettevaatlikult.

Meil on kummirehvidega vanker. Mul isa sai noore mehena härja käest puskida — paranes kodus. Ei meie peres mindud muidu arsti juurde kui surmatunnistusele allkirja saama.”

„Tal on kõrge palavik,” segas Kyllikki kõnelusse.

„Need, kel endal pennigi hinge taga pole, on ikka valmis teisi aitama ja oma headusega kuulsad.”

„Oma ema huvides ei tee ma rahast küll küsimust,” kostis Kyllikki.

„Sina, Kyllikki, mine sinna Vene piiri äärde ja sõida seal autoga nii palju kui tahad, kuid jäta meie pere asjad rahule.”

Kui hobune oli ette rakendatud ja haige koos madratsi ning rootutudest patjadega vankrile tõstetud, lähenes Kyllikki Kerttule.

„Ma soovin ju sulle vaid head. Miks sa minu peale viha kannad?”

„Kasi välja mu õuest,” nähvas Kerttu.

Sõit haige emaga Porri oli üks kurvemaid teekondi Kerttu Nikase elus. Ta tundis end kohutavalt üksi ja mahajäetuna. Ta polnud sõpradest kunagi palju hoolinud. See-kord tundis ta otse karjuvat vajadust kellegi hingelise järele, kes oleks teda käsivarrest toetanud ja talle mõnegi sosistava sõna lausunud. Vananimene vaikis ja palus endale aeg-ajalt juua ulatada. Ta oli harjunud kannatusi taluma ja tegi seda vaikides sellel omal viimisel ja raskeimal teekonnal.

Tund aega kestis operatsiooni-saali eesttoas närvitsev ootamine, siis tuli arst. Ta pöördus tõsise, isegi manitseva ilmega Kerttu poole:

„Kaua lebas haavatu sidumata?”

„Umbes ühe öö ja päeva... Ma olin Tamperel,” kogeles neuu vastu-seks.

„Liiga kaua, armas laps. Ärge võtke südamesse. Soolte vigastusest on tal tekkinud üldine mürgitus ja ma kardan...”

„Suur Jumal! Kas oleks aidanud, kui me oleksime ta juba hommikul toonud kliinikusse?”

„Usun, et oleks.” Kerttu laskus toolile. Tüki aega ta istus tummalt. Siis ta puhkes karjudes nutma. Kogu öö ta konutas haigla oote-toas. Ema oli ilma meelemärgusele tulemata läinud sinna teise maailma, kust ei ole enam tagasipöördumist. Süütunne, et tema tahtmatult oli kaasa aidanud selle mineku kiirendamisele, masendas teda niivõrd, et ta ei julgenud teda kõnetavaile inimestele otsa vaadatagi.

Kirjas aga, mis ta vennale selle kurva sündmuse puhul saatis, kurtis ta üle jõu käivast tööst, rängast saatusest ja valas välja kogu oma sapi teiste inimeste õeluse kohta ega säästnud süüdistusi isegi vanajumalale.

Kodumure

Kes kõnnip . . .

Kes kõnnip nüüd küll koduvalla teid,
Kes saisatap, et pilku lennütellä,
Nink kullea, kuis löövä kerkukellä,
Nink palvelusen silip villäpäid?

Kes pöörap kodu pühapäivä-raalt
Ning astup üle vana lävepaku,
Näep emmä kohendaman kolden haku
Nink essä istman piibli takan vaalt?

Kel juuskva latse vasta kilgaten,
Et nihutada peo alla tälle
Päänupukeisi, mis om niida helle,
Nink otsa kaija silme hilgaten? —

Ei keäki käi sääl enämb kerkuteid,
Om kodutarrist saanu soelauda.
Hulk armsit hengi kaonu, vaonu hauda,
Nink villä nõrgutava kurvalt päid...

Muretuul

Nüüd mulle selgess saap, minkperäst tuul
Iks sänna koolimaja nukke ümbre
Nii unnas, unnas aasta egäl kuul
Nink muret korjas mulle süame ümbre.

Küll lilli häitsmän olli maja een,
Mis sinnä istutanu hoolsa käsi,
Nink oma inemise elli taren seen
Kõik niida üten meelen mitmekesi.

Küll majja sisse veije korge trepp,
mis vasta võtse kõiki pidulikult,
Nink kui oll päivätunnel klassin lõpp,
Trepp alla kupat latsi lustipikkult...

Ent kui ma jala nukataade vei
Nink ihuütsindä sääl viiviteli,
Sis tahtmatult kullatama jäi,
Mis sääl nii salakurvalt vilisteli:

Kui oless maailm äkki tühäss tett
Ning järgi jäänü enge ütsik heli,
Kelt kostap vallus jumalagajätt —
Nii kiunse tuul nink ikkes unnaskeli.

Küll koduheng nink temä muretuul
Sis joba sedä ette aimassiva,
Mis hukatus kõrd mässap kodu puul —
Nä sedä leinassiva, kaivassiva.

Nii mulle selgess sai, minkperäst tuul
Iks sännä koolimaja nukke ümbre
Nii unnas, unnas aasta egäl kuul
Nink muret korjas mulle süame ümbre.

Carl Milles ja Ragnar Östberg

Näiteid ja iseloomustusi

1.

Planeetide ringlev sõõr ümber pea nagu tähisdiadeem poolpikkadel juustel, mis piiravad palet, mida võinuks joonistada mõni Hans Holbein noorem, silmad poolsuletud, tõsidus näos, nagu andunud kuulama sfääride harmooniat, — nõnda on Milles voolinud omaenese pea.

See on kosmosest haaratud ja kosmost haarav vaim, mis püüab nägelikuks saada säärases võrdkujulises endaesituses.

Kujutava kunsti tõeline olemus ongi see, et kõik väljendatav saab vahetumasti tajutavaks ja mõistetavaks kujundiks. Mitte jutustus kujude kaudu, — kujundus ise kõneleb. Seda kõnelevat kujundust leida ja teostada on kujutava kunstniku probleem.

Milles, pakatavana kujutelmade ja nägemuste tulvast, on üks haruldasi kunstnikke, kelle probleemistik ei näi lõppevat: järjest peab ta andma kõnet uutele kujundeile, kuna jälle on tal ütelda midagi uut, mida ta veel pole ütelnud; või ka igivana, mis on ärganud uuele elule ilmutusliku jõuga, nõudes taas väljaütlemist, väljendust, kujundust, kuju. Rikas ja vaheldusrikas sisemaailm on sünnitanud rohke ja varjundirohke vormimaailma. Kuid ikka on Millese vorm puhasti tuum, tema tuum jäägitu vorm.

Ka siis, kui see pole esmakäeliselt algupärane, vaid tuletatud, nagu see Millese juures mitte harukordne. Harukordne aga on ta viljakus, ta ülesannete ulatus ja teostuste paljupalgelisus. Medalid,

plaketid, pisiskulptuurid inimestest ja loomadest pronksis ja hõbedas; portreed graniidist, pronksist ja tammest; mees- ja naiskujud, vibukütid, tantsijannad, realistlikud ja allegoorsed, kivist ja pronksist; paljufiguursed intiimsed kui monumentaalsed kaevugrupid ja reljeefid inimestest ja loomadest ning muinasjutulikest poolloomalikest, poolinimlikest olenditest nagu kalasabalised triitoonid, neeriidid ja najaadid kaksiti deliinide seljas, sageli gigantseis mõõtmeis; ja lõppeks rida mälestisi, tavalisest hoopis erinevaid mälestisi üksikfiguuride ja gruppidenä mitmekordses elusuures. Harva, väga harva puhkab keegi sellest lõpmatust kujude rodust rahus; enamasti, jah pea alati on nad täis liikumist, hoo- gu, indu, täis looduslikku ürgjõudu ja hullamist või kultiveeritud graatsilist mängu ja lendu, või jälle kantud ülen- davast ekstaasist, mis paneb unustama kehi maa külge siduva raskusjõu; lühidalt, nad on täis vahelduvat pinget ja tegu üha uut esendeis ja hoiakuis, uskumatu külluslikes teiseis ja varjun- deis, kord tõsised, meelisklevad, nuk- rutsevad, kord trotslikud ja sõjakad, siis jälle naerusui pursatavad ülemeelsu- sest ja elurõõmust, jah lausa laialt hu- moristlikud groteski ja karrikatuurini.

Väliselt tegumoelt, stiililt üllatab Milles sama rohkusega, vahedusega, mitme- laadilisusega. Et Rodin ta algusaja, s. o. sajandi algaastaist pärinevaid impressio- nistlikke figuure ja portreid varjutab,

pole Pariisis töötava ja õppiva erakordselt kergesti reageeriva noormehe puhul imeks panna; pigem oleks imestada vastupidist. Ometi sünnib juba siis, aastal 1901, esimene visand Sten Sture monumendile, — massiivne rühm jalasõdureid ümbritsemas „härja Steni” ratsakuju, — ilmutades rodinlikult maalilise käsitluse kiuste Millese nägemusjõudu ja monumentaalse massimõju vaistu.

Ühel ööl ärganud Milles, nagu ta jutustab, unelmast, kus talle näidatud Sten Sture monumenti. Ta läinud ateljeesse, vorminud tüki savi unes nähtud gruppiks ja kinnitab, et kui ta kella ührekspaignu hommikul tõusnud, ei mäletanud ta tehtust midagi ning olnud seepärast meeldivalt üllatatud, kui avastanud, millega ta öö vaikuses oli toime saanud.

Võib-olla säärane ammutamine nägemusist tagabki Millese teoste terviklikkuse, nii mitmest allikast kui mõnigi neist näib olevat joodetud, ning veenvuse, nii tavatu kui ongi sageli ühe või teise kujundus ja hoiak.

Veetes aastad 1905—06 Münchenis õpib Milles hindama Adolf von Hildebrandi skulptuurstiili arhitektoonikat. Sellega on murtud Rodin'i senine ainumõju ja tee avatud klassikale. Kuid mitte ainult kõrgklassika, nagu, Hildebrandil, ei kajastu Millese edaspidises loominguks; ka kreeka arhaika, egiptuse kunst, romaani ja gooti skulptuur, barokk ja eriti hollandi hilisbarokk Adrian de Vriesi toodangu näol, kellelt nii suur hulk töid sõjasaagina on toodud Drottningholmi lossiparki, saavad talle inspiratsiooni allikaiks. Kaasaja sõltuvusest astus Milles seosesse kõigi aegadega.

Esimesi kohtamisi Millese kunstiga originaalis oli sellel, kes kirjutab neid ridu, talvel 1944 Stockholmi külje all Neglinges. Minnes varahommikusele jõuluteenistusele Saltsjöbadeni kirikusse, peatas teda saabumisel poja kahepoolega pronksuks. Meenusid piiskop Bern-

wardi ukсед Hidesheimis, — nad seisavad ju igas kunstiajaloo. Ei teadnud, kes neid siin oli teinud, kuid suur kunstnik pidi see olema, kes meie päevil suutis kujutluses ja teostuses püsida tolles tahtlikult valitud ja siiski ehtsalt tuntud naiivsuses ja primitiivsuses, aga ühtlasi mõtterohkes väljendustiheduses, mis piiskoplikule kunstnikule 1015. aasta paigu oli paratamatu, kuna tal polnud valikut. Vasakul uksepoolel vanaseaduse sümbolid, hüvakul uustestamentlikud, evangeelilised, rõõmusõnumlikud. Kui vanaseaduse poolel Aadam ja Eeva töö needuse all vajuvad küüru, siis vastavalt evangeelilisel poolel, tekstiga „ja nad töötasid müüril rõõmuga,” telliskivikandjad Jeruusalema templi ehitamisel tõttavad oma kandamitega trepist üles nii kergesti, et nende jalad ei puutu astmeisegi. Vasakpoolel meeletu Kain pärast vennamõrva („Vaene Kain, meeletuna tormad sa hirmude riiki”), hüvakpoolel kadunud poja kojutulek. Vasakul pilt tekstile „kogu oma elu peavad nad olema surmahirmu orjad”, — rauk raskelt komistava ratsu seljas, silme ees puu, mille okstel surnupealuud õiteks; hüvakul jumalisa kuningakroonis aujärjel ristilt võetud pojaga põlvedel ning tekst „kui elame, siis elame issandale; kui sureme, siis sureme issandale.” Ühel poolel kuningas puu latva ehitatud linnas, tants ja pillimäng ta ees, ning kiri „ühe kuninga kindel riik”, kuid all saeb tüve paksumaaline vanaõel ise pilkelise irvega, ning taas kiri „elu tühisus”; vastaspoolel apostel Paulus kätt sirutamas teise käe poole, mis ulatub taevast, ning käed kohatavad päikese ketta säras, Paulus aga lausub „ma unustan selle, mis selja taga, ning sirutan selle poole, mis ees”. Vanatestamentliku uksepoole haaraku on Milles, — alles hiljemini sai kirjutajale teatavaks, et see oli tema, kelle uksi ta silmitses, — on kunstnik kujundanud põrguvürstiks ta leegitseva

riigi taustal; uuestamentliku uksepoole haarak aga näitab ristipoodut ja lunastuslugu, alates lapsega Maarja süles ja lõpetades ristikandmisega. Küll on neis piltides, mis ühes kirikuga õnnistati aastal 1913, paiguti mõningat groteskust, omajagu küllap ka selles tükis, et mõnigi kujukene oleks nagu kahe peopesa vahel veeretatud taignarullidest voolitud, kuid ometi on nad ülimal määral ilmekad, haaravad ja tähendusrikkad.

Strömparterril Stockholmis, Norrbro all, seisab „Päikeselaulja”, Rootsi akadeemia poolt püstitatud ausammas Esaias Tegnérile, võrdkuju Tegnéri luuletusest „Laul päikesele”: „Sulle ma laulan laulu, sa kõrgel särav päike; ümber oma kuningajärje sügavsinises öös oled sa näinud maailmu nagu vasalle. Sa vaatad palvetajate peale alla, kuid valguses on su käik.” Võimas alasti noormees lihtsal soklil, millele on kinnitatud Tegnéri medaljongportree, seisab seal 1926. aastast saadik, kiiver peas, käed avasüli sirutatud tõusva päikese poole, suu avatud lauluks; ta on võtnud sama asendi kui Lysippose lähikonda kuuluv „Palvetaja poiss”, ainult käsivarred on ta sirutanud laiemaks haardeks, kui too kreeka nooruk umbes 3-ndast sajandist e. Kr. Lysippos ja ta koolkond esindab aega, mil tüdinenuna Praxitelese peenusest ja pisut liigsest lõtvumisest, kreeka skulptuur pöördus tagasi arhailiste eeskujude vett-ruva saleduse ja pingsuse poole. Millese teose nõtked ja suurepinnaline vormikäsitus, mis väldib liigseid detaile, otsustavalt arendab edasi selle koolkonna tendentsi, ainult paar tuhat aastat pluss paar sajandit hiljem.

Kümme aastat pärast „Päikeselauljat”, 1936, avati „Orfeuse kaev” Stokholmi Kontserthoone ees. Mitmeid stiilisugemeid, mida ajaloos lahutavad sajandid, kajastab see suurteos oma võimsa keskfiguuriga, Orfeusega, kes tundlike sõrmedega haarab kõrgele tõstetud lüüra

nägematuise keeltesse, peagu nagu endasse kuulatava kontsentratsiooniga kummar-
datud alla viie naise ja kolme mehe poole, kes ekstaasis ta jalgealust ümbritsevad haaratuina helidest. See jalgealune meenutab mingit indiaanlikku tootem-olendit nelja käpa ja kolme peaga, mille hammasrohkeist lõustadest niriseb vett. Orfeuse nagu ta kuulajategi kched on saledad, sirutatud, nagu pühakute väljavenitatud kujud gooti katedraalide sihvaka tugistiku peene profileeringu raamistuses; nende näod aga meenutavad arhailisi kreeka nägusid, neid pikalinna nägusid varajaselt vaasimaalingult. Neile on antud miinimum tuge, nad seisavad ühel jalal, jah ühe jala varvastel, ka hiiglaslik keskkuju, mingil stiliseeritud taimehakatisel, mis lahti kuurub, nagu noored kalmuse võsud ja võsude vahelt piserdub vett, mis korjub ekspressionistlikult sakilisse astjasse. Ei nad seisagi püstloodis, nad kalduvad ettepoole, nad otsekui hõljuksid, hõljuksid vee kohal, maast valla. Kõik heterogeensed stiilelemendid, — loodusraha primitivism, gootika, kreeka arhaika, ekspressionism, kuhu sekka vilksatab mõni de Vriesi profiil, mõni Cranachi niude kontuur, — ning lisaks täpselt arvestatud pronksi sitkus, aine kohe-sioon, millele on rajatud kujude kallak loodjoonest lubatava piirini ilma muredumisohta omaenese kaalust, kõik see on ometi sulatatud üheks üllatavaks, uudseks tervikuks. See ongi see imeline Millese juures, et ta küll kasutab vanu sümboleid, kuid välja tuleb midagi uut.

Fontäänid näivad olevat Millese lemmiktemaks. Rida rootsi linnu on võinud ehtida oma avalikke väljakuid tema kaevukompositsioonidega, milledest nimetatagu „Euroopa ja härg” Halmstadis (1926), „Folkungakaev” jahmatama panevalt sugestiivse Folke Filbyteri ratsakujuga Linköpingis (1927), „Poseidon-kaev” Göteborgis (1928—33), „Diana-

kaev" tulitiku-aktsiaseltsi hoone õues Stokholmis (1928). Kaevusid on aga Milles loonud ka väljaspool Rootsit, Ameerikas, kus Chicago sai temalt „Tritoonide kaevu", Cranbrook kompositsiooni „Joonas ja valaskala", Saint Louis kaevu, mis sümboliseerib Mississippi ja Missouri ühinemist. See on ikka jälle too ürgne, kujutu, tabamatu ja vormimatu vee olemuses, mis kunstnikku veetleb vesi kulgema panema oma tahtmise järgi või vete vaba vaimu võrdkujudes väljendama. Tema tritoonid ja nereiidid, kord juba Arnold Böcklini poolt lõuendile manatud, kuid peaaegu unustatud, kehastavad oma puhtanimaalses kehalises toreduses, sitkuses ja lopsakuses, oma peatamatus sööstus ja hullavas lustis ookeanide ohjeldamatut. Ka siis veel, kui ta mah-laka huumoriga punasest graniidist raiub poleeritud grupi iharalt mõnuleva hülgetaolise rasvase merejumala ja anduvalt ta külge liibuva merineidisega, mis pollerina seisab Skeppsbro Stokholmis. Oma huumorimeele on Milles valla päästnud veel ühe teisegi ülesande puhul Stokholmis, — neljal kõrgreljeefil, mis ehivad Enskilda bankeni hoone portaalipealset. Neis kujutatakse kaubanduse arengut: vahetuskaubandust keskajal lehmaga lõa otsas kahe tingiva kaubitseja vahel; rahamajandust renessansi ajal vägeva tengelpungaga, mis käib käest kätte kahe kaupmehe vahel, kes sõrmedel arvutavad protsente; üle-merekaubandust baroki ajastul, kus kaks kaubahärrat parukais teineteist kadestades vastastikkü hooplevad oma india aaretega; ning lõppeks tänapäevaseid globaalseid transaktsioone telefoni teel, mida toimetavad kaks pangamagnaati sabakuues. Neis lihtsustatud realismiga trakteeritud reljeefides peegeldub kahtlemata mingi omamoodi monumentaalsus, kuid ilmselt sarkastilise värvinguga, kusjuures silma torkab eri ajajätkude

kaupmeeste sarnlevus või koguni sugu-lus näoalgaanilt ja ilmet.

Kõrvutades Millesse vaimset avarust ja teemade küllust teoste stiililise vaheldus-rikkusega pead tahtmatult arvama, et küllap see on olnud nii, et kunstnikul koos ülesande asetusega samaaegselt on kangastunud kujutelm sobivaimast stiili-vormist teostuseks. Kuid sellest üksi oleks vähe, kunstnikul on olnud ka võr-me seda kahekordset kujutelmata vasta-vas stiilis täiuslikult teostada. Ning ei tea, kumba imetella rohkem, kas mõtte-lennu ulatust ja elamuste haaravust ning intensiteeti või vormi- ja stiiliteadmiste ammendamatus, kindlust nende raken-damisel ühes meisterlikkusega tehnilises teostuses. Millesse looming, see on ala-line ümbersünd, uuestisünd, pidev enese-uundamine. Ta on haaratud kõigest ja suuteline haarama kõike. Ta on kodu kõikjal.

Ka ruumiliselt. Viisteistkümmend aastat juba elab ta nüüd Cranbrookis, P.-Ameerikas. Cranbrook on suur maa-omand 20 kilomeetri kauguses Detroitist. See kuulub ajalehtede väljaandjale George M. Boothile, kes andis kohale nime oma perekonna päritolu paiga jä-rele Kentis, Inglismaal. Booth rajas Cranbrookki aastal 1922 rea koole, ki-riku ning laiendas viis aastat hiljem asutuse suureks akadeemiaks, Cranbrook foundationiks, kus antakse õpe-tust eriti arhitektuuris, kunstis, raken-duskunstis ja kunsttööstuses. Cranbrook foundationi kuulub muuseum, raamatu-kogu, loengusaale, klubi- ja näitusruu-me, ateljeesid, töökode jne. Paljud silmapaistvad loovad jõud on siin tegut-senud õpetajatena, kas pidevalt või aju-ti, nende hulgas eeskätt arhitekt Eliel Saarinen, kes chitas Tallinna Kredii-t-panga maja ning Tartu Pauluse kiriku, Cranbrookis aga lõi kogu asula projek-tid. Seal elab ja töötab ka rootsi kujur Carl Milles, kes algas tiseri õpipoisina

Stokholmis; seal ta pühitses oma 70-ndat sünnipäeva jaaniõhtul 1945.

2.

Kui Tallinna Kunstimuseumi hoonetele otsustati kavandeid hankida rahvusvahelise tellitud võistluse kaudu, siis oli üks välismaalasist, keda kutsuti osa võtma, Stokholmi raekoja ehitaja Ragnar Östberg. Ta ei keeldunud. Kuid valmistas pettumuse ootustele, mis toitusid raekoja toreduse ja dekoratiivse rikkuse kujutelmadest. Tõepoolest, raske on kujutella midagi vähem efektset, kui nood rootslase joonised eesti kunstimuseumile: ei jälge raekoja pidulikkusest, ei viibetki selle fantaasiaküllase ehetetulvale, ei vähimatki püüdmist meeldida või olla huvitav, ei mingit sammast ega pilastrit ega muud seinaliigitust, — ainult lage, sile müür, ehtetu, kaine, jah, võiks ütelda, vaene. See oli peaaegu nagu mingi vana, ammust ajast oma paigal seisnud ruumikas laohoone, mis muuseumiks ümber kohandatud nii väheste kuuludega kui võimalik, kuid püüdega säilitada toda romantilist helki, mis vanadele hoonetele nii sageli on omane. Kavandi graafiline esituski vältis tähelepanu äratamist: see kuidagi ei taotelnud anda plastilist illusiooni mõeldud hoonest, see ainult piiras ühetaoliste peente, pisut lapselikult veetud joontega ehitusmasse. Ainus silmatorkav selles Östbergi kavandis näis olevat püüd mitte silma torgata.

Ometi kätkes see rõhutatud tagasihoidlikkus, jah askeetlik keeldumus ehtsaid väärtusi: plaani lahendus, ruumide järjestus, veenis oma iseenesestmõistetavusega ja selgusega, oma sundimatu järjekindluse ja loogikaga, nagu seda suudavad ainult aastatega kogutud kogemused; kogu hoone samuti kui üksikute ruumide ülesehituse võis sel kujul anda ainult unistav poeet. Sedapuhku ta unistas segamatust rahust, meelisklusest, mis pidi aitama süvenenult silmitseda

kunstiteoseid neis ruumes, kui hoone kord ehitatud ja kogud paigale asetatud. Isegi kavandi naiivne joonistuslaad, kui kord projekti tuum oli omaseks saanud, näis nüüd tõlgitsevat selle lüürilist hoiakut paremini kui iga muu mõeldav kujutamisi viis.

Peame teadma, et juba enne raekoja ehituse lõpuleviimist rakendab Östberg Patendiameti hoones Stokholmis (1921) kargemat, klassikale lähenevat kujundust: irdumine raekoja eksotismini küündivast romantilisest tulvast algab seega juba ajal, mil meister püsib alles oma loomisvõime ja elujõu harjal. Tallinna Kunstimuseumi kavand aga oli näide vananeva Östbergi loomingust, võib-olla juba pisut raugest, on see ju pärit ajast, mil ta oma elutöö oli teinud. Sama lihtsus, ainult veelgi spartaanlikum, sama keeldumus, kuid veelgi munklikum, sama tarve puhkuse ja rahu järele pärast raekoja nõudlikku pidulikkust iseloomustab ka Östbergi Meremuuseumi (Sjöhistoriska Museet, 1931) Stokholmis. Võib-olla kajastub siin ühes elupikkuste kogemuste, küpsuse ja tarkusega mõniganega resignatsioon, mis nagu mingis kojutuleku meeolus jälle alistuvalt pöördub nüüd juba ajatuna tunduva klassilise arhitektuuri vormikõne poole: see on selge, kiretu, ülev, vaieldamatu oma veatus puhtuses, aga jahe, nagu talvine päikene.

„Ajalooline stiil või mitte — see tähendab vähe. Talent või mitte talent — see on kõik.” See seisukoht, mida avaldab rootsi arhitektuuri- ja kunstikriitik August Brunius, on ühtlasi ainuviljakaks lähtekohaks Östbergi loomingu vaatlusel. See nimelt liigub küll päritud vormide raames, kuid on alati märgitud tugeva isiksuse ja täisverelise loomisvõime pitseriga. Virge enesekriitika ja väsimatu kannatlikkusega paaris, mis talle samuti omased, on Östberg varustatud sisesundidega, mis ei lase teda enne järele jätta,

kuni on saavutatud veenvaim, terviklikem, tasakaalustatum kujundus.

Östberg algas praktilist tegevust Nordiska museeti ehitaja I. G. Clasoni kaastöölisena. See hoone, mille ehitamine vältas möödunud sajandi lõpust 1907. aastani, on rahvusromantilise ajajärgu esimesi monumentaalseid saavutusi rootsi ehituskunstis, püstitatud rootsi renessansi ehk, nagu rootslased ise tawatsevad ütelda, Vasastiili vormides. Ent peagi haarasid arhitektid üha kaugemale maa minevikku, otsides selt ehituseeskujusid. Keskaeg oma karmide, massiivsete kujunditega, mida dikteerisid karmi aja kaitsevajadused, nõnda et iga kodanlik elumajagi oli omajagu kants, näis veelgi veenvamalt esitavat rootsilikkust, põhjamaisust, kui renessans, ja niisuguse keskaja eeskujudest inspireeritud ehitusena püstitab Östberg aastal 1910, liitudes ajajärku iseloomustavate tendentsidega, oma telliskivist koolihoone Östermalmil Stokholmis. See lasub raskelt nagu linnus, ümberringi kõrge müür nagu kloostri, suur ja suurejooneline, endasse sulgunud ja ligipääsmatu.

Östbergi koolihoone ei jää ainsaks selles vaimus ja laadis. Talle järgneb aastal 1912 Torben Gruti veelgi linnuslikum staadion, samuti telliskivist, Visby linnamüürilt laenatud tornidega. Östberg ise aga oli aasta varem, 1911, alganud oma elutöö, Stokholmi raekoja, ehitamist, mille kavandid järelikult olid loodud varem, rööbiti Östermalmi koolihoone kavandamise ja teostamisega. Võrreldes kolme siin nimetatud tellisehitust, — ka Stokholmi raekoda on telliskivist, — üksteisega, näed viimast sedavõrd erinevat kahest eelmisest, raskest, massimõjule rajanevast hoonest, et pead nentima otse vastandlikku kujundust ja vaimu.

Oigupoolest ei ole nimetus „raekoda“ päris täpne rootslaste seisukohalt, kes teevad selget vahet „rådhuseti“ ja „stadshuseti“ vahel: esimene on kohtu-

koda, teine linnavalitsuse hoone, millele vastab inglase „Town Hall“, prantslaste „Hôtel de Ville“ või itaallaste „Palazzo municipale“, mis peab majutama linnaameteid ning ühtlasi pakkuma ruumi ja raami linna esinduslikele vajadustele. Algupäraselt oligi Östbergil ülesandeks kavandada „rådhuset“, — ta tegi selle üleni graniidist, ka torni ja tornitipu, otsekui ühest monoliitsest kaljust raiutud, — kuni otsustati ehitada „stadshuset“.

Sel nime küsimusel iseenesest poleks ju suurt tähtsust, kui see ei tähendaks ühtlasi erinevat ülesannete kompleksi ja erinevat lähte kohta ning käsitlust ülesannete lahendusel. Sellest kirjutab oma raamatus „En arkitekts anteckningar“ (Ühe arhitekti märkmeid) Östberg ise: „Linnavolinikud otsustasid, et sellest juba püstitamisele määratud ehitusest ei pea saama kohtuhoone, vaid „Hôtel de Ville“. Ning arhitekti korraldada jäi kogu see asi, nii hästi kui ta suutis, sel kombel, et talle sai ülesandeks samale krundile ning samasse ehituskehasse sisse panna „uus hing“. Mõistagi, et seda ei tehta, ilma et keha järkjärgult uuendatakse, — ja see on just see millega Stadshuset on tegelnud 1907. a-st peale siia maani. Materjaliks sai, graniidi asemel telliskivi. Otstarbeks sai, kohtumõistmise asemel, linna valitsemine. Need mõlemad põhiakordid on lõppeks ümber häälestanud kõik.“ Edasi iseloomustab Östberg vajalikuks saanud muudatusi lähemalt ning võtab kokku: „Need kõik on ümberkujundused, mis kuuluvad kokku ühe Hôtel de Ville'i pidulikuma, vabama karakteriga võrreldes kohtuhoonega, ja ehituse asukohaga, kus see lähesus üha määravamalt viis enam mähkivale joontejuhtimisele (autor mõtleb sellega küll pehmemat, mahedamat vormiandmist).“

Kuis tungisid need olulised jooned, vormilt ja materjalilt, pikkamööda üles

ka tornikroonini! Kuidas siin saavutada sama meeleolu, vabaneda raskusest, kätte saada pidulikumat tunnet ja kergemat kõla ning ühes sellega intensiivsemat, vabastavamat kasvu ülespoole? Võõraks saanud, isoleeritud graniitmaterjal tornitipus pidi kaduma! See oli järkjärgult minema pühitud fassaadidelt seal all, ning päev tuli, mil see langes ka ladvalt. Ja oma langemises andis see kasvu vasksele tipule."

See pikk tsitaat aidaku valgustada Östbergi sihteadlikku, vastutustundlikku, kannatlikku ja ohvrivalmis töötamisviisi. Oli tal ju, peetagu meeles, kord juba lõpuni läbi mõeldud ja läbi vormitud projekt uuesti ümber mõelda ja ümber vormida, ning seetõttu, teadagi, võitlust pidada kiusatuse või inertsiga vastu midagi vanast projektist „päästa" uude. Ent ta heitis, nagu lugesime, kogu oma küpse teose tükkaaval üle parda. Ühes sellega aga vabanes Östbergi loovisik täielikult ja lõplikult tollest rahvuslikuks ja põhjamaiseks peetavast raskuse vaimust, mida ta seni, ajavoolu pärandina, oli kultiveerinud. Ta fantaasiale kasvavad tiivad enneolematuks lennuks. Ning sel lennul, et püsida pildi juures, kannab ta elujanusena kokku tuhat kaunidust, mida õhtumaa või hommikumaa inimene kunagi on ehitanud.

Kogu hoone moodustab idast läände kulgeva pikerguse nelinurga, hõlmates kaks õue, Borgargården (Kodanike õu) idapoolses ja Blå hallen (Sinine koda) läänepoolses osas, mida üksteisest eraldab suur pidusaal, Gyllene salen (Kuld-saal), sisaldav põikkorpus. Kõrge peatörn kolme kullatud krooniga on asetatud hoone kagupoolsesse, vana linna poole pöörduvasse nurka. Borgargårdenit piirab ida poolt suur raesaal, lõuna poolt pikk, esinduslik galerii väljavaa- tega Riddarfjärdeni veevirvendusele, lääne poolt juba nimetatud Kuldsaal ning põhjapoolt rida koosolekute saale

ühes linnavolikogu esimehe ja linnanõunike kabinettidega. Blå hallenit ümbritsevad lõunast, läänest ja põhjast linna ametkondade tööruumid, itta aga jääb Kuldsaal.

Sellele ülevaatlilikule põhikavastisele rajaneb ootamata vahelduv ülesehitus. Rikkaimat liigtust müürimassis endas osutab idapoolne välisfassaad, meenutades põhja-saksa tellisgootikat, kuna lõunafassaadi kaarestikku tavatsetakse võrrelda doodzhide paleega Veneetsias. Muidu aga on seinapinnad üldiselt siledad, rütmiseeritud akende avadega, millede raamistus mõjub kauge kajastusena mingist väga saledast ja nõtkest hilisbarokist. Kõigele lisavad tornid, mis ükski ei sarnle teisele, oma eriahtsendi, milles ei puudu isegi mauri stiili sugemeid.

Borgargårdeni taolist õue võiks kohata ka mõnes keskaegses linnuses kuskil põhjapool Alpe, Blå hallen aga oma vabalt ruumi asetatud marmortrepiga, rõduga ja kaarkäikudega allkorral varieerib itaalia cortile motiivistikku, ainult et ta on kaetud. Siin on punasest telliskivist algul siledalt ülesmüüritud seinte pärastise üleraiumisega ja täkkimisega saavutatud maksimum toonisügavust ja värvivarjundite mängu, eriti idapoolsel seinal, kus müürimassiivi on raiutud rikkaliku, aga pehme profileeringuga ornamentaalne liigendus, mis võiks esineda ka mõnel eelrenessansi monumentaalhoonel kuskil Sitsiilias.

Raesaal helehallide seintega, mida kaatab isemeelne loomulikku värvi männipuust, punase baldahhiini ja punaste kardinatega ning nähtava, rikkalikult käsiteldud toolvärviga, mille punaseks ja halliks maalitud sarikad ja tugipuud kaovad katusealustesse varjudesse, on üks omapärasemaid ja vahest ka rootsilisemaid ruume, konstruktiivne ja dekoratiivne, tööruum ja esindusruum ühel hoobil. Trepikoda peatornis, nn. „Saja võlvalune", üllatab oma majesteetliku, kõr-

gele ülesehituva grototaolise võlvistikuga, mis on õhukeselt üle lubjatud, et struktuur veel selgesti läbi näha. Pikka esindusgaleriidi, mille maalitud palklagi meenutab mõnd samalaadilist lage Uffizi-galeriis Florentsis, poolitab pikuti egiptuse eeskujudele vihjavate mustade graniitsammaste kaksikrida valgest marmorist kapiteelide ja baasidega. Kuldsalis üleni kuldaustalise mosaiigina käsitletud seintega kerkib mällu Markus kirik Veneetsias, mille seinu ja võlve samuti katavad mosaiigid, nagu vana brokaat, ainult et Kuldsaal pole võlvitud, vaid kaetud tiheda, maalitud palklaega.

Need on vaid mõned vähesed viiped Stadshuseti vormide, stiilide ja dekoratsiooni mitmekesisel küllusele ja vaheldusele. Kuid neistki jätkub küsimuste kerkimiseks, et kas see kõik ei häiri ühtsust ja mis kõigil neil võõramaistel suge-meil on ühist Stokholmiga? Viimasele küsimusele võiks vahest vastata sellega, et Östbergi küllap innustas soov mitte ainult ehitada otstarbekohast hoonet linnavalitsusele, vaid ühtlasi luua pidulik keskus, mis võrdkujulise mälestisena kajastaks linna vaheldusrikast ajalugu, iseloomu ja elu; mis meenutaks merilinna ühendust omade ja võõraste laevade kaudu kõigi kaugete randade ja rahvastega ning ta võimet omaks võtta ka võõramaist ja seda ühte sulatada omaenese põhjamaise pärandiga; mis meelde tuleb, et see linn ja tema kodanikud pole näinud mitte ainult Birger Jarli ja Gustav Vasa karmi ja ranget aega, vaid ka Gustav III pidulikku sära. Ning esimesele küsimusele võib nõustuvalt kosta, et ühtsust tavalises mõistes Stokholmi Stadshusetil tõepoolest ei ole, kuid et seda korvab meistri, ehitusmeistri nii palju mahutav, aga ometi ühtne isiksus, ta rikas fantaasia, kõrgetasemeline maitse, eksimatu mõõdu-, vormi-, värvi- ja stiilitunne ning range

kvaliteedinõue. Kvaliteeti ta ei nõudnud mitte ainult eneselt, vaid ka oma kaastööliselt, kelleks ta arvab kõiki, kes kuidagi ehitamises tegevad. Ja Stadshuseti ehituse juures oli neid tegevuses terve vägi: peale otseste ehitustöölise, müürseppade ja puuseppade, tegeles siin, ehituskrundile nende jaoks püstitatud töökodades, kiviraidureid, maalijaid, raudseppi, puunikerdajaid, vasevoolijaid, mööbelseppi, dekaraatoreid jne. jne. Kõiki neid kunstnikke ja kaastöölisi liitis Ragnar Östberg ühise sihi teenistusse ja innustas neid kui tõeline arhitekton, s. o. ülem käsitöölaine, väsimatult, järelejätmata, kaheteistkümnepika aasta kestel (1911–1923), mis ehitamine vältas.

„Kunstipärane ehitus“, väidab Östberg juba nimetatud raamatus, „on võrreldav mosaiikrööga, kus suur ühendav mõte alles siis pääseb mõjule, kui iga väike mürdosa on hoolega vormitud ja paika passitud. Tervik on proovitükiks, mil määral igamees, kes osa võtab tööst, on asja juures hingega ja mitte ainult ei funktsioneerime mehhaaniliselt.“ Säärase mosaiikröö on loonud Östberg Stadshusetis abilistega, kelle hinge ja mitte ainult tööjõudu ta oskas rakendada. Oma „eeskujuga, huumoriga ja osava diplomaatiaga,“ mida temas hindab mööbelsepp ja professor Carl Malmsten, üks Östbergi kaastöölisi, suutis ta kõiki neid tööst osavõtjaid ning, mis vahest keerulisem, ka ametivõimude esindajaid ja metseene saada oma nõusse, kui ta „ehitas üles, kiskus maha ja ehitas uuesti üles, et kätte saada õiget varjude mõju mõnele fassaadile,“ nagu kujukalt märgib Nationalmuseumi ülemintendant Erik Wettergren.

Tulemust hindab varem mainitud Brunius kokkuvõtlikult: „Kogu euroopaliku pärastklassikalise arhitektuuri arengu süntees. See on eklektitsism; kuid eklektitsism ennenägematu furioosse

energiaga ja suureviisilise sihiteadlikkusega. Siin ei ole küsimuses paberlik kopeerimine ja üksikute detailide imitatsioon. Eri arhitektuuristiilid on kasutatud meeleolutegurina täielise vabaduse ja julgusega. See pole virtuositeet, vaid suur ja tervislik kunstilooming, mis elab üle moevoolud ja päevamuljed."

3.

Ei Milles ega Östberg ole teinud kooli. Nad on jäänud järelekäijateta. Nende loomingu laad piirdub nende enestega. Mõlemad on isikupärased üksiknähted ja seesugustena lõplikud, lõplikult valmid, küpsed ja viimisteldud, „kutse alla viidud". Nad ei paku midagi, mida saaks edasi viia, sest et nad ise on viinud lõpuni kõik, mida leidsid eest. Nad pole alusmüür, millele tulevased põlved võiksid ehitada, vaid nad on katus sellele, mida eelmised põlved on püstitanud. Määratu haardega embab nende geniaalsus, nende teadmine, vaist ja võime sajandeid ning annab neile suveräänses sünteesis lõppkujunduse. Nende loomingu ei saa täiendada, arendada ega teiseendada, jah isegi mitte jäljendada keegi, kel pole võrdset avarust, annet ja kultuuri. Ja on need kellelgi, siis läheb see omaenda rada.

Milles ja Östberg juurduvad traditsioonis. See tähendab, et nad juurduvad kultuurmullas. Kultuurmullal vegeteerivad ja parasiteerivad paljud. Ahtralt ja oimetult. Närbelt nilpsides siit ja sealt. Aga too erakordne loomismõim ja loomistahe, kontsentratsioon, vitaalsus, too läbitungivus, kiik omandada kõik ning jõud ka tõesti haarata ja hoida kõik, mille järele käib iha, too rüüpvah elu- ja, mis on osaks antud Millesele ja Östbergile, tegi nemad traditsiooni tõeliseks pärijateks, peremeesteks, isandateks, kes oskavad rikkusi, ka vaimseid rikkusi, mitte ainult kuhjata privaatseks naudinguks, vaid neid ka väärikalt näidata ja heldekäeliselt jagada.

See on rikas XIX. sajand, mis koon- dub veel kord ses kahes täisverelises kunstnikunatuuris; see on XIX. sajandi kõikehaarav vaim, mis ajab viimseid õisi ses kahes eklektikus. Ülekohtuselt on sõnale eklektik külge riputatud halvustav maik, seda tõestab selle kahe tu- geva toodang. Jõuetu aga toodab alati jõuetut, olgu traditsiooniga või ilma, eklektiliselt või mitte.

Carl Milles ja Ragnar Östberg, koon- dades ja kajastades möödunud sajandi tunglevaimat, on viimased üheksateist- kümnenda aastasaja meistrid kaheküm- nendal.

Neli luuletust

Suur-riide

Lakô liiv ja varesninni.
Jeesus Kristus risti pääl.
Tuust mii olô haarnu kinni,
kummardami sääl.

Pääväkene verekarva;
nigu luuja lätt.
Inimiisi suurô parvô
hääd- ja kurrakätt.

Silma püürdnü põrmu poole,
kôigil vakka suu.
Elu Vürst, kis põra kooles,
sisski lunastus.

Endä sis, ku rassô nakas,
käümi toda tiid,
elulôim ku purus kakkôs.
Muidu — müüda vii.

Uutmine

Ule järve palas mõtsan
pääväst viimän tõrvas.
Istu ülhen mäe otsan.
Sa ei ole minu kõrval.

Odak om kõik ilmaaigu,
kõik ta rohelitsse rikkus.
Nigu västimüs ja haigus
vahepäälse ao pikkus.

Ku sa tulôt, sis mi läämi,
tiimi, kaemi enämbät.
Katôkôsô päävä säemi
muinasjutust kenämbäs.

Linalootuse veeren

Pilve taivan tassa sõitva,
süküs rängast tõmbap ikku.
Kala kuulu linalikku.

Villarõugu mügerikku
saisva kühmän turjaga.
Poiss ja pini karja hoitva,
tôrôlasô kurjaga.

Süküs ikôp. Jala likô.
Kala kuulu linalikku.

Soodi tsillukôistô sängü
panti linnu hapatus.
Lõpusôidô nõssi ängü,
sis tull surmav rapatus.
Nüüd na riburada rian
kõllatsôidô kôttôga.
Ütsik konn viil volksap siän
surmailse tõtuga.

Viidikeide soomus vilgub
läbi upnut paiuvitsu,
esi sinitse ku silgi.
Kogrô paarinaalalitse
küllile ku pruuni vaadi.

Siin om pangitäue pallu
väikeisi ja suuri kallu.
Siruta, ja kätte saat.

Poisikônô kaeb ja saisap.
— Kala klimbes lohetsan.
Vôôrallô näüs küll, et haisap,
vesigi kuis rohetap.

Mônô võiss neist kodu kanda
valgetkirja kassile.
Kenämb olôs sisski panda
hendä söögitaassile.

Süküs ikôp. Jala likô.
Kala kuulu linalikku.

Tühi ôdak

1.

Kuigi ümbre saisva saina,
sisski olet toule pääl.
Sängün, laua veeren painas
tôsô olômise hääl.

Istud, süüd ja püstu puusut,
nigu inemise viis.
Aga üte puhku küüsut
enämbät ku nii.

Läbi pehme pümme nõrgus
vällän vihmavett.
Minu sisen kiäki tõrgus
tundma keväjet.

2.

Küll na silmä kinni läävä,
ku ma väega taha.
Aga kuis sa üte päävä
jätät jälle maha.

Kuigi hommôn viil ei koolô,
ütskôrd sisski lõpôs.
Lähät, lähät sinna poole,
peo pääl elu hõpô.

Täämbä laadakaupmäs pilgas
medägi es müü.
Kuigi leti takast vilkas
asju kirriv hüü.

VÕÕRAS

1.

Natalie Kamp, koloneli lesk, ärkas keskpäevasest unest. Tal oli kombeks magada päevalgi, kuna aeg oli pikk ja ka lihtsalt jõudu ei jatkunud muidu öhtuni. Lühike talvapäev ei olnud veel lõppenud, sest vastu voodit olevas seinas, peagu lae all, kumendas väike rombikujuline aken.

Arkajale meenus seda valgusevihku vahtides, et ta oli just nüüdsama, hetke eest, näinud und, hämmastavalt selget, peagu tõelisusele võrdsset.

Ta oli ühe oma endise korteri magamistoas avanud riidekapi ja koos teenijaga kümnete kleitide hulgast valinud ühe tumepruuni, tuliuue. Seejuures ta oli olnud tõsiselt mures, sest ta pidi leidma ustava vale, millega esitada seda uut ostetud riideset mehele kui mõnest vanast ümbertehtut. Võte iseenesest oli iganev ja sellega pidi olema järjest ettevaatlikum. Ning just hetkel, kui ta oli kleiti hoidnud vaatlemiseks enda ees, murelik korts kulmude vahel, pea vähekese viltu, oli ta kõrvale ilmunud kardetud kogu ja tuttav hääli oli sosistanud:

„Noh, ära kavatsegi mind petta!”

Mehel olid nagu tavaliselt mustaks värvitud kikkvurrud ja näol see tahtmatult pelgama panev, vähekese sadistliku varjundiga ilme, millega ta

kasarmus karjatas oma sõdureid. Iialgi ei võinud teada, millal see oli paljalt meelepaha, millal juba viha. Oma abielu kestel oli ta mõnegi korra saanud rusikahoobi ribide vahele hetkel, kui ta seda kõige vähem ootas. Ka nüüd, unenäos, oli ta seetõttu hirmust peagu vabisenud. Kuid mees oli vaid lisanud erilise rõhuga: „Vaata parem ette, et sind ennast ei peteta!”

Ja sellega oli kõik lõppenud. Kogu unenägu oli imelik, sest nähtud olukorrad olid kõik ju nii kaugel seljataga. Ammu olid möödas ajad, kus tal oli olnud oma magamistuba, riidekapp, pikk rivi heast materialist riideid selle sees ja oma teenija, kellega mõtles valesid välja mehe petmiseks. Nüüd elas ta kambrikeses, mis oli surutud köögi ja vannitoa vahele, mõeldud teenijatoaks, kuid korteriomani poolt rahapuiduses välja üüritud. Siia kuuldus vete solin seinte seest ja ainus väike lainelisest klaasist aken avanes suure maja tulemüüri poole, kus nägi vaid teisigi selletaolisi. Endist aega meenutas toas ainult valge, ovaalse peegli tualettlaud, üks pehme tool, ta mehe vana välivoodi, millel ta praegugi lebas, ja virn kohvreid voodi otsa taga. Muu kõik oli läinud. Koos mehega, kellest oli järel luuraamis pilt tualettlaual ja väike karbike

mingi sõjaväelise ordeniga, mida sinisel sametpadjal oli kord kantud leinarongi ees ja hiljem haua ääres loovutatud temale, kadunu lesele, säilitamiseks.

Nüüd aga oli ta surnud mees talle ütelnud, et ta oleks ettevaatlik ja enast petta ei laseks. Mida pidi see tähendama? Kas õnnetust? Ta pilk libises üles lakke, mille krohv oli tuhmunud ja pragunemas ning mõjus õhukeselt nagu munakoor. Kui siia langeks pomm, oleks kõik silmapilkelt puru. Aga kas see oleks õnnetus?

Ta ohkas ja sirutas käe tualett-laua lebava kaardipaki poole, mis oli tarvitamisest hõõrdunud nagu mõne vana maja trepiastmed. Ta hakkas laduma kaarte — läheb täide, ei lähe, läheb täide, ei lähe... Kui kõik üritused lõppesid viimasega, pani ta kaardipaki kõrvale ja vaatas tusaselt kella — muidugi, ta poeg hilines jälle! Aga ta isegi oli olnud laisk.

Ta hüppas voodist ja hakkas kibe-kiiresti riietuma, korraldades voodi, tõstes kaks vana kulunud palitut varna. Ta pidas neid voodis, kuna külmetas alati. Ka kolmkümmend aastat ei olnud saanud teda siinse kliimaga harjuma. Ta siirdus õlgu väristades peegli ette. Ta kohendas juukseid, puistas puudrit oma väiksele valgele rotinäole, tarvitas huulepulka, muljus sõrmedega kõhna suu ümber uurdunud jooni ja ligindas lõpuks näo vaatlemiseks peeglile. Talle tundus, et võis rahule jääda. Asjatult ei olnud ta kadunud mees talle kogu abielu kestel ette heitnud, et tal polevat muud väärtust kui ta ilu. Küllap sellest pidi olema veel midagi järel. Ta teadis, et tal olid veel nüüdki pigimustad juuksed. ilma ühegi halli karvata, sellistes loo-

mulikes väikestes kräsulokkides, nagu neid ei evinud ükski naine siitmaise päritoluga. Samuti oli ta näonahk veel hele ja õrn. Noorena oli see olnud otse peen nagu mingist erilisest kallist ainest, kuid nüüd kahjuks kortsuline, nii et seda oli järjest raskem varjata. Õnneks märkas seda siiski alles päris ligidalt ning praegugi nägi ta toa poolhämäruses vaid ta nukutaolise väikse pea õilsat lõiget. Julgustav oli veel teadmine, et nende hõim elas vanaks ja püsis kaua noorena.

Veel paar kohendavat liigutust juuste kallal ja ta pöördus peegli eest ning vaatas väikest kuldset randmeuuri, oma kadunud mehe kunagist kihlakingitust. Ta silmad muutusid tuhmiks ja tigidaks, suu venis karmiks, nii kogu ta nagu meenutas hammustavat rotti. Oli tulnud ta elu koledaim osa — ootamine. Kogu ta elu oli olnud seda täis ja ta oli sellest lõplikult tüdinud. Ta mees oli alati lasknud ennast oodata, aga ta oli siiski tulnud, olgugi et tihti alles südaööl ja pärast seda kui ootamise igavus kõik rõõmu ta tulekust juba oli lämmatanud. Kuid ta poeg, ainus järelejäänud lähedane olend talle, laskis end nüüd oma harvu visiite samaviisi oodata ega tulnud sageli ometi mitte — vahel nädalate ja kuude kaupa.

Või polnud ta eksituses kuulnud uksekella helinat? Oli maha maganud õige hetke, kuna poeg oli ehk tulnud lubatust varem?! See mõte tõi talle ärevusest higi nahale ja ta tõusis ning tõukas ukse esikusse vähekesese praokile, et kuulda igat liigutust, mis sündis väljas. Päris avada ta ust ei julgenud. Varem oli ta tihti hoidnud selle pärani lahti, oli saanud niimoodi toakesse värskeamat õhku ja lebades ise voodil oli või-

nud seirata liikumist korridoris. Aga siis oli sellele ühel päeval lõpu teinud korteriperenaine, kes talle üle ukse lausus: „Mis te peate oma värvaid pärani — ega meie väike korridor teie haisusid ikka vastu võtta jõua! Ja kas te arvate, et see on tulijaile meeldiv pilt teid voodis vedelemas näha...?“

See kõik oli tookord tulnud talle niisuuore haavamisega, et ta oli sellejärele ligi pooltundi oma voodis ühtejärke nutnud. Korteri-perenaine oli suur valgevereline naine, tõsine, külm ja enesekindel. Nad olid mõlemad mehega põlised pedagoogid, mees isegi inspektor kuskil poeglaste koolis, ja naine halvustas kõike, mis polnud tema maitsete ja soovide kohane. Tema kui võõra vastu näis ta kandvat erilist vaenu, ning nüüd sai ta sel moel laita ta elupõlist kirge — lõhnaõlide tarvitamist, mis muidu talle kui võõrale oleks pidanud ju olema ükskõik. Kuid ta teadis veel, et see vaenulikus oli sügavamalt laadi ega piirdunud mitte ainult vastumeelsusega tema kui inimese kohta, vaid peitis endas puhtasti naiselikku, oma soo vastu sihitud, vaistlikkusel põhjenevat viha. Seetõttu oli ta nüüdsest peale valmis veelgi enamale. Ta väikse toakese uks korridorile jäi suletuks ja kui ta seda mõnikord salaja praotas, siis oli tal seejuures tunne, nagu oleks ta vargusega hakkanud saanud.

Ta oli nüüdki valmis ust iga silmapilk jälle kinni tõmbama, kuid korridoris oli kõik vaikne. Liikumatu hämarus lebas selle kulunud tapeetidega seintel. Oli külm ja õhus tundus rõsket, kütmata maja kopitanud lõhna. See tegi ta meele süngeks ja talle tundus, et ta ootamine oli rumal ja asjatu. Nüüd oli

juba niivõrd palju üle lubatud, et polnud enam mingit õigust loota. Nõnda oli käinud ta ootamisega alati. Nii ta kadunud mehele kui ka nüüd ta pojale ei tähendanud teiste tunded midagi. Naise ootamine või igatsus, see oli nagu kärbse pirin või vihmaussi vingerdamine! Ta oleks pidanud seda lugematuist kogemustest varemgi teadma. Nüüd oli aga kogu päev läinud raisku. Ta luudkondid valutasid ja pea käis ringi. Ainus mõistlik asi oli minna välja ja süüa kuskil toidupunkris taldrikuta is sooja leent.

Ta võttiski varnast palitu, silitas selle armetuks kulunud nahkkraed, ajas selga ja hakkas otsima ammuaegsest samasuguse välimusega muhvist kindaid. Samal hetkel kuuldus hele uksekella tirin. See oli selge ja tugev, nagu oleks väike terasvasarake oma tuisutakti taganud otse siinsamas, tema toas.

Nagu lingust heidetud kivi hüppas ta toast ja ruttas välisuksele. Ta rüht oli sirgunud, väike pea seisis uhkelt püsti. Ta teadis selle maja kombeid. Siin oli hea olla ise avamas, sest siin võidi ütelda küsijale, ilma et oleks vaevatud vaatama: ei ole kodus! Nii oli paar korda juhtunud ja perenaine oli talle sel puhul pärast külma viisakusega ütelnud: „Vabandage, ma arvasin, et olite välja läinud...“

Ta avas ukse. Kuid korridor oli tühi. Öhtupooliku lumest heia-stuv ahk valgus langes akendest poolviltu trepikoja ruudulistele kivi-plaatidele. Käänakul kuuldusid allaminevad sammud. Ta vaatas pettunult ümber ja märkas alles hetke pärast valget kirja sinise kirjakasti augulise kaane taga. Oli käinud kirjakandja. Ta võttis esikunaelast võtme ja avas kirjakasti. Siin oli kiri ja kaart ja

just mõlemad temale. Käekiri kirjal oli võõras, aga mingi tuttava lisan-dusega. Ta avas ümbriku ja leidis väikse, halvast paberist lehekese, mis algas sõnadega „armas öde...” See oli kuskilt Varssavi ligidalt ning ta öde kirjutas siin, et nad olid veel elus, kuid et see elu oli selline, nagu nad enne kunagi polnud näi-nud. Lühike kiri lõppes lausega: „Kui peaksid mu kirja kätte saama, siis ei oska Sulle muud soovida, kui et võtaksid elult, mis võtta on, sest aeg on kiire ja kõik hävib...”

Lühikese sedeli kirjaread muutusid lugemisel järjest tuttavamaiks. Aeg oli teinud, et ta neid järsku ei tunnud. Oligi see siin ju õelt ainus tervitus pikkade aastate järele. Nad olid omal-ajal seal kaugel lõu-nas, väikses garnisonilinnas, üks-teisest lahkunud, abielludes mõle-mad ohvitseridega ja minnes, üks Poolasse ja teine siia üles põhja, oma õnne otsima...

Ta pani kirja mõtlikult ümbrikku tagasi ja märkas siis, et kaart oli po-jalt. Ta poeg teatas seal talle paari reaga, et ei saavat seekord tulla — teenistus. Tuleb kunagi edaspidi.

Ta murdis pahameeles kaardi kok-ku. Ta oskas kujutella, milline oli see teenistus! Ta poeg oli politsei-nik ja ta teadis, et tal oli praegu iga teine päev vaba. Olenes ainult omast tahtest, kas tulla või mitte. Ja kui oleks tahtnud, oleks võinud tulla ka teenistuse ajast. Ta kägardas kaardi kokku ja tahtis selle mee-le-pahast katki rebida — elu oli ru-mal ja pettis teda aina! Kuid ta käsi peatus siiski ja ta avas pihu ja hak-kas kortsutatud kaarti jälle sirgeks siluma. Korridoris olid kuulnud pehmed sammud ja talle ligines veel alles neiunäoga noor naine, pehmed toatuhvlid jalas.

Naisel oli sõbralik, mahe ilme ja ta küsis:

„Kas meile ei olnud kirja?” Ta hoidis käekõrval kolmeaastast poisi-kest.

„Ei olnud...” vastas küsitu, võit-es hääles tusase tooni. „Aga mulle enesele oli midagi, üks kiri ja — pojalt kaart... Kirjutab, et ei saagi täna tulla. Tuleb teinekord.” Ta pani näpuvahele jäänud kirjakasti võt-me ukse kõrvale naela otsa tagasi ja ütles siis valgeid hambaid nae-ratuseks paljastades:

„Kas mul pole tore poeg — ei saa tulla ja kohe teatab kaardiga! Ka teile käseb ütelda tervisi...”

Viimase lisas ta häält madalda-des ja sammu ligemale astudes. Ta oli võtnud usaldava ja seltsimehe-liku tooni. Endine pahameel oli juba ununenud. Tõesti, talle oleks pidanud juba alul meenuma, et see oli suur tähelepanelikkus ta poja poolt, see kaardi saatmine. Paljud poleks teinud sedagi. Ja see neiu siin tema ees, kes siia majja oli sat-tunud abiellumise kaudu, oli oma-korda neid väheseid inimesi ta lige-mas ümbruses, kes temale suhtus nagu samaväärsele. Pealegi oli ta hommikul oma naiivsuses selle üle uhkustanud, et täna tuleb talle ta poeg külla. Ta mees oli sõjas lan-genud, ja sellegi poolest olid nad peaaegu saatuskaaslased. Ka muidu oli neil palju ühist. Temagi ei sobi-nud hästi selle maja õhkkonda, oli üksik mahajäetud, kuigi tal oli see paremus, et tal oli olemas laps, kel-lega tegelda. Kuid kõrvalt vaada-tes oli ta teda korduvalt näinud nu-tetud silmadega. Need pisarad ei olnud aga enam lein kadunud mehe järele, vaid sünnitatud eesmärgita ja igavast elust selles vastumeelses majas, kus käidi ainult mõõdetud

sammudega ja kõneldi ainult mõõdetud lauseid, ilma vabaduse ja rõõmuta. See oli temale seda vastumeelsem vaadata, et ta teadis selle taga variserlikkust, mille paljastamist ta ise kord oli kogenud...

Tema kui allüürniku seisund oli sellepoolet parem, et võis igal ajal end sulgeda oma tuppa ja olla seal üksi. See noor naine siin ei saanud seda, ta kuulus perekonda nagu mingi kord poja poolt ostetud või päritud kaup. Et ta aga samuti janunes elava elu järele, oli ta võinud märgata mõnigi kord. Ühel õhtul oli sama tüdruk juhtunud teda nägema trepikojas tänavalt poolvähisi kaasa tulnud purjus sõduri seltsis. Tüdruk oli sattunud tulema just hetkel, kui sõdur teda kaisutata tahtis, ja oli talle heitnud üllatatud, aga seejuures peaaegu kadetseva pilgu, niivõrd näljase, nagu ta väga hästi ise omaenese kogemust tundis. Tema aga oli selle järele kartnud tükil ajal mingit avalikku skandaali või inetute juttude levitamist. Kuid midagi sellistaolist ei juhtunud. Just vastupidi, tüdruk oli sellest ajast hakanud temale liginema nagu tavalale, kellega teda seob ühine saladus, mida keegi kõrvaline kunagi teada ei saa. Sellest järeldas ta, et see naine kannatas üsna loomuliku, noore inimese üksindustunde all. Ta oli katseks tüdruku huvi suunanud oma pojale, kes teda mõnikord vaatamas käis. Asja oli ta seejuures esitanud valguses, nagu oleks ta poeg omal algatusel huvitunud noorest lehest siin, keda ta paar korda ukse avamisel oli näinud. Tõeliselt oli ta ise mänginud teadlikult kahepoolset mängu. Ka nüüd oli ta seda jatkanud, kuigi tulemused poja poolt ei oleks tohtinud selleks

anda eriti põhjust. Aga tal oli heameel näha, kuidas ta sellega võis õhutada nagu mingit tuha alla sumbunud leeki. Tüdruku sinised silmad löid särava, ta noorel näol võis märgata sisemisest huvist kergitatud õhetust — selles kuivas ja karmis majas, kus peaaegu üldse ei liikunud noorust, oli juba paljas tervituski suur asi... Tüdruk tänas ja küsis:

„Aga millal ta siis tuleb...?“

„Küllap ta nüüd varsti...“ lausus vastaja, nagu oleks lohutanud suurt muret. Ta enese pilk oli kiindunud poisikesse, kes seisis ema kõrval, suured silmad pööratud nagu uurides neile mõlemaile.

„Noh Valter?“ küsis ta, „kuidas käsi käib?“ ning ta püüdis silitada poisikese pead. Ta silmad tardusid ja nagu virildus naeratuses, nagu oleks oma käe sirutanud kuhugi kaugele, minevikku.

Kuid nüüd püüdis ema hoida last, ta tõmbas selle teise käculatusest, nagu poleks usaldanud võõra sõrmede puhtust ja ütles:

„Mine, poiss, nüüd ära oma tuppa mängima!“

Hetkeliselt vajus poisikest taonud käsi tagasi. Naeratus naise näol kustus ja alahuul venis pikaks. Nii, teda ei usaldatud. Asjatu oli olnud kujutlus nendest kui saatusekaaslastest, samavõrdsetest! Sellel siin oligi laps, kasvav poisike käe kõrval, kelle pead võis alati silitada. Selle võrra oli tema vaesem. Temal oli ju küll ka poeg, aga selle pead polnud ta isegi lapsena saanud silitada, sest isa oli sellest kasvatanud sõdurit. Ja ka tema ise oli olnud abielus paljas sõdur, kes kuulas käsku ja värises mehe sõna ees...

Poisike kadus korridorist. — See

oli üks neid rusutud ja sünges õhkkonnas kasvanud lapsi, kes käsu peale liiguvad mehhaaniliselt nagu nukud. Ta ema aga jäi paigale, märkas, et oli teist haavanud, ja lausus osavõtuga, millesse oli paigutatud annus andekspalumist:

„Aga proua Kamp, te pole täna väljas käinudki? Olete kogu päeva olnud söömata. Kuidas nõnda võib?!“

Küsitu näol oli siginud väsimuse ja ükskõiksuse varje. Ta lausus ohates:

„Mis nüüd minul sellest! Mõtlesin, et poeg tuleb, läheme ühes välja sööma...“

Nüüd trööstis teine omakorda:

„Aga küllap ta tuleb teinekord, võib-olla pühapäeval, ja siis lähete...“

Trööstitav elustus sellest otsekohe:

„Küllap me lähemegi — kutsume teid ka kaasa! Mu poeg oskab suurepäraselt tellida ja tunneb jookke: täielik ohvitserikasvatus... Ta on üldse suur seltskonnainimene. Kutsume õige suure seltskonna. Ma vaatan ka endale ühe kaaslast, sest ükski on selline elu, nagu me siin elame, kole ja igav...“

Ta sosinaks madaldunud jutt aga katkes, sest korridoril lõpus oleva elutoa ukse vahele oli ilmunud ta korteriperenaise kõrge kaju. Juba välimuselt nägi, et tegemist oli inimesega, kellel elus olid ranged ja vankumatud põhimõtted. Tal oli lai, paari terava kurruga laup ja külmad hallid silmad, ta valge, pooleldi hõbetunud juuksetutt oli kammitud võlvitaoliselt lagipeale. Paljalt ta ilmumine mõjus nii, et mõlemad jutlejad üksteisest vaistlikult eemale tõmbusid. Noor naine vaatas nagu abiotsivalt ukse poole,

kuhu ta oli äsja saatnud oma kolmeaastase poja.

Naine uksele ei lausunud veelgi midagi. Ta silmad aga mõõtsid mõlemaid kahtlustavalt ja pahuralt. Ta kuivad õhukesed huuled avanesid ja ta surus pead kergitades:

„Mida te siin nüüd lõhverdate?! Egas korridor ole mõneks laada pidamiseks...“

Proua Kampi silmad kiskusid kitsaiks ja tumedaiks, neisse ilmus halvasti varjatud viha. Kuid ta tundis end abituna ega saanud ühtki sõna suust. Vabisevate kätega sulges ta palitunööbid, pigistas vana kulunud muhvi kaenlasse ja pöördus minema. Avatava ukse nagina läbi kuuldus ta ärritunud hingamist, nagu oleks jooksja väsimusest kokku langemas. Kuid ta lõi ukse enda järel nii kõvasti kinni, et peegel esikuseinal tirises ja siidabazhuuriga lamp laes hakkas tasakesi õõsuma.

II

Ta kõndis keset jalutajate voolu, vana kulunud kraega palitu kaela alt kõvasti kinni haagitud ja muhvu vastu rinda. Mida kaugemale ta kodust jõudis, seda aeglasemaks muutus ta samm.

Sõdurid ta ümber liikusid suurtel elurõõmsais trobikondades, nende rautatud saabaste klõbin kuuldus kõnniteede lumepinnalgi. Ilm hakkas hämarduma, koristamata lumevallid aga valendasid kõnniteede äärtel ja siin-seal nägi tühjade aknaaukudega varemeid, millete sisemusse oli langenud valge lumi, kattes söeks põlenud sisust. Hämarusest kuuldus noorte tüdrukute itsitavat naeru, aeg-ajalt tuli vastu paaris kõndivaid kiivritega ja rinnale riputatud ametikulli-

dega sõjaväe-politseinikke. Kuskil kaugemal laulis kasarmusse marssiv väeosa. Läbi talveõhu kaikus kurbvihane refrään:

„Tee, sõdur, süda kõvaks ja mõtle sellele,
et isamaa on armsam kui langend naisuke...”

See kõik mõjus temasse imelikult. Ta oli juba vabanenud poja poolt sünnitatud tusameelest ja samuti korteriperenaise järjekordsest haavamisest. Kuid õe kiri kiiresti kaduvas ajast sai otsekui võimsa saateviisi siin õhtusel, sõjast puretud tänavail. Miski otsekui pakitses ja valutas ta sees ning ta vaatles ahnelt möödavilksatavaid nägusid, noori sõdurimundris poisse ja tüdrukuid, kes liikusid paarikaupa. Kõigil oli mõni kaaslane, mõnel mitugi, ainult tema oli üksi.

Ühel tänavanurgal tuli talle vastu tüse ohvitserimundris mees, ja kui ta oma silmad uurivalt sellele suunas, seiatas mees järsku.

„Tervist, proua Kamp,” ütles ta ja viis käe elukutselise sõduri masinlikuks muutunud liigutusega mütsi ääre. Müts oli samasugune kõrgele kaarduv nagu enamikul okupatsiooniar mee ohvitseridest, kuid palitukaelusest paistis khakivärviline mundrikrae tuttava pehme lipsusõlmega.

See munder ja tervitaja madal bassihää! meenutasid talle hetkelselt kunagisi elevusrikkaid pidusööke, rõõmsat klaaside kilinat, säravaid laetulesid ja teda ennast pidulaua auväärseimal paigal — tervitaja oli üks ta kadunud mehe endisi kaasohvitseri.

„Tervist, härra major,” vastas ta naeru helistades, nagu oleks olnud

ajadki endised. „Või olete saanud juba koloneliks?”

„Mina olen nüüd sturmbannführer — kõik tehakse ümber, endine enam ei kõlba! Ja teie? Olete endiselt noor ja rõõmus, elate muudkui hästi?”

Küsitav märkas, et mehel oli kiibestunud, irriteerund toon, nagu otsiks kedagi, kellele pahameelt valda. Ta silmad liikusid uurivalt, näos oli vananemise järske jälgi, suuri rippuvaid volte suu ääres, halliks kiskunud juuksepuhmi kõrvade juures, ja habegi oli ajamata. „Mis seal ikka... elame aga...” naeris ta vastuseks, teeseldes tahtlikult head tuju, et aga mööda pääseda kõigest rusuvast, mis näis nagu iseendast õhus rippuvat.

„No muidugi...” urises teine nüüd, nagu oleks püssirohi saanud otsitud sädeme. „Ega teil muidugi midagi! Kilka ja naera aga, olgugi et kõik läheb põrgu poole! Seda ma usun...”

See õhku heidetud vaenulisuus, esitatud juba varem valmismoodustatud haavava arvamise kujul, mõjus talle nagu löök näkku. Ta põlved hakkasid jälle vabisema ja hää! ei tahtnud hästi sõna kuulda, kui ta küsis:

„Kuidas... nii?”

Samas ta märkas, et oli küsides teinud raske keelevea, nagu juhtus alati, kui erutus. Ta tahtis väljendit parandada, ei saanud aga üldse enam edasi ja läks üle hoopis teisele keelele, mida ta oli tarvitanud varem ka oma mehega ning selle kaasohvitseridega läbi käies. Kõik oskasid siin maal seda vägagi hästi. Kuid nüüd mõjus see hoopis teisiti.

„Noh, siin ta on,” tegi ohvitser ta ees lootusetu käeliigutuse ja no-

hises vihaselt. „Te olete kakskümmend viis aastat söönud selle maa leiba, saanud mehe surma järele riigilt pensioni, liikunud täieõigusliku liikmena seltskonnas, kuid pole viitsinud ära õppida selle maa keelt... Mida siis võibki teilt oodata...”

Naine ta ees oli jäänud sambana seisma. Ohvitseri sõnad meenutasid talle tahtmatult üht kunagist stseeni kasiinost, kus sama mees oli noominud kelnerina teenivat sõdurit, kes praevaagna ette kandis vale poolelt. Talle tundus nüüd, et temagi oli selline õnnetu, läbisõimatud sõdur, selle vahega vaid, et ta kunagi polnud mõistnud paremini esineda ega seda ka kunagi tegema ei õppinud. Armastust nimelt ei saanud õppida. Seda ei saanud sütitada pensionimaksmise, seltskondlike seisukohtade ega ka teise, isikliku armastuse kaudu, veel vähem sõimu ja etteheidetega. See oli olemas isendast ja võis kuuluda ka sinna, kuhu seda ei vajatudki — välja poole kõike teda ümbritsevat tõelisust, ajalise ja ruumilise kauguse taha, kuhu ta võib-olla iialgi tagasi ei pääse.

Ta vaatles oma ees seisva mehe tigidat, otsekui armukadedusest piinatud nagu ja talle meenus, et see varem ise meeleldi oli temaga kõnelnud seda keelt. Sellele oli mindud üle isegi siis, kui ta õppimise ja lojaalsuse mõttes oli hoolasti üritanud kohaliku keele tarvitamist. Sellest olid siis kõik mööda läinud, ka tema oma mees. Temagi oli ju tõeliselt väikerahva liige, mis niisama asus suure slaavi massi äärmäadel nagu sinne. Selle keelt oli ta tarvitanud vaid sellepärast, et oli sellega juba koolipõlvest harjunud ja et ka siin seda osati. Imelik ai-

nult, et see teisi ärritas alles nüüd, kus iga teine ja kolmas kulgeja tänaval oli niikui võõras. Imelik, et tema pensioni pärast alles nüüd kadestust tunti, kus rahalgi polnud enam muud väärtust kui mõnel paberilipakal! Võib-olla oli seegi nende armastus, mis ei suutnud talle andestada, et tema seda maad ei olnud armastanud nii, nagu nemad seda tegid?!

„Vana Kamp oli muidu korra mees,” jätkas ohvitser urisedes ja vahtis ise maha, „et mäleta teda sel-lepoolest veel haua põhja... Tema põhimõte oli, et igast sõdurist tuli distsipliini kaudu teha kultuurinime. Ta tegigi seda. Kuid ma ei saa aru, kuidas ta kodus ei osanud korda pidada! Kahekümneviie aastaga ei jõudnud oma naist panna eesti keelt kõnelema. Mis me siin siis veel räägime!” Ta lõi käe lühikeseks tervituseks mütsi äärde ja läks minema, jalgu lumes raskesti järele vedades, otsekui painava koorma all.

Naine seisatas hetkeks ja hakkas ka siis edasi minema, vastassuunda. Ta tundis end jälle otsekui laibana lumes. Hämarus oli süvenenud, külm kõvenenud. Võis kuulda, kuidas saapatallad ümber raksusid. Kuskilt imbus piparteravat kõrbelõhna. Vist põlesid varem, kus tuli oli jälle ise leegile löönud vanade rusuhunnikute alt. Ta ei peatunud enne, kui märkas, et oli jõudnud lageda lumise väljaku äärde, mille keskel kumendas teatrimaja oma kaarjate tornidega. Salkkond inimesi mustendas platsil, kuulatades teatrimaja rõdule ülesseatud valjuhääldajast sõjauudiseid. Ta pöördus tagasi ja suundus kitsasse, paekivist seinte vahel kraavipõhjana allapoole laskuvasse tänavasse.

sed avanesisid siia. Ta oli siin sage-
li söömas käinud, kui raha vähe
oli või kui polnud tahtmist näha en-
daga samasse ühiskondlikku kihti
kuuluvaid inimesi.

Ta astus üle madala musta kün-
nise ja avas kollase, ahtakese ukse.
Väiksed nelinurksed katmata puu-
lauakesed keset tuba olid tihedasti
ümbrisetud inimestest ning järke
ootavad jalutasid laudade vahel. Ka
tema ühines nendega. Ta pidi kõn-
dima tüki aega, enne kui märkas va-
banenud paika seina ääres. Laud oli
räpane ja kulus palju aega, kuni et-
tekandja tuli. Ta sai taldrikutäie
vesist leent, kaks pala murenevat
leiba ja annuse kibedalõhnalist kaa-
likahautist. Andis imestada, kuidas
kõik oli muutunud, nagu polekski
ta alles mõne aasta eest nurisenud
koorevahu pärast, kui see polnud
küllalt hästi klopitud...!

Ta murdis sõrmedega leivaraasu-
kesi ja hakkas suppi sööma, püh-
kides tuhmunud lusika enne hallist,
koredast paberist salvrätikuga. Sama-
s tõusis naaberlauast pikk, luise
näo ja hõredate juustega mees ning
kummardas viisakalt tema poole.
Mehe juuksed olid siledasti üle pea
kammitud ja ulatusid armetute kä-
haratena räpase, võidunud palitu-
krae vahele. Ta võpatas, aga noogu-
tas siis jahedalt. Teine aga oli juba
liginenud ta lauale, võttis ta kae ja
suudles seda liigutusega, mis väl-
jendas lugupidamist ja kõneles üht-
lasi kindlast kombetundmisest. Kuid
inimesed ümberringi kergitasid päid
ja irvitasid läbi sõjaaegse haisva tu-
bakasuus. Käesuudlejal oli kulu-
nud nõõbiaukudega palitu ja selle
hõlmade vahelt paistis veelgi arme-
tum, mitmest kokkulapitud üli-

inimestel siin viletsas punkris.

„Madam Kamp, kas ma tohin teie
lauda istuda?“ küsis mees ja vaa-
tas talle otsa oma vesiste, vanadu-
sest tuhmide silmadega.

Mees oli endine aadlik, üks vana
Peterburi paljudest miljonäridest.
Kunagisest varandusest polnud
muidugi midagi järel, kui mitte sel-
leks lugeda just rida kuldhambaid,
mis veelgi särasid siniste, õhukeseks
kuivanud huulte tagant. Proua
Kamp oli teda aastate eest tundma
õppinud ühes emigrantide klubis,
kus ta paar korda oli käinud ilma
mehe teadmata. Tollal oli endine
miljonär veel olnud ühe väikese
ostu-müügi äri omanik, kus kau-
beldi igasugu vana koliga, mida
peenutsedes nimetati antiikkaubaks.
Hiljem oli ta teda näinud hommiku-
pooliti turul keset liikuvat rahva-
massi müümas nõõri järele aetud
kuivikuid, mis rippusid ta käsivar-
rel nagu kollased palmikud. Tolles
ajajärgus oli ka nende esialgne tut-
vus katkenud. Ta ei olnud möödu-
des enam näinud tundvat seda luist,
vana meest, kellel juba siis olid
väga kulunud riided. Ka emigran-
tide klubis polnud ta enam käinud,
sest sealsegi liikmeskonna enamu-
sest eraldas teda olevik, mis väliselt
asjaolult tollal veel oli talle palju
õnnelikum kui nendele teistele...
Läks tõeks vana tõde, et hästi kok-
ku sünnivad ainult samaväärsed.
Nende tutvus oli uuesti alanud al-
les siis, kui aeg selle takistuse oli
kõrvaldanud. Nad olid kohanud
jälle sõja ajal, kui ta ise oli juba
mõnd aastat lesk ja juba niisama
kulunud ja üksik nagu teine varem.
Tõsi küll, mees polnud enam kui-
vikumüüjagi, vaid käis kuskil puid
lõhkumas, sest leibagi polnud enam

olemas, ammuks siis veel kuivikuid. Ja nüüd oleks üsna hea olnud krõbistada neid kollaseid pruunide selgadega saiarõngakesi, mida ta ükskord oli halvustanud...

Nende tutvuse uuenemine oli sündinud sel kuumal suvepäeval, kui võõrad sõjaväed, juba teist korda, linna sisse marssisid. Oli taotud kirikukelli, linn oli lippudest kirju ja tohutud rahvahulga voolasid tänavail, ümbritsesid väeosi, millede sõjamasinad ja relvad särasid kesk-suve kuumuses. Otsekui metsikuist küüntest kriimustatud linna räpaseil, päevade kaupa koristamata tänavail võis siis ühekorraga näha vilksatamas nägusid, mida muidu ei olnud aastaid kohanud. Ja ühel tänavanurgal olid nemadki vastamisi sattunud, üksteise ära tunnud ja teretanud.

„Saab näha, mis siis sellest meile tuleb...” oli ütelnud mees, vahtides möödavoolavaid rohelistes mundrites ja üleskeeratud varrukatega higistavaid sõdureid.

See lause oli ühel hoobil lähen-danud mõlemaid, teinud selgeks, et nemad siin ringisaalivas rahva hulgas olid võõrad ja et neil oli oma erinev saatus. Ja ta oligi nihkunud sammu mehele ligemale, nii et oli läbi varruka tunnud ta küünarnuki oma kõhna puusa vastu. Rahvahulga ärevus, suvine kuumus, sõduri saaparaudade kõlin kividel — see kõik oli tas äratanud kummalise, kõditava elujanu, sellise, mida parimini väljendas just see kiri õelt, mille ta tegelikult oli saanud alles nüüd, üle poole aasta hiljem...

„Võta elult, mis saad...” Kuid seda oli sageli kergem ütelda kui teostada. Ta oli tolle kuumal suvepäeval kutsunud oma kaaslast enda väiksesse toakesse, sellesse samasse,

kus ta praegu elas, ning siis kogunud selletaolise pettumuse. Nad olid lahkunud peagu sõnagi lausmata, mees silmad alla lööduina, pilgus vana väsinud looma nukrus. Ei saanud võtta seda, mida olemas ei olnud.

See mälestus oli jätnud temasse paha jälje ja ta ei oleks tahtnud seda kõike enam üldse meenutada. Mees siin aga näis tundvat otse vastupidist. Ta kummardas veelkord viisakalt ja kordas küsimust paluval häälel. Kui ta oli saanud peanoogutusega loa, ohkas ta kergendatult, tõstis oma leemetaldriku samale lauale, istus ja küsis pisut kogeldes:

„Kuidas... madam... on vahepeal elanud? Mina olen... teile sageli mõtelnud...” Ta tõmbas järsku taskust väikse pakikese, avas selle ja tõukas värisevate kätega oma kaaslaste ette. Kauasest taskus kandmisest kulunud ja määrdunud paberil lebas kokkukärgardatud tumepruunist läikivast siidist juukse-võrk. Mees kummardus peaga veelkord, levitas juuksevärku paberil ja ütles:

„See on... teie jaoks! Mäletan, et ütlesite suvel, et vajate sellist. Ühel päeval... ma... leidsin selle. See lebas tänaval, otse mu jalge ees, nagu oleks sinna taevast heidetud. Ma võtsin ta üles ja kandsin ka-sas, et anda seda teile, kui veel kunagi peaksime kohtama...”

Proua Kamp vaatles juuksevärku ja naeratas hämmastunult. Oli tõsi, et ta sellist juuksevärku ammu oli igatsenud, aga seda ei saanud kuskilt. Jutt leidmisest pidi olema luule — küllap see oli hangitud mõnel keerulisel teel, ostetud tubaka või seebi eest või vahetatud viina vastu. Sellisena see oli kallis kink, mida

vois peagu võtta nagu armastuse-
avaldust. Aga ta pidi virilalt naera-
tama — küllap see oli enam süü-
tunde katmiseks vana, jõuetuks
muutunud mehe poolt. Ta nägi pa-
luvat, vesist pilku mehe punetavate
äärtega silmis ning lausus:

„Täna teid, olete suurepärane,
tegite mu õnnelikuks..!“ Sõnad ei
maksnud ju midagi ning ta võttis
isegi teise käe, surudes seda. See oli
lõtv ja mõjus kuivanud puuna.

„Mis te lõkerdate siin ja peate
lauda niikaua kinni,“ kuuldus nen-
de kõrval järsku karm hää. Laua
juures oli peatunud tüse, vihase
näoga mees, kes tüki aega oli kee-
relnud söögisaalis ja asjata otsinud
vaba paika.

Nad tõusid otsekohe minekuks.
Vana mees tegi uustulnukale lahku-
des viisaka kummarduse, sai aga
vastu paar toorest sõna. Ta ilmest
nägi, kuidas siin vihati kõiki, kes
kõnelesid võõrast keelt. Uksel tuli
vastu suur trobikond külalisi, nii et
nad vaevu pääsid välja. Rahvas oli
üha enam hakanud kasutama neid
väikseid söögipooe, kuna suure-
mad lokaalid ja restoranid olid va-
ratud sõjaväelastele.

Kui nad tänavale astusid, oli läi-
nud peaaegu pimedaks. Ülalt kül-
mast talvetaevast langes harvu lu-
mehelbeid ja need pudenesid näole
nagu kõditavad nõelapisted. Var-
jendiuste kohal põlesid sinised lam-
bid, aknapragudest paistis kitsaid
valgusvööte. Proua Kamp tundis,
kuidas mees püüdis end hoida tihe-
dasti tema ligidalt. Tal oli aga riie-
tes mõru, vastumeelne lõhn, selline
nagu hõljub raudteejaamade kol-
manda klassi ooteruumides või
avalikes lugemislaudades, kus käi-
akse lehitsemas kümnepenniseid
lehti.

„Vabandage...“ hakkas mees
järsku kõnelema, „kas ma... tohik-
sin tulla teiega kaasa? Ma nimelt
... ei taha uskuda, et... see on tõsi.
Arvan... et see oli ainult rumal ek-
situs ja et... see tõeliselt polegi
nii...“ Ta pressis suure vaevaga
sõnu suust, kuuldus, kuidas ta ham-
bad peaaegu lõgisesid erutusest.

„Ei,“ ütles naine järsku, eraldus
mehest ja hakkas minema hoopis
teise suunda. Ta oli ühe õuevärava
võlvi all möödudes näinud kõrge
karakullmütsiga mehe kuju, kes oli
seal seisatanud sigareti süütamiseks.

Ta lahkumine kaaslasest sündis
nüüd, nagu oleks ahtakesse, läppu-
nud veega loiku suletud kalapoeg
pääsnud äkki laiale vabale merele.

III

Ta läks pool joostes läbi hämar-
duvate tänavate, põrkas kokku aeg-
laselt lonkivate sõduritega, pugus
läbi jalutajate vahelt. Mõni urises
seejuures vihaselt, hüüdis talle hur-
jutava sõnagi, ta aga ei pannud neid
tähele, silmade seirates rahutult ees-
pool minejate päid.

Siis nägi ta järsku jälle tuttavat
karakullmütsi. See liikus mõniküm-
mend meetrit ta ees ja seda võis
hõlpsasti eraldada teiste hulgast. Ta
oli kinnitanud pilgu sellesse ja loo-
nud otsekui silla enese ja selle va-
hele, liginedes aeglaselt, aga pide-
valt. Ta möödus nüüd eelkäijaist
tormamata ja kaalutult ning andes
vastutulijatele teed nii, et ei tarvit-
senud seisatada. Varsti vähenes va-
hemaa ja lõpuks nägi ta juba teise
laiu õlgu ja musta, sametiga ääres-
tatud palitukraed, millest kerkis
jändrik kael. Selline kael oli olnud
ka tema mehel ja üldse näisid sel-
lise kaelaga mehed sellel maal evi-
vat hirmsa jõu — nad kiskusid

enda poole ka siis, kui nad ise olid külmad ja tõrksad. Neid võis koguni vihata, aga siiski pidi neile järele jooksuma.

Ta tegi paar väikest koketeerivat sammu ja oligi mehe kõrval.

„Tere öhtut,” naeris ta.

Mees võpatas, pööras pead ja vaatas silmadega kõõrdi alla. Tal olid rsked paksud laud ja suured voldid põskedes. Kui naine ta poole vaatas, siis oli, nagu oleks hämaruses seisnud kõrvuti väike vindunud kadakapõõsas ja suur sünge kuusk. Viimane sirutas oksid kõrgele õhku, põikas kõrvale kaaslasest.

Naine ei lasknud end heidutada teise pahurast olekust. Ta hakkas mehe kõrval edasi astuma. Ta teadis, et mehes oli olemas teissugune pool. Ta oli ise seda näinud ja kogenud ning võis seetõttu sellesse kaljukindlalt uskuda.

See oli olnud suvel, kui nad olid kahekesi viibinud suures tühjas korteris. Muu pere oli saadetud maale, eemale sõjajalust ja linna ümbristes juba piiravate vägede raudrõngas. Kuigi kõik oli nagu välja surnud ja tänavail levis vänge tulekahjude suits, oli elu olnud hõlpus ja kerge. Vähemalt mälestustes tundus talle see nüüd nõnda. Ei olnud kedagi, kes oleks korridoris valvanud ta samme või teinud talle halvustavaid märkusi. Ainult harva põikus talle vastu korteriomanik, kellel oli samasugune tüse krobeline nahaga kael, nagu ta kadunud mehel, nii et ta tahtmatult oli pidanud salaja vaatama talle järele, kui ta läks kööki või vannituppa. Ta südagi oli siis hakanud nii taguma, et seda oleks võinud näha, ta valgel suvepluusil, kui ainult oleks olnud kedagi, kes oleks vaadanud.

Nad polnud kunagi lausunud

üksteisele muud sõna peale teretuse, kuni tuli päev, mil võõrad väed tungisid linna ja tema oli kohanud kuivikumüüjaga ning elanud üle naisele osaks langeva suurima pettumuse. Ta polnud selle järele rusutuna enam läinud välja tänavale, vaid oli siirdunud pererahva tühja söögituppa, kust nägi tänavale, avanud akna ja sellel istudes vaadelnud all voogavat inimmassi, kuulatades orkestrite hääli ja tuhandete saapataldade klõbinat. Kuni saabus hämar suveöö ja mähkis kõik endasse.

Kesköö paigu oli tulnud korteriomanik koju, märganud teda veel aknal, astunud talle lähedale, nii et peaaegu kuuldus ta rasket hingamist ja võis tunda kerget alkoholi lõhna ta suust, ning lausunud järsku imelikult kuival häälel:

„Nüüd on siis linn vaba...”

Ta oli endas järsku tunnud ram-mestavat kuumuslainet ja polnud suutnud vastata midagi. Ka teine oli vaikinud, nagu oleks tolle ühe lausega öeldud juba kõik. Kuid nad olid sealsamas äkki ja iseenesest rahuldanud oma kehalise janu, viskudes sellesse sõnagi lausumata, nagu sooja, ammu valmis seatud kümblusse. Ta oli kogu aja pigistanud teise kuuma, sitket kaela, mille ümber ei ulatunud ka ta mõlemad käed. Hämara toa seintel ümber ringi olid heistunud aeg-ajalt merel sähviv kaurite tulistuskuma ja väljast kuulduv kauget kõminat. Kuni klaassinine hommikuvalgus hakkas levima akende taga.

Ta mälestustes oli see kõik nii ilus, et maksis isegi järgnenud argipäeva inetused, teesklemise, vaenu ja viha. See kõik meenus talle nüüdki, külmal talvepäeval, tuhkhalliks tallatud lumega kõnniteel, kus ta

mehe kõrval edasi rühkis, kuni viimane suu avas ja küsis:

„Kuhu te nüüd siis nõnda rutate?”

Küsimusest ei saanud aru, kas see oli heidetud jutujatkuks või vaenulises meeles. Ta püüdis naeratada ning vastas aeglaselt:

„Ei kuhugi... Tahtsin ainult... teile... järele jõuda...”

Mehe näole aga levis vihane ilme, ta lõug hakkas vabisema ja ta ütles häält sosinaks madaldades:

„Olete nagu saatan mu kannul. Kas te kord aru ei saa, et ma ei või sallida sellist jälitamist. Mis te õieti mõtlete ja mis te õieti tahate?!”

Naine jäi nüüd seisma. Ta käed langesid alla, muhv pidi kukkuma lumele. Pool kogeldes, nagu andeks paludes ütles ta:

„Ega... ma pole... jälitanud teid. Nägin vaid juhuslikult. Oleksin ütelnud paar... sõbralikku sõna... lihtsalt... nagu muudki inimesed. Kas see on kiusamine? Mulle enesele oleks... see... teinud head... olnud lohutuseks. Ma ei oleks... midagi... rohkem tahtnud ega soovunud.”

„Olen küllalt nii vana, et teada, millega see lõpeb,” sundis mees end nüüd rahulikuks. „See kõik on ülearune. Igasugune lohutuse tarve, kui sellele järele antakse, kasvab aina. Ja mis see naiste õige lohutuse on, see on ju teada. Lõpuks pole sel enam mingeid piire. Pealegi olen mina perekonnainimene ja teie võõras, kõikuvate meeleoludega ja tasakaalutu naine... Võite rikkuda minu ja enesegi elu!”

Naine liigutas tüki aega hääletult huuli ja pahvatas siis:

„Nähtavasti te ise sunnite mind selleks! Mis siis, kui ma ühel heal päeval lähengi teie abikaasa juurde

ja kõnelen talle kõik... Minevas suvel... siis olin ma ju sama inimene, mis nüüd...”

Ta polnud tõeliselt kavatsenud seda ähvardust kasutada, kuid nagu iseenesest oli see lipsanud üle ta huulte. Ta kahjatses seda kohe, sest mees ta ees kiskus käed rusikaisse ja sisistas:

„Noh, seda ma arvasin, et te seleni laskute! Kuid kas mõtlete, et te mulle sellega midagi teha saate?! Olge head ja minge ning kõnelge kas või praegu. Saaks kord lorile lõpp. Kas arvate, et teid ustakse? Igaüks teab teie vempusid ja tunneb teie fantaasiat. Kes peab seda tõenäoliseks, et mina, abielus inimene, oleksin tikkunud teiesuguse võõra, inetu vanamoori juure! Peletis niisugune!” Ta laubale oli paisunud suur sinine soon, ta tegi kätega vihaseid liigutusi ja pöördus minema. Paar pikka sammu, ja ta oli kadunud hallide paekivivõlvide alla, ruske, roostetanud raudvärava taha.

Naine jäi tänavale seisma, astus jalalt jalale, ei näinud mõõduvaid inimesi. Oli peagu täiesti pimedaks läinud, ainult lumevallid valendasid ja mõnest halvasti kaetud aknast vilkus tulekiir. Lõpuks ta ärkas ja hakkas samuti liikuma, astudes sama rada.

Ta jõudis lumisesse hoovi, mille kohal avanes hall talveöine taevas. Vastu selle laiku kerkisid suure kuuekordse maja tumedad müürid. Hoone mõjus nagu vangla, tal ei olnud mingit tahet avada ust trepikotta. Ta käed ja jalad olid tuimad nagu puu. Talle tundus, nagu oleks tal rinnus olnud mingi raud, mida alatasa kuumutati hõõguvpunaseks, et siis jälle kasta jääkülma vette, kuhu kõik soojus sisinal suri.

Kõrge kiviseina ääres istus öövaht

väiksel pingikesel, viltides jalad välja sirutatud. Ta jutles vastu seina toetuva tunkiriides kojamehega, kes taas oli natuke purjus.

„Täna öösel läheb kindlasti lah-ti...” arvas üks meestest.

„Päris selge,” lisas teine.

Ta läks nagu ekseldes meeste juure ja küsis, vaadeldes ise maja pimeduses mustendavaid müüre:

„Ütelge, kas häire puhul on var-jendisse minek sunduslik, või võib jääda ka tuppa?”

„No kes nüüd seda täpselt teab. ...Mis sina arvad, Märt?” küsis öövaht kaaslaselt.

„Einoh, küllap see on sunduslik,” arvas teine, „sest on ju olemas sea-dus, et kui keegi varjendisse ei lähe ja siis haavata või surma saab, siis ei anta talle tasuta ravi ega prii-matuseid...”

Ja mõlemad mehed naersid. Nen-de karedad hääled kõmisesid kõrge kivivõlvi all.

Ta tänas ja pöördus minema. Ko-jamees võttis luua ja labida ning siirdus tänavale. Ka öövaht tõusis ringutades ja järgnes samuti sinna. Naine ligines nüüd uuesti varjendi avausele. Alt paistis sinine tuli ning ta hakkas ettevaatlikult mööda kivi-astmeid laskuma, kobades jääkülmi seinu, mille härmatis allpool muu-tus kleepuvaks niiskuseks. Alt mus-tasid vastu tühjad käigud varvuliste puukuuride vahel. Suur esiruum oli pinkidega varustatud ja korralda-tud tänavalt tulevate võõraste jaoks, kuna maja omad inimesed olid iga-üks korraldanud varjendiks oma puukuuri.

Ta jõudis nende omani ning avas varvulise ukse. Vastu löi mädane-nud puukoorte lõhn. Seinte ääres olid pingid, kus nad kõik peaaegu iga öhtu olid sunnitud istuma. Ma-

dala kivilae all ristlesid mitmekord-sed toetalad, mis pidid pommita-mise korral kaitsma nende elu. Sei-naäärse pingi kõrval seisis püstne tugipuu, valge tahutud männipost, mille oksakohtadel hiilgas veel hõ-bedasi vaiguniresid. Nurgas, va-nasse madalasse puutünni pistetuna, hiilgas väike haljaleheline kisisaag, selle kõrvalt paistis kirvevars ja must ümmargune raudkang.

Ta seisatas hetke, võttis siis ette-vaatlikult, nagu proovides, tünnist sae ning kirve ja astus tugiposti juurde. Kui selle tüvi läbi lõigata ning posti pisut nihutada, langeks kogu raske laekindlustus kokku ja matakaks kõik enda alla... Ta jäi mõtlema, hindas siis silma järele lõikekoha ja hakkas saagima. Tera krabises vastu toorest puud, hüples paigalt ja hakkas alles pika hõõru-mise järele lõikama. Töö oli raske, varsti oli käsi õlast valus ega taht-nud enam hästi liikuda. Ta oli vae-valt pooleni jõudnud, kui puu pi-gistas saelehe kinni nii, et ta seda enam läbi ei suutnud tõmmata. Suure vaevaga vabastas ta sae ja hakkas siis teiselt poolt vastu saa-gima. Ta arvas korduvalt kuulvat inimeste samme, kes tulid alla vaa-tama. Kuid lõpuks tungis saag si-hinal teiselt poolt vastu ulatuvasse lõikesse ja post ta käte all vabises, hakates lõikekohalt libisema.

Ta heitis sae kiiresti käest ja toe-tas nüüd mõlemate kätega posti, pi-dades seda endisel paigal. Ta põlved vabisesid ja süda tagus. Ta tahtis juba hüüda, kuid siis nägid ta sil-mad posti kõrval maas valget puu-kiilu ja ta küünitas teise käe selle järele. Ta tõstis kiilu maast, surus selle posti lõikehaava, haaras kirve ja tagus kiilu sügavamale. Post jäi püsima.

Põlvede vabiseses seisis ta nüüd keset hämarat ruumi. Ta oli kirve ja sae pannud nurka tagasi ja tundis nüüd seljas ja kätes valu. Tal oli tunne, nagu oleks ta tulnud juuspeent nõõri mööda üle mustendava kuristikku. Ta lahkus kuurist, vajutas selle ukse kinni ja hakkas mööda treppi üles ronima. Pimenduslambi kohale jõudes vaatles ta oma käsi. Mõlemais peopesades sinendasid verilihal olevad haavad.

IV

Kell kolmveerand kümme, nagu igal õhtul, istus kogu pere jälle varjendis. Kõik olid omal vanal tuttaval paigal ja ähmane elektrivalgus laes maalis nendest põrandale hiiglaslikke varje. Proua Kamp istus kummargil, käed põlvedele pandud muhvitorbikus, tükk maad temast eemal toetas selga vastu seina ta perenaine, pea kangelt püsti, silmad poolsuletud ning edasi oli otsseinas aset võtnud noor naine lapsesega.

Ainult korteriperemees seisis, käed ristis seljal, ja tegi aeg-ajalt paar sammu üle prügise põranda, heites seejuures altkulmu pilke teistele. Igakord kui ta astus, kahisesid kuivanud laastud ta kingade all ja suur vari liikus üle põranda ja seinete. Oli antud häire, kuid väljas oli haudvaikne, ei kuulnud isegi lennukisurinat ega õhutõrje haugatusi. Seevastu rippus varjendi läppunud õhus mingi raske pinevus. Mees kuulis, kuidas ta naine paar korda ohkas, ja nägi ta näol õilsa kannataja teeseldud märtriilmet, sellist, mis mängib iseenda ees raske koorma kandmist, et ise sellest nautida. Proua Kamp seevastu istus pööratud silmadega, nagu lubikahvatu, näonahk lõtv ja kortsudes, suured

mustad rõngad silmade all. Ta huuled olid kõvasti suletud ja lõualuudel karm, vihane joon.

Seisja kehtis ebamugavuses õlgu ja jatkas kõndimist. Ta tundis end neetult rumalas seisukorras nende kahe naise vahel. Õhus rippuva meeoleu järele võis olla vägagi võimalik, et ta abikaasal oli mõnigaid teateid tollest suvisest sündmusest, või vähemalt vaistlikke aimusi, mida naise hing kogub lihtsalt õhust, mööbleile pudenevast tolmust, hääle ja sõnade toonist, millega ta ümber väljendatakse kõige igapäevasemaid ja tavalisemaid mõtteid. Võib-olla oli ka tõesti too teine lasknud langeda mõne mürgitava ja sihiliku tähenduse, mõne ülearuse ja ohtliku lause. Aga veelgi enam võis olla võimalik, et ta oli naiselikke saladusi jaganud kellegagi ja et jutud olid hakanud liikuma. Sellepöolest ei võinud kunagi küllaldaselt tunda naisi. Nüüd pidi ta olema valvel ja keerlema ebakindlalt nagu kass, kelle hambajälgi arvatakse tundvat kuskil laudanurga taga purustatud munakoos. Tal ei jäänud muud üle kui püsida võimalikult külma-verelisena ja võtta hoiak, mis aegsasti likvideeriks igasugused tahtmised avaliku skandaali sünnitamiseks.

Seda sai ainult karmuse ja hoolimatusega.

Ta ajas selja sirgu ja möödus teistest püstipäi, kuid tundis end seejuures nagu politseinik, kes on pandud kohtusaali valvama just seda kaebealust, kellega ta koos oli sooritanud kuriteo. Ainult välised asjaolud olid seda takistanud siiani avalikuks tulemast ja ta tundis, et teda võis päästa ainult tugevasti pähe tõmmatud ametikiiver ja kõ-

vasti pealeseotud vöö — range auväärsuse teesklemine. Sellesama abi järele oli ta valmis haarama ka siis, kui oleks vaja tulnud tembeldada võimalikku paljastust rumalaks provokatsiooniks...

Ta oli endamisi kindel, et tal oleks seda olnud üsna kerge teha, sest tõenäolisus ja usutavus olid tema poolel. Ta ei osanud kujutella, et keegi võiks tulla sellisele mõttele, temast, auväärsest perekonnaisast ja positsiooniga seltskonnainimesest. Tal eneselt oli ju raske mõista, kuidas see oli juhtunud. Kas see oli vööra, lõunapoolse päritoluga naise kehaline omapära või olukordade poolt valmistatud juhus, mis teda oli lükanud sellesse rumalasse seiklusse, mille jäljed andsid end tunda õnnetul kombel veel kaua tagant järele? Üht teadis ta ainult kindlasti — seda, et juhtunud oli patt, kehaline kiusatus, millesse kurjad jõud inimest kiskusid.

Hoopis teisiti näis aga olevat naiste juures. Nendele muutus kõik käes, kauniks, isegi räpaseim rahuldus, kui sellesse vaid oli langetud küllaldase kirega. Nii oli ka siin. Naine oli talle tol hommikul lahkudes sosistanud: „Nüüd ma hakkam kujutlema, et see kõik oli ilus unenägu...” Tolle kujutlusega kiusas ta teda nüüd tagantjärele ja ähvardas rikkuda ta abielu ja ta positsiooni teiste inimeste hulgas. Siin oli ainus tee külm ja järsk karmus, mis surmas õigeaegselt kõik katsed, nii juhtunu elustamiseks mälestustes kui selle paljastamiseks teiste ees. Mida kangemini võis põletada seda tundmuste soolatuügast, seda parem. Ta oligi püüdnud seda teed pidevalt käia.

Kuid täna võis ta naises märgata hoopis uusi jooni. See istus küll

oma vanal kohal, kuid hoopis teisel kombel kui varem. Tal olid silmad poolsuletud, aga ta ei tukkunud siiski. Ta nägu oli salaja kõrvalt vaadates liikumatu nagu hallist tinast valatud, kuid ometi jäi mulje, nagu oleksid põselihased kogu aja vabisenud otsekui nutust ja naerust segamini. Seejuures kergitas ta aeg-ajalt ettepoole vajunud pead, nagu vana hobune, kelle ohelik on seotud loogarõngasse liig lühikeselt. Paar korda liigutas ta nagu poolunes oma siniseid, õhukesi huuli ja ütles siis äkki irooniliselt naeratades:

„Noh, mis sellest kükitamisest ja külmetamisest siin kasu on — ei tiku keegi meie armsa elu kallale...”

Kõik vaatasid ütlejale. Ta naaber vasemal heitis talle pilgu, mis löi nagu vitsaga, pigistas huuled kõvasti kokku ja nihutas end temast veelgi kaugemale. Noor naine tagaseinas kohendas lapse otsekui tuge otsides endale tihedamalt sülle. Poisike oli magama jäänud, kuuldus ta pikki tihedaid hingetõmbeid. Keegi ei vastanud aga sõnagi. Selle asemel hakkas väljast kuulduma kauget kõminat, see kandus nagu nakatunult ligemale ja muutus võimsaks raginaks. Töötasid rasked õhutõrje patareid ligidasel vallimäel.

Hetkeks kerkis proua Kampi lubivalge nägu ja sellele levis mingi pilkav kangekaelne muie, siis aga langes ta pea jälle madalamale ja näole naasis endine tinahall maskiline liikumatus. Ka teised olid tõstnud kuulatades pea, mees keset kuu-ri oli seisatanud. Väljas voogasid prahvatused laisa ühetoonilisusega, oli tavaline õhutõrje tõkettuli, mis vahel kergelt kasvas ning siis jälle laskus nagu kallastesse tagasivajuv jõgi. Kuid see jätkus minutist minu-

tisse, ja ei võinud teada, milleni see välja viis. Järsku see arenes taas võimsaks ning üldise mühina sekka kuuldus paar prahvatust, mis kuuripõranda kergelt vappuma pani.

„Saite nüüd, mida soovisite...“ ütles naine kuuriseina äärest. Tal oli hukkamõistev, peaaegu parastav ilme.

„Ei, veel mitte...“ vastas proua Kamp lõikavalt. Ta oli tõstnud pea ja haaranud kahe käega nagu abi otsides ümber männipuise posti. Ta silmad särasid kummaliselt. Ta pilk oli langenud otsaseinas istuvale noorele emale, kelle laps parajasti unest oli ärganud ja nüüd virises. Ta aietas järsku kergelt ning tõmbas käed postilt. Ta surus huuled kokku, vaatles peopesi ning pistis käed põlvel lebavasse muhvi tagasi. Ta huulte ümber olid tekkinud mõralsed jooned, nagu inimesel, kes ei või taluda kehalist valu.

Väljas kahanes tümin aegamööda, kaugen es nagu raugenud äike ja lõpuks oli kõik täiesti vaikne. Mees kuuripõrandal oli hakanud taas kõndima. Ta taldade rabin puukoortel liikus paigast teise, niisama nagu suur must vari põrandal ja varvulistel seintel. Keegi ei lausunud ainsatki sõna. Oli jahe ja õhus tundus mädanenud puu imalat lõhna. Järsku kuuldus pikk huilgamine. Võis eraldada üksikuid sireene, mis hakkasid tegevusse hiljem ja millede hääli kimedam teistest. Mõnesekundiliste vaheaegadega kustusid ka nende karjatused.

„Kas juba lõpp?“ küsis proua Kamp ohates. Ta ei liigutanud end, vaid jäi kangena istuma, silmad poolkinni. Teised tõusid ja kohendasid end minekuks. Nende liigutused olid kergendunud ja vabad.

„Lõpp jah,“ kostis mees kuuripõ-

randalt. „Ainult teid on jälle petetud — aeti ilmaaegu keldrisse...“ Mehe hääles oli paine alt vabanemise varjamata meelehead. Ta oli rõõmus, et polnud midagi juhtunud, vastu alateadlikke kartusi, ja ta ei saanud seda rõõmu jätta kasutamata kerge naljana.

Kuid proua Kamp võpatas. Ta nägi praotatud silmalaugude vahelt, kuidas noor naine lapsega süles lahkusid kuurist, kuidas vanem rullis kokku põlvedel hoitud vaipa ja kuidas mees seisis keset kuuri, käed palitutaskus. Ka tema püüdis nüüd jalgu liigutada, kuid need olid kanged. Tsementpõranda külmus oli roomanud ta liikmeisse ja ulatus peagu südameni. Ta nägi läbi tõelisuse kummalisi pilte minevikust, imelikke viirastusi oma elust. Oli kosk mägestikus, mille mühinasse kõik mähkus — tema ja noor ohvitser, kes palus ta kätt ja lubas ta viia kaugele imemaale. Samas see noor ohvitser naeratas ja talle olid tekkinud süsimustad vurrud ja vana mehe voldiline nägu. Naeratus muutus aga tigidaks grimassiks ning ta sisistas: „Ära kavatsegi mind petta — vaata ise ette, et sind ennast ei peteta...“ Ohvitser pöördus minema, selja tagant nägi ta punast, krobelise nahaga kaela.

Ta avas silmad ja nägi sedasama kaela kuuri hämara laetule valgelt, see kerkis musta palitu sinisest sametkraest. Ta oli samuti pööranud selja, oli minemas, jätmas teda.

Ta südant läbis valuviirg, ta tõstis põlvedelt käed, haaras nagu tuuge otsides kinni lamedast kiilupeast, vaiguse männiposti küljes, pigistas silmad kinni ja tõmbas kõigest jõust. Ta ei kuulnud langemise mürinat, kuid tundis, kuidas ta ise len-

das mingisse otsatusse ruumi, pime-dusse.

Pool tundi hiljem oli taevas väljas hakanud helenema. Pilved jooksid hõreda võrguna ja nende vahelt vilkus tähti. Ka ilm oli külmenenud, lumi kriginis ja õhu kargusse levis kuskilt kõrbelõhna. Õues varjendi sissekäigu kõrval seisis kaks naist, üks vanem ja teine noorem, ning ootasid. Nad ei kõnelnud omavahel midagi kuid trampisid külmetavaid jalgu vastu maad.

Viimaks hakkas alt keldrist kuulduma hääli. Kitsas valgusviirus ronis kolm meest aeglaselt üles mööda lumiseks tallatud kivitreppi. Üks neist oli arst, ta kandis nahkset kullunud servadega pauna käes. Ta oli vanem mees ja kõneles väsinud häälel:

„Te imestate, kuidas võib surm nii äkki tulla... ilma ühegi välise põhjusega. Aga ärge unustage, et neis aastais on süda juba võrdlemisi kulunud. Sellele lisaks alatoitlus, uneta olek — kõik sõjaaegsed nähted. Pommituseohvrid on alati rohkem kui neid, kes otse pommide läbi surma saavad. Ka psühholoogilised tegurid... hirm... mure... käesoleval juhul ka see, et kadunu oli võõras... võõral maal. Tundis end üksildasena — me ei tea, mida sisemiselt kannatanud... see kõik tuleb arvesse...”

Kuid kumbki meestest kõneleja kõrval ei pannud ta sõnu tähele. Mõlemad tegelesid omaenese mõttega. Nad olid jõudnud trepi ülemistele astmetele ja peatusid siin. Esimene neist, noor sihvakas, mustakulmuline mees politseiniku mundris heitis pilgu väljas seisvale noorele naisele ja kergemeelne muie raamis äkki ta paksude, aistiliste huultega suud. Talle eneselegi oli

imelik, et ta ei mõtelnud oma emale kui surnule, vaid meenutas esmajoones ema kunagist tähelepanu juhtimist sellele noorele saledale lesele, kes pragu siin varjendiukse kõrval lumes seisis. Ema oli teda kutsunud päeval külla, kuid tont teab, mis oli takistanud teda tulemast. Jah, ta oli isegi lubanud tulla, saatnud aga vabanduseks kaardi, sest ta teadis, kui hell oli ema niisuguseis asjus. Nüüd öösel oli talle järsku jaoskonda kohe pärast häire lõppu helistatud — tulgu ruttu, ema surnud!

Teine meestest ronis trepist üles mahapööratud pilguga. Ta voldilisel näol heiaustusid kohkumise järeksud varjud. Ta kuulis küll arsti arvamisega, kuid mõtles endamisi, kui kaugel oldi harilikult tõe teadmisest. Ta oli all märganud katkisaetud tugiposti ja surnu kätes väljatõmmatud kiilu, mille ta, tõsi küll, enne teiste tunnistajate saabumist oli nurka heitnud. Seda kõike meenutades ta pidi praegugi käega äigama üle näo, nagu peletades kolledaid kujutlusi. Ta polnud mõistnud mõteldagi, kui ligidal ta oli olnud plaanisetud surmale. Õnneks oli kogu too plaan aga olnud naiselikult rumal, sest tolle tugiposti läbisaagimine ei otsustanud midagi. Talad olid lae all küllalt nii tugevad, et püsida isenesesest; ainult pommitabamuse korral majale oleks õnnetus juhtunud. Seda kõike oleks pidanud nägema iga mõtleva inimese silm. Too naine seal all, nüüd juba surnu, oli selle poolest end küll raskesti petnud.

Üles trepiotsale jõudes hingas ta kergendatult — kas värskesse õhku jõudmisest või millestki muust. Ta nägi oma vana elukaaslast seismas sissekäigu kõrval ja pööras uuriva

pilgu sellele. Naine tuli talle vastu, võttis ta käsivarre ja viis ta pisut eemale teistest. Siin ütles ta häält madaldades:

„Mul on nii... rumal tunne, et ma teda millegipärast, päris põhjuse, ei sallinud... See oli inetu mi-

nust, kuid see kõik on nüüd möödas...”

Mees vaatas talle otsa, nägi naise silmist, et see tõesti midagi ei teadnud, ohkas siis kergendatult ja naeratas. Üks suur mure oli igaveseks kadunud.

Viis luuletust

Kevadööl

Helkhôbes vesikupud, hundikepid
päid loputavad, lehetippe lepp,
roo rüpes eputades paarib nepp,
viisvihma uppund umbsed kõrkjastepid.

Kuu kirstult libisevad pilvekrepid,
maa taeva tõstab kiirte kroomist trepp,
tants lõpmatusse — häbelik ja hepp —
Sa Suure Risti särast sülle stepid.

Ao roosa vari riivab tähepliid,
arg puna lõkkele lööb põseôhes,
noor häbi rajuks raevub vererôhes,
mind jumalate hämarusse viid

välvvalgeks viivuks purpurtoimses kullas —
siis ärkan — kuumad huuled külmas mullas.

Punkris

Karbiidileegi hämarkülmas paistes
ükskõiksusesse õhukindlalt neetud,
verd, higi, suitsu ehist koitu haistes
meil sõbra surma nähes silmad veetud.

Kurk umbseks kuivand, sääremarjad paistes,
head sihid jumalasse ammu teetud,
õnn ainus konjakis, kantiininaistes,
ei miski enam kallis, pühaks peetud.

Poolhullud hirmust, hukatust ja tuld
jookshauast sülitame terastorust,
ja kui kord endal sellest hädaorust
retk põrgu algab hingekôris muld,

täis rupskisuppi magu läbilastu
teeb viimse paugu taevaukse vastu.

Krellkirju, tubli toll veel üle põlvi
su elukutset märkiv määrdund kleit
ja taignaks käperdatud rinnavõlvi
seab erksalt kikki vilund puuduspeit.

Ent lemmelahe läbisupeldus
vool kire hootu, lehmalikult laisk,
uim sinu kaisus igav kupeldus —
viis marka — kähku korista end, raisk.

Sõjavang

Aegluubis vaaruv arglik aste,
tõntstoores tõbrastunud pilk,
veab raskeid laskemoona kaste,
kalk kohin kõrvus kupja ilk.

Täid kirjuks tikkind särgi taku,
löönd lauba hikki palav ilm,
näo paiseis, veres pihu raku
saand lihaks Buchenwaldi film.

Ei silmi sigi pisarivi,
kui kärnas keha pureb piits —
ta südamesse kasvand kivi —
paat veeks ei pehmita patriits.

Vabastajad

Töö tehtud — ületatud mõrvamäär —
und õiglast norskab saajapäine rood,
praevardas särtsub äsjanülit jäär,
kaks tatarlast taob tule ees atskood.

Täis kabjajälgi külvat maanteekäär,
veel laibahaisust tiined tuulehood,
verd pilvi pritsib silmapüriäär,
pruunpunast nagu haavu halvav jood.

Ei koitu kiida kukekisa reibas —
ka kannusjalga tabas kuklalask,
noor karjaplika kõlgub kaevuteibas,
näo rüvetanud vägistaja pask.

Mäel peremeheks tühjaks röövit tares
nokk õieli käiv pungissilmne vares.

Jaaniõhtu

X pilt (viimne) näidendist

„Maarahva laulik“

Tuule kõrtsi juures Liivimaal 1820.

Kõrts ristteel. Selle lähedal kulisside taga kujuteldav kiigeplats. Eesriide avanedes seisavad lava eesserval Kristjan-Jaak ja Aleksis (dekabrist) mundreis ning jumalaga jätmas.

Aleksis: Nii on siis meie ühisel sõidul lõpp. Sinu tee viib Riiga, minul sedakorda siia kõrvale — külastan üht selle maa härrat. (Hüüab): Koika! Voormeel!

Koika: (Ilmub jalamaid): Kuulan, suurhärja!

Aleksis: Kas minu hobused on juba siin?

Koika: Jah vist, suurhärja, üks kaless ootab üht vürstinoorhärjat.

Aleksis: Mine ütle, et tulen kohe. (Koika ära). (Kr-Jaagule): Ela hästi ja saa ruttu terveks. Tee ka Riias, mis teha annab.

Kr-Jaak: (Poolnukra naeratusega): Püüan, mis võin... (kõhib).

Aleksis: Kust sa küll selle rumala haiguse võisid saada?... Niisugune maa-jõud, nagu sa olid!...

Kr-Jaak: Kust mujalt kui oma vaesusest. Vaesus on meie maarahval ta viisaduse kõrval ta teine pärisvara. Vaesus on mu kõige suurem pärandus ja nii ka mu haigus. Ja kui me edasi arutame, siis tekib küsimus, et mis mina

vaene nüüd vaese rahva eest jaksan võidelda, ergo: vaese rahva eest peaksid õigupoolest rikkad võitlema —

Aleksis (rõhuga): Jah muidugi —

Kr-Jaak (õhinaga): Rikastel on selleks arvamata rohkem võimalusi, jõudu ja mõju —

Aleksis: Seda tunneme meiegi, „Õnneliku tuleviku ühenduse“ liikmed. Ja seda me teemegi, me rikkad ja mõjukad. See saab esimene revolutsioon ülalt alla...

Kr-Jaak: See oleks kaunis tegu!

Aleksis: Nii see peab tulema! (Käesurve)

Kr-Jaak: Et inimene teiste õnnistuseks elab — see on ju suur headus! Õnnistagu teid kõik head vaimud!

Aleksis (Kaelustab teda ja ära).

Kr-Jaak (Jääb mõttesse, kõhib, süngestub): Aga kus on minu head vaimud! (vaatab ringi): Seda teed mööda viisin ma kord suured lootused Riist Tartu. — Mis viin ma nüüd tagasi? Millega astun ma oma armsate vanemate ette? — Miks riisutakse mu keha ramm ja tehakse mind seestpidi nõrgaks! Miks ei tohi ma enam elada täie jõuga? Miks ei kannu mind mu keha sihi poole! Miks keegi ei aita mind! (Laskub kõhatades pakule ja toetub seljaga vastu kõrtsi müüri) —

Surma varjule minema
peab maarahva laulik — (paus).

Koika: (Tuleb piits käes). Noh, jungehärr, hakkame jälle edasi sõitma. Teised passaseerid läksid juba jala ees. Joodan veel hobuseid ja siis laseme neile järele tuhknai läbi jaanilaupäeva õhtu, nii et tuli mutrist. Puhas jutt.

Kr.-Jaak: Aituma, Koika, kutsumast, lase teistega edasi, mina lähen pärast ise.

Koika: Nonoh! Kas Koika plaanvanker enam ei kõlba?

Kr.-Jaak: Väga kõlbaks, aga mul ei ole raha.

Koika: Mis puhas jutt see siis nüüd on! Kas Koika siis kunagi ühegi tudengi tolle pärast vedamata on jätnud?

Kr.-Jaak: Võlg on paha asi.

Koika: Koikale on see auasi. Puhas jutt! Kui jungehärral universiteet läbi on ja suurt pastoraati peab, siis sõidab Koika ette ja jungepastorihärra loeb aga margad ja kuldnad Koikale peo peale, (tõmbab põuest taskuraamatu) — seniks aga märgime võlakeste siia kontobuuhhi ilusti üles —

Kr.-Jaak: Ei, ma ei soovi oma võlga suurendada.

Koika: Mis suur see ikka ära on? See on jungehärral pärast naljaasi ära maksta.

Kr.-Jaak: Millal minust maksja saab! Kas Koika jõuabki seda oodata —

Koika: Jõuab, jõuab. Koika on siamaani juba palju sõiduvõlgasid välja oodanud. Jõuame sedagi. — Täna just peab sõitma. Puhas jutt! Täna maailm lusti täis. Varsti jõuame Lätimaale, seal muudkui lauldakse ikka Jaani liigot Jaani liigot ja papa Jaanit ja Jaani liigot ja tehakse aga Jaani liiku. — Ja homme ilusal Jaanipühapäeval on kena vankri pealt maailma vaadata: mõisaaiad aina õitsevad ja häärberid ja pabeljonid ja kõiksugu lusthooned, laubed ja treiphausid muudkui vilksa-

vad mööda, puhas jutt! Ja saksad oma külastega õkva patseerivad üle ilusildade ja mööda kunstiikide kaldaid, parkides ja roosiadades. Sõidu pealt on kõike seda kena vaadata. Aga kui inimene jalgsi käib, siis ta väsis varsti ja on pahas tujus ega näe midagi. Siis ta muudkui mõtleb, et peaks see tee — roisk ometi ükskord lõppema. Aga kui inimene minuga sõidab, siis ei taha ta muud, kui et peaks see tee veel mitte otsa saama. Vaat' nii on see, jungehärr, puhas jutt. Et sõidame?

Kr.-Jaak: Inimene ei pea rohkem kulu-tama kui tal on.

Koika: Aga kas jalgsi käies kulu ei ole? Saapatallad kuluvad.

Kr.-Jaak: Neist saabastest mulle vist aitab...

Koika: Aga jalavaev?

Kr.-Jaak: Küll sina Koika oled head moodi visa! Ära muretse minu jalgade pärast, need puhkavad pea põhjalikult...

Koika: Aga tudengi-saksa au?

Kr.-Jaak: Tühjasku-saksa au...

Koika: Nii et jungehärr ei taha? Põrs viimane puhas jutt?

Kr.-Jaak: Puhas jutt, ei! (Ilmub lavale vabadik).

Koika: Mis seal's teha. Jumalaga jungehärr! (Ära).

Vabadik (vits käes): Kae no kae, kedä ma näe! Mina iks kulle päält kui ilmatut ime, et keäki põlgas sõidu är, no sedä miist pia ma nägemä, — ja ets-kae, tuusama nuurherra mullutselt orjalaadalt! Tere, tere, kullapai, maarahva omasaks! (Kätlemine). No kas ma's ütle, sedämuudu neh, kas ma's ütle oma Liisule, et nii kui liikma nakkad, nii midägi näet! Ja kohe siinsamatse Tuule kõrtsi man, trehvä ma mi kallist tuttavat suurekooli nuurherrä!

Kr.-Jaak: Sinagi mind härraks hüüad!

Vabadik: A mis sa's muud oled? Sulle mi ütlemi herrä nimme hoobis tõist

muudu kui mõisasaksule. Mi ole küla
pääl sust pallu kõnelnu. Sedamuudu
neh — kuis tõine kõrd halv asi hää
käänäku tiip ...

Kr.-Jaak: Mis asi?

Vabadik: Mul tan läts vankrevehmer
katski, tulli sis siia kaema, et vahest
om neil siin mõni tagavaravehmer mu
jaoss valmis — ja kae kedä ma lõvval
Tere no tere! (Südamlik korduv kätle-
mine).

Kr.-Jaak: Kuhu sa siis sõidad?

Vabadik: Mis ma no sõida vai — mul
tan kõik elamine kuurma pääl ja Liisu
nink tillemba latse kuurma otsan, kass
ja kats kanna kah, mitan rohkemb
roni kui sõida, ruun kuripatt om risu,
ma lõüse tõise kõrd mõtsast, kui siist
prantsuse Musku-vange läbi viidi,
ratsamiis oll ära kuulnu ja ruun lonk-
se niisama, oll tõine päälegi puusla-
kin, sai tedä-maita tohtertedüs nink —

Kr.-Jaak (vahele): Aga kuhu sa siis sõi-
dad selle ruuna ja lastekoormaga?
Uut vabadust otsima? Oled ikka veel
vabadik?

Vabadik: Sedamuudu neh.

Kr.-Jaak: Ja kuhu reis läheb?

Vabadik: Pistä kas vai Poolamaale, vee-
rütä vai Vinnemaale.

Kr.-Jaak: Nii kaugele?

Vabadik: Esikõrd lasemi Lätimaale.

Kr.-Jaak: Lubakiri on?

Vabadik: Minu mõisa om rõõmus, kui
must vallale saa ...

Kr.-Jaak: Kuidas nii?

Vabadik: Mul om sääne keel nigu koti-
nõgel: kõver ja tsuskas valusade, mõi-
sal sant kuulda — nink mõisa uibuaid
es pia enämb vasta mu pojale, mu po-
ja omma väega valusa ubinide pääle,
kärner kohe ikse neide käen.

Kr.-Jaak: Ons sul juba uus eluase val-
mis kuulatud?

Vabadik: A mille jaoss?

Kr.-Jaak: Oled sa lind oksa peal?

Vabadik: Sedä kõrda olemi pooleniste

mutä mulla seen. Seni kui ma Liisuga
kennegi haina tii vai muidu päiväkeisi
vinütä, kaapva mu latse kripa-krapa
kohegi liivakünkähe parajadse kuupa,
nemä omma mul usina nigu rebäse-
poja, sedamuudu neh; sis toomi kostki
vana küüni mant paar palgikeist ka-
tusele alustoess, mõtsast saami kuuse-
osse pääle, Liisu potserdas paari söö-
mavahega tuleaseme sisse ja omgi
hääber valmis, sedamuudu —

Kr.-Jaak: Ja paremat ei ole tarviski?

Vabadik: Olessi küll, a kost võtta? Pa-
rembat oodami kõik. Kas nuurherr
tiip, kuis tolle priiuse nink maaga
nüüd lääp vai jääp?

Kr.-Jaak: Mis ta läheb! Kõik lamab ras-
kes rahus ja püsib nagu ränga kivi
all. Elu nägu on hall nagu udu ja
tuhk —

Vabadik: (sügab kukalt). Ja paremat
ei ole paistman?

Kr.-Jaak: Tuleb oodata ja loota —

Vabadik: Asi seogi —

Kr.-Jaak: Ehk su lapsed näevad pare-
mat —

Vabadik: (elavnedes). Latse nojah, seda-
muudu neh. Mul pallu latsi ja latsil
pallu silmi, küll neist mõni iks näge.
Ja nuurherr esi näep kah, kuid tsipa-
kene viil takast avitap —

Kr.-Jaak: Mis aitajat minust —

Vabadik: Nonoh, säändene mundri-
miis! —

Kr.-Jaak: Kõik olid mulle vastu: valit-
sus, kirik, mõisnikud ja nende kooli-
tatud pojad, sõbergi laitis maarahva
õiguseotsimise ära — ja nüüd minu
tugev kehagi — ma jätan enesest maa
peale järele nii palju vabadust kui —
kui seda on sinu vabadiku nimes —
see pool suutäit priiust — (kõhib).
(Läheneb laulu ja hõisete koor).

Noorrahvas (pärgade ja lintidega, käes
lillevihud või sõnajalalehvikud, ilmub
lavale; poisid kannavad ritvade otsas
tõrvavanikuid, mõnedel käes tõrvikud.

Ka pillimehi on seas. Lava tuleb rahvast täis. Lauldakse:

Tulge o jaanistu tulele,
Heledalle paistele —

(Noored jagunevad kahte gruppi järgne-
vaks kaasitamiseks):

Tüdrukud: Kas meid lastaks' kiige pää-
le, lastaks' kiige laua pääle?

Poisid: Ei no lasta kiige pääle
Ei no lepi kiigesepad —
Tõota, neiu, tõota,
Tõota, mis sa tõotad?

Tüdrukud: Tootan kana, tootan muna,
Tootan kulla kodulinnu.

Poisid: Ei no lepi kiigesepad,
Ei no lasta kiige pääle —
Tõota, neiu, tõota,
Tõota, mis sa tõotad?

Tüdrukud: Tootan hame linatse,
Tootan särgi säaratse.

Poisid: Ei no lepi kiigesepad,
Ei no lase kiige pääle —
Tõota, neiu, tõota,
Tõota, mis sa tõotad?

Tüdrukud: Tootan iseenese,
Neitsikese kenase.

Poisid: Juba lepivad kiigesepad,
Juba lasev laua pääle —

(Viimaseid sõnu korrates asutakse paaridesse ja siirdutakse pidulikult lavalt ära kujuteldava kiige juure. **Kr.-Jaak** ja **Vabadik** on mängu pealt vaadanud, viimane sellele mitmesugu kehitamisega sekundeerides).

Kr.-Jaak (seletades Vabadikule): Kui hoopis teistmoodi on siin see lust ja ilupidu kui sakste juures! Seal — nägin seda Tartus — seal pole ilu joomiseta, seal pole seda söömiseta, seal pole pidu prassimata — (Lavale ilmuvad **Kõrge proua** ja **Alo**).

Kõrge proua: Mis pidu siin on? Mina sõidan, ja laul kostab tõlda. Mina armastan laulu. Ah, härra Studiosus! Teie ka siin! (**Kr.-Jaak** kummardab). Kui imelik okkasioon! See rõõmustab

mind. Aga teie olete nii kahvatu. Vaata, Alo, keda me siit eest leid-
sime! Ehk teate —

Vabadik (vahele): Etskae, kanäe! Uhke ilus provva ka siin! Kohe mina tule, sääls kohe provvakene ka platsin! Sedä pia ma Liisule sellätämä. Väegade kenä! Vana tutva kõik jälle koon, sedämuudu neh! Tahade mu Liisut nätä? Mul kari latsi kah. Ütstõistkümmend om neid tansaman kuurma man ja katesa om Jeesu-karjan, kokku ütesatõistkümmend tükkü, ütsikit nink kat-sikit, kõik minu Liisu hendä tettü. Sedamuudu neh. Kui pallu teil neid om, illus provva?

Kr.-Jaak (ruttu vahele): Lase nüüd mul ka — proua tahab teada, mis laulu siin lauldakse ja mis ilu meil peetakse.

Proua: Jaa, härra Studiosus, mis rõõm ja lust nendel siin on? Kord selgita-site mulle selle rahva raskusi, ja nüüd — nendel on siis juba kergem, et nad nii lõbusad on? Jaa, jaa, ma näen, meie õnnistatud keiser Aleksander...

Kr.-Jaak: Vabandage, armuline proua; teie ruttate ette. Nii rõõmus on meie rahvas igal jaanipäeva laupäeval, olgu elu ja aeg nii raske kui tahes. See rõõm ei tule keisrilt, seda rõõmu ja ilu peab meie rahvas omaenese lõppe-matust väest.

Vabadik: Sedämuudu neh. Ja nigu ma sedä ole võinu tähele panda, om seo lust nink ilupidu hoobis tõistmoodu kui sakste man — sääls ei ole pidu prassmi —

Kr.-Jaak (ruttu vahele): Ja ka joovastus on siin loomulik —

Proua (silmitsedes kiikujaid): Kui kõrgele nad kiigega tõusevad! Kas see ei ole kardetav?

Kr.-Jaak: See on ka ainus kõrgus, mil-
leni neil võimalik tõusta on — paa-riks silmapilguks aasta kohta —

Proua (kiljatab): Üle võlli lendas! Kui-

das nad julgavad! (Läheb kiige juurde — ära lavalt).

Vabadik: (temale järgnedes): Kas prova sooviva kah? Ma või avitada ja provvade vunki anda (ära). ...

Kr.-Jaak (Alole): Et ma sind ka veel näha saan! Siin nii ootamata! See on ju nagu jaaniõhtu nõidus! (Hoiab Alot kätest): Kodumaa läkitab mulle veel selle õnnistava tervituse mu teekonnale järele...

Alo: On küll imelik...

Kr.-Jaak (tõusuga): See on mulle see kõige ilusam õnn terve aasta kohta! — Kui vähe me sinuga kokku saame!

Alo: Kui oleks nüüd aega, võiks otsida sõnajala õit...

Kr.-Jaak: Aga sinul ei ole pärga pääs...

Alo: Ma olen ju nüüd pärjakandjate seast väljas...

Kr.-Jaak: Ja uute sunduste all! Kuhu su tee läheb?

Alo: Kuhu teiste tahtmine viib... Nii palju tean, et proua sõidab kuhugi kaugele — vist külla —, istun kutsari kõrval pukis ja väsin — sõidame ikka mõisast mõisasse, peolt peole. Siit läheme vist kohe edasi.

Kr.-Jaak: Peaks teid kauemini siin kinni pidama... (Hüüab): **Vabadik!** Loostreiberi-härra! Tule siia.

Vabadik (tuleb): Mis on, maarahva omasaks-härra?

Kr.-Jaak: Laske lahti üks tants, las mõisasaks vaatab.

Vabadik: Sedamuudu neh! (Noorte poole). Hõi noore, ilu pidama, tantsu lüü-mä! Pillimees platsi! Näütämi mõisasaksale maarahva lustipidu!

(Kõik noored kogunevad lavale, ka proua. Läheb lahti tants laulu saatel **Vabadiku** eestvõtul):

L a u l :

Armas Ants sa meistrepoiss, meistrepoiss, Meistrepoiss ja kõstrepoiss, kõstrepoiss,

Võta viiul põlve pääle, põlve pääle, Kannel kate käe pääle, käe pääle, Löö üts lugu lustipilli, lustipilli, Tõine lugu rõõmu pilli, rõõmupilli —

Noored: (asuvad nüüd tantsima, mis sõltuvasti sõnadest üha hoogsamaks muutub. Proua vaatab alul pealt ja hakkab hiljem kohapeal seistes kehaga kaasa rütmlema. Pealt vaatavad käsikäes **Kr.-Jaak** ja **Alo**. **Vabadik** asub kõrval, kaasitab üksi, aeg-ajalt enesele hasarti lisades kuni joovastuseni).

Vabadik:

Ma lää tamme tantsimaie, tantsimaie, Ma lää nõmme nõrkumaie, nõrkumaie, Mina tandsin kui see tamme, kui see tamme, Mina nõrgun kui see nõmme, kui see nõmme,

Katik tandsin taadi kengä, taadi kengä, Pihuks-puruks pein kengä, pein kengä, Kulu kengä, lõpe kengä, lõpe kengä, Esä toob mul uvve kengä, uvve kengä, Kulu kengä, lõpe kengä, lõpe kengä, Esä viib Riiga ristu ärjä, ristu ärjä, Muialmaale mustu ärjä, mustu ärjä, Poolamaale pulli ärjä, pulli ärjä, Säält toob jälle uvve kengä, uvve kengä, Kulu kengä, lõpe kengä, lõpe kengä —

(Tants lõppeb sellega, et kõik siirduvad tantsides lavalt ära, jäävad vaid **Kristjan-Jaak** ja **Alo**. **Vabadik** jätab nad kahekesi).

Alo: Miks meie ei tantsinud?

Kr.-Jaak: (laskub väsinuna endisele paikule, köhib): Minu tantsuajad on möödas —

Surma varjule minema
Peab maarahva laulik —

Alo (laskub hirmunult ta kõrvale, temast kinni haarates): Miks räägid sa surmast! Meie pole ju veel elanudki!

Kr.-Jaak (naeratades): See on — niisama
— ma säen laulu sõnu...

Alo: Ma kardan niisugust laulu...

Kr.-Jaak: Kuula edasi:

Järele jäävad tema
Laulud armsale rahvale,
Järele jääb lauludes

Armsa Alo nimi,
Hella vanemate kiitus —

(tõusuga):

Ja järele jääb **maarahvas** —
Ja tema eluvisadus —
Ja tema ilurõõm —
Ja ikka jääb — — —

Eesriie.

19. 08. 1944

Kõik muutumatuks jätnud aastapaar:
siin kirik, turg ja kivist faunid,
säälsillad, jõgi, hämar saar.
Taas elustuvad päevad kaunid,
kui rõkkas veel me uljas pillerkaar.

Siin aias pidu pidas kord me kamp,
säält möödusime vastlatraavis,
ja sellest aknast vilkus lamp,
kui hiilisime märjas kraavis
lindpriina randa, seljas püss ja pamp.

Kuid täna jälle lilled, lipud, trall:
toond lootusi ja usku võiduks
me uljus, mõök, rüü sinihall.
Ja segi vastseks sõjasõiduks
käesurved, nuuksed, helisev kristall.

Me auks on korraldatud küllad peod,
kus nagu hilissuve lembus
neid kaela käsivarred seob.
Neis tubades nüüd tants ja embus,
kus eile valus hammustati peod.

Me hulgast puudub sõber, koolivend
— kes Rajajõe jäi, kes Narva,
kes Krimmis veristades end
sest vaikib, mis ta elust arvas.
Neist sootuks võõrdunud me mõttelend.

Kuid meilegi on antud ainult viiv
veel suudelda ja tõsta peeker,
siis igaveseks sulgub riiv.
Siis pärisosaks sandi seekel
ja unustus ja näkku langev liiv.

Vaikimine

Loodus on nüüd ära õitsenud ja rahulik, — valgeist suveöödest on saanud soojad ja rasked sügisööd. Alles kui kuu on tõusnud kõrgele üles, saabub pisut jahedust ja inimesed, kes on pikki kuid koos loodusega valvanud, võivad nüüd puhkama heita.

Ühel säärasel õitsmisele järgnenud raugel öhtul istus järveäärse maja rõdul kolm inimest.

Kohvi nende ees laual oli ammugi jahtunud, inimesed aga istusid ja vaikisid. Ja mida olekski neil olnud rääkida säärasel tunnil, kus kõik nende ümber oli tumm?

Kolmekümnendais mees suitsetas. Ta tegi seda ahnelt ja rutates, nagu inimene, kelle rong läheb paari minuti pärast. Ometigi aga oli viimne rong linna juba ammugi läinud, — need kolmgi olid juba tubli tund tagasi jaamast koju jõudnud. Samaealine naine vaatles tumenevat ööd järve kohal, ta istus vaikselt ja kõhelevalt, aeg-ajalt vaid liikusid rahutud käed nagu valged linnud, et eemale peletada mõnd üksikut hilist sääske.

Vana roosiline seinakell kõõgis teatas plekise põrinaga läbi terve maja aega.

Seepeale tõusis kolmas, vana mees.

„On juba hilja,” ütles ta.

Mõlemad, nii mees kui naine, tõusid samuti, aga nende tõusmises oli midagi, — mingi ahastus või hirm kahekesiolemise ees, — nii et vana mees istus uuesti.

„Milde, kui sa teeksid veel kohvi? Sa jooksid ehk veel, isa?”

„Üks tassike võiks ehk veel...” vastas vana mees.

Naine tõusis ja läks kööki. Sealt hakkas varsti kostma tuletegemine, valati vett, kolisesid pliidinõud, kohviveski.

„Isa, ma tahtsin sinuga rääkida... millegi üle. Jah, millegi üle... Mis sa arvad... jah, mis sa arvad — Mildest? Kas sa ei leia, et ta on kahvatu ja sootuks muutunud, vaikne ja omaette...”, ütles mees nüüd, kuigi ta oli tahtnud kõnelda hoopis millestki muust, kellestki teisest kui oma naisest.

„Jah, Milde, ta on pisut rahutu... Viimane lapsevoodi ei olnud tal just kerge... Ja üldse, sääraseid asju juhtub tihti... abieludes. Pealegi arvan ma, et ta muutub varsti jälle endiseks, nüüd, kus te jälle olete kahekesi ja Anna ära on...”

Noorema rahutu pilk otsis ööhämaruses oma naiseisa silmi, ta kohtas neid, kuid nende pilk oli rahulik ja avar ning sealt oli asjata otsida seda, mis võib-olla sõnades oli varjule jäänud. Need olid ühe vana mehe

silmad, kelle elu oli juba elatud. Noorem tabas nende ükskõikset heatahtlikkust ja pööras oma pilgu mujale.

„Jah, Anna sõitis nüüd ära, — sa tead ju, August, et Milde ja Anna on minu lastest kõige enam kokku sobinud, nad on head õed olnud...”

„Jah, head õed...” kordas noorem ja kaotas jutulõnga. Sest ta oli siit sootujal, rongil, mis läbi sumeda öö linna jooksis, ühes väikses tütarlapsekorteris, kus nad kolmekesi — Anna, Milde ja tema, — palju õhtuid koos olid istunud, väikses kohvikus pargi serval, kus istub nüüd palju päikesepruune nägusid, üks nendest on valge kübara all eriti tõmmu, ja kui see nägu kellelegi vastu naeratab, siis tuksatab parempoolne suunurk pisut, aga üsna pisut... Jah, August oli kõikjal, kus ta kujutles liikuvat Annat, ta oli kõikjal, kus ta olla ei tohtinud...

Kas isa oli vahepeal midagi ütelnud? Ta ei teadnud seda ja ütles see pärast nüüd ise:

„Õigupoolest, isa, tahtsin ma sinule midagi ütelda... nõu küsida...”, ta hää muutus kahedaks, kui ta oma lause lõpule viis:

„Isa, ütle mulle, kas ma pean vaikima või mitte?” Nende sõnade juures tõusis ta püsti, tegi paar sihitu sammu väiksel verandal ja istus siis uuesti:

„Ütle mulle, isa, kas ma pean...”

„Ei, ära ütle mulle midagi,” ütles vana mees. „Luba, et ma sulle enne midagi räägin. Ma ütlesin, et Milde ja Anna on head õed, kuigi üks nendest on esimene ja teine viimne laps. Ma ei tea aga, kas nad ka siis oleksid olnud nii head õed, kui ma neile oleksin näiteks ütelnud, et nad ainult poolõed on.”

August, kes parajasti oli suitsu süütamas, viivitas. Aga kui vana mees niisama igapäevaselt jatkas, nagu oleks juttu ilmast või kapsamaast, sai ta aru, et need olid ammused tormid, mille järellainetuski nüüd oli raugenud.

„Mina teadsin ja vaikisin. Ma tegin seda laste, naise ja ka enese pärast, kuigi see tookord, kui veri veel jahtunud polnud, mitte alati kerge ei olnud.”

Õõ väljas ja majas oli sügav. August lükkas akna pärani. Pardiparv all järverohus tõusis sahinal õhku. Tagapool, toas, hakkas üks laps nutma. Oli kuulda, kuidas Milde köögist lapse juure läks ja varsti oli õõ nende ümber jälle vait.

Augusti ette kerkis nüüd mälestus Milde emast. Kuue lapse emana oli ta veel siis, kui August teda tundma oli õppinud, kummaliselt nooruslik, elav ja erk. Lapsed jumaldasid teda. Alles pärast ta surma taibati, et tema see oligi, kes kogu perekonda koos oli hoidnud. Isa oli pärast seda veelgi vaiksemaks muutunud, kuni ta ühel päeval Milde juure kolis, sest ema energiat polnud tal ju kunagi olnud. Säärane oli Milde ema, kuigi August teda nüüd enam mitte päris säärasena ei suutnud näha. Milline oleks aga siis mälestuspilt emast, kui nad kõik oleksid teadnud, et Anna, jah, just Anna, on neile ainult poolõde?

„Aga, isa, sinu lugu ei aita mind. Mina... vaata, mina... kui ma nüüd vaikin, siis pole see mitte nii, et ma ainult teiste pärast... Milde ja laste pärast... Aga sa ei tea ju, millest ma kogu aja räägin — ma küsin sinult nõu, ilma et ma oleksin seletanud, misjaoks. Mina nimelt ise olen...”

„August, vaiki! On asjata, et sa

rohkem ütleksid, kui sa juba ütelnud oled. Vaikida on raske, see on õigus, aga igal asjal on kaks külge: sina ja teised. Mina võib-olla vaiksini rohkem enda pärast... ma küll ei tea, aga täna õhtul näib see mulle nii... Sina, aga poeg, pead vaikima teiste pärast. Sul ei ole hingerahu, ütled sa. Aga kas siis sellepärast tuleb ka teiselt su kõrval hingerahu ära võtta? Sest pori, mis kord heidetud, kuivab küll ära ja teda võib kergesti riidetelt ära harjata, aga pori plekk, see jääb..."

Mehed vaikisid nüüd. Kõik tulid järveümbruse suvilais olid kustunud. Aga siin polnud tuld süüdatudki.

"Homme tuleb ilus ilm. Kas läheme siis kalale, August?" küsis vana mees, nagu oleks ta unustanud kogu eelmise jutuajamise.

Milde tuli sisse aurava kohviga.

"Mispärast te tuld ei ole pannud?" küsis ta.

*

"Me unustasime selle, kõnelesime Augustiga kaladest. Sel suvel me oleme nii vähe järvel käinud. Aga täna me tahame päikesetõusu ajal minna, nagu vanasti. Eks ole, August?"

Metspardi paar lendas kolinal valguse peale vastu aknaruutu. Järve kohale hakkas ennast üles kerima valge udu.

"Aitäh kohvi eest, nüüd pean ma küll voodisse minema, sest päikesetõusuni pole enam palju aega. Head ööd teile..."

Nad saatsid ta trepini, nagu alati, ja läksid siis tuppa, kus nende kolm last magas.

Nad ei rääkinud peagu midagi, välja arvatud paar tavalist lauset, kuid nende vaikimise iseloom oli nüüd sootuks teine kui õhtul, jaa-mast saabudes. See oli nüüd säärane mõnus ja selge vaikimine nagu see näiteks on looduseski pärast suurt äikesevihma või hommikuti enne päikesetõusu, kus loodus hetkeks hinge kinni hoiab ja vaikib, et otsekohe hiljem oma normaalsel elu edasi elada. Endine vaikus oli aga kuri vaikus, see oli äikese-eelselt ängistav.

August teadis nüüd, et ta ei kõnele midagi, samuti teadis ta, et ka Milde ei küsiks midagi, — nagu toona ta isagi. polnud küsinud. Ja kui ta nüüd und oodates silmad sulges, siis ei näinud ta enam midagi, — tänaõhtune kiirrong oli juba silmapiiri taha kadunud ning Augusti pilk ei osanud ühtki ta reisijaist enam endise teravusega jälgida. Ta kuulis oma ümber nüüd oma laste lühikest ruttavat hingamist ja siis naise oma, pikemat ja pisut lõõtsuvat.

Landesvääri veri

Kolmas vaatus

I pilt.

Jaanilaupäev 1919.

Maastik Võnnu lähedal. Kaevikud. Vasemal kauget lahingumüra.

*

Kapten, vanem Ahas, Käämer, läti lipnik ja soomusronglasi.

Läti lipnik: (osutades vasakule) Jah, näete, sinna alla nõkku me kraave ei kaevanudki.

Kapten: (agitaator esimesest vaatusest) Miks nii?

Läti lipnik: Nõgu saab ju nii siit kui seal teiselt poolt künkalt tule all hoida.

Kapten: Nii te arvate.

Läti lipnik: Justament. Mis me tühja tööd teeme.

Kapten: Nojah, kui see teie polk seal teisel pool vastu jaksab. Neil kuuldu seal õige kõva press peal olevat.

Läti lipnik: Oo, seal olevat päris põrgu. Aga nüüd need Landesvääri vereimejad näevad, et Läti poisid pole mõned maastvõetud mehed. Aga... kas teil on teateid... meie ei tea siin mitte midagi... kas pealetung on ikka väga äge?

Kapten: Äge ta on... Need sakslased on ikka natuke teist sorti mehed kui venelased.

Läti lp.: Ah on või? Aga meie teame, mis eest meie väljas oleme.

Kapten: Jah. Mul on teile käsk: pärast positsiooni üleandmist peate oma sal-

gaga kohe sinna vasemale oma läti polku tagasi ruttama. Frondi vasem-poolset tiiba kaitsevad üldse läti väe-osad ja paremal tiival oleme meie. Raudteeliini eest hoolitsevad soomus-rongid oma suurtükkidega ja toetavad nii meid kui teid.

Läti lipnik: Väga hea, kapten. Jääme siis seniks nägemiseni. Ja head lahingu-õnne, kapten! Noh, ja vahest ehk koh-tame veel kuskil. Kui mitte enne, siis Riias! Siis alles teeme lamenti!

Kapten: Annaks Jumal, lipnik!

Läti lipnik: (lava taha) Mehed, kolme-kordne elagu eesti kaptenile ja ta mees-tele, meie liitlastele! Elagu, elagu, elagu!

Läti salk: Elagu, elagu, elagu!

Läti lipnik: Ja nüüd mehed, marss otse-teed Riiga!

Läti salk: Hurraa, Riiga, hurraa! Riias näeme. Riias näeme!

Kapten: (kes muheldes on jälginud noore lipniku praalimist) Aga nüüd, mehed, kaevake endid sügavamalt sisse ja pikendage kaevikut alla nõo poole, niipalju kui jõuate. (Mehed, kes üsna tagasihoidlikult on reageerinud lätlaste elavusele, hakkavad rahulikult kobima oma kohtadele. Kapten osutab vasa-kule. Vaatleb kaevikut). Kuulipildu-jale kaevake pesa siia paremale kuuri nurga taha. Positsioon on pikk ja mehi vähe. Aga pole viga. Ajame läbi. (Rut-tab ise taamale ja hakkab seal binok-liga ümbrust silmitsema. Kõneleb pa-remale poole) Lüüs viige paari kätte-

mehega sinna väiksele künkale. Kui siis juhtub, et... need seal nõtkuma löövad, ei pääse parunipoisid meile nii kergesti selja taha. Nii, mehed.

Meeste hulgast: Küll saab. (Kapten ära).

I soomusronglane: Hästi jutukad ja lah-tise olekuga need meie liitlased.

Vanem Ahas: Jah. Need mehed on ot-saga Riias. Saab näha, kas ja millal meie neile järele jõuame.

Käämer: Seal jäi vaiksemaks. Ei tea, kas kungsid tegid parunitele tõesti säru või?

I soomusronglane: Mehed rääkisid, et parunid olevat päris kibedad saksad sõdima.

Vanem Ahas: Küllap on. Aga see rek-nut nendega peaks meil nüüd viimne olema.

I soomusronglane: Ise ei saa arugi, et see meie maa ja rahvas nii piimane ja mesine on. Aga näe, aina kipuvad meile krae vahele. Kord ühed, kord teised.

Vanem Ahas: Eks prii leib meki iga-ühele. Üks teeb tööd ja muretseb enesele viletsa kannika leiba. Teine seal kõrval kisendab maailma ülekohtust ja haugub ettekäandeid, kuidas teise käest endale tükk suhu saada. Ikka muud-kui kultuuri, inimarmastuse ja suurte ideede nimel.

Käämer: Sa oled suurtest ideedest õige kibedaks muutunud, Ahas. Aga nüüd. Su kadunud vend ütles kord: nüüd on meil juhus pärast aastasadu. Nüüd peame endi käes hoidma oma riigi. Või tulevad jälle aastasajad...

Vanem Ahas: (kargab püsti) Ei! Nüüd mitte enam. Ma olen küllalt kaua enese ümber tunnud võõrast õhku ja olen pidanud seda sisse hingama... Ma tean, mis see tähendab. Ja mu kadu-nud venna nimel... Pigem siis löön siin, või kus tahes — kuni ei hinga enam (liigub tahapoole ja kaob vasa-kule).

I soomusronglane: See mees on vist ränga kooli saanud.

Käämer: Seda ta on. Ja võib nüüd ka teistel silmad lahti hoida.

Kapten: (tuleb paremalt) Noh, mehed, kuidas elu siin otsas passib?

I soomusronglane: Ei midagi, ainult kere on hele. Kokad juba eilsest saa-dik kadunud.

II soomusronglane: Käisime ennist vana lätlast pinnimas.

I soomusronglane: Ei anna sinder!

Kapten: Soo. Saksu pole kuuldagi.

I soomusronglane: Jääd seal õige vaik-seks jah.

Kapten: Oota, oota. Ei need veel jäta. See pärismasin tuleb alles.

Rahvusromantism eesti kujutavas kunstis

Kõneldes romantismist, on igaühele selge, mida selle all just mõeldakse. Sama aga ei või väita rahvusromantismi suhtes, mis pole nii üldiselt levinud termin ja mõiste niisugusena. Nii näiteks tähendab rahvusromantism ühele eeskätt sisulisi väärtusi, teisele sisu koos vormiga. Mõningate hinnangute aluseks on loomingu ideoloogia, teistele taas teose rahvuslik rahvapärased, kus domineerivad triipseelikud ja kintspüksid, kolmandaile rahvakunsti stiilivõtete ülevõtt jne. Kõige üldisemaks ja vahest ka õigemaks kriteeriumiks rahvusromantismi määramisel on seni kujunenud kaks üksteisega koos esinevat nõuet: esiteks rahva muinasajal, ta mütoloomial, saagadel, muistenditel põhjenev sisu ja teiseks rahvapärimuste, rahvakunsti laenatud stiilivõtete rakendamine vormis. Kui romantismile lürism on iseloomulik, siis ei või seda mitte igakord väita rahvusromantismi puhul, mis just sagedamini on oma iseloomult eepiline, jutustav. Sellisena on niisuguse kunsti juures alati kirjandusel juhtiv osa, sest see määrab temaatika ja motiivide ringi, mille ulatuses kunstniku fantaasia võib tegevusse rakenduda.

Rahvusromantism nii elutunnetusena kui stiilina on üle-euroopaline nähtus, mille juured peituvad idealistlikus kunstis. Alguse sai seesugune idealistlik kunstinäitus Prantsusmaal Puvis de Chavanne'i, Denis j. t. loominguga. Seal see polnud aga mitte programmiline kunst, vaid reaktsioon valitsevale realismile. Põhjamaades, eeskätt Skandinaavias, istutati see üle rahvuslikule pinnale, millest kasvabki välja rahvusromantiline kunst.

Sealt see läheb edasi Soome. Eeskujulikuid näiteid sellelt alalt on Norrast Gerhard Munthe, Soomest Gallen-Kallela ja Venest Roerich ja Biliubin. Voolule omast stiliseerivat ornamentaalset laadi on tugevasti mõjutanud Saksamaa, kus inglase Morris'e kunstist lähtunud stiil, mis saksa raamatuillustratsioonides tuntud on jugendstiili nime all, mõjustas kogu Euroopa kunsti oma kapriislikke kurve moodustava joonornamentikaga. Rahvusromantilise stiili tekkimise- ja õitseajaks on 19. sajandi paar viimast kümnendit. Eestisse see jõuab aga alles siis, kui ta mujal on juba üle elanud oma kulminatsiooni, s. o. käesoleva sajandi algul, ja saavutab siin oma kõrgpunkti „Noor-Eesti“ ajastul, resp. a. 1910—1919.

Rahvusromantismi tungides Eestisse tõuseb huvi rahvusliku ainevalla, mütoloomia ja rahvaluule vastu. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, mida eelmise sajandi lõpul ja ka veel käesoleva esimesil aastail ei peetud enam õieti mikski, tõuseb jälle ausse ja saab eesti rahvusliku kirjanduse ning kultuuri alussambaks. Pilti meie esivanemate Kunglast aitavad täiendada Faehlmanni müüdid ja rahvalaulud.

Kuigi rahvusromantismi kui stiilivoolu algust eesti kunstis tuleb lugeda käesoleva sajandi esimesist aastaist peale, oli eesti muinasmaailm juba palju varem pakunud inspiratsiooni meie esimesile omast soost kunstnikele. Nii näiteks loob August Weizenberg oma romantiliselt hingestatud mütoloomilised skulptuurid juba 1880-ndail aastail ja ka Amandus Adamsoni esimesed selleainelised tööd kuuluvad veel eelmisse sajandisse. Kuid

nii üks kui teine on oma loominguga siis veel rahvusromatismi kaueks eelkäijaks ning üksiknähtuseks selle kõrval, mis uus sajand endaga kaasa toob. Ka on mõlemad kinni vanade ajalooliste stiilide kammitsais, mille tõttu nende loomingu lähem vaatlus siinkohal ruumi puudusel jääb esitamata.

*

20. sajandi esimesed aastad toovad enesega kaasa eesti ühiskondlikus ning vaimses elus suure murrangu. Maal valitsevad rõhuvad agrarolud, linnades suureneb proletariaadi hoogsa juurdetekkimise tõttu elutingimuste kitsus, poliitiliselt ja rahvuslikult ikka talumatumaks muutuv Vene riigivõimu surve ning samal ajal sakslaste eesõigustatud asend kõikjal põhjustasid eesti rahvas terava rahulolematuse maksva korra vastu. See viib kõik selleni, et kui a. 1905 Venes puhkenud revolutsioonilaine veereb ka Eesti alale, leidub siin rohkesti kaasaminejaid. Kuid siingi ootab eestlasi pettumus — revolutsioon surutakse karmilt alla ja poliitiline elu jääb endiselt rõhutuks. Ent päris tagajärjeta pole revolutsioon siiski jäänud. Värskemad tuuled on puhastanud õhku ja selle tulemusena hakkab eesti rahvusliku kultuuri areng tegema suuri edusamme. Samuti hakkab pikkamisi pead tõstma eesti majanduslik elu, mis sajandi alguses oli jõudnud madalseisuni. Kõige selle tulemuseks on varsti eesti emakeelsete erakoolide asutamine, hariduseltside intensiivistunud tegevus, suurte rahvuslike suurürituste teostamine, nagu „Vanemuise“, „Estonia“, „Endla“ teatrimajade ehitamine, E. Kirjanduse Seltsi, „Noor-Eesti“, E. Rahva Muuseumi asutamine ja tegevus. Sellega koos kandus eesti vaimse elu kandepind linnamäljõosse ja loodi pind peenenenud linnakultuuri tekkimiseks. Keskeima tähendusega selles suhtes oli kahtlemata „Noor-Eesti“ liikumise tekkimine. See juhib nüüd korraga pilgud

läände ja üksteise võidu tormavad noored kultuurikandidad tühjaks ammutama Lääne-Euroopa otsatuid kultuurireservuaare. Ajastu lööksõnaks kujuneb liikumise vaimse juhi, Gustav Suitsu parool — rohkem kultuuri, rohkem euroopalist kultuuri.

Kui kirjandus ja teadus pööravad oma tähelepanu nüüd täiesti läände ja lähevad paiguti liiga kaugelegi Lääne-Euroopa eeskujude jälgendamises, siis kunstis avalduvad paiguti just diametraalselt vastupidised tendentsid. Siin hakkab domineerima rahvuslik joon — rahvuslik sisu ja rahvuslik vorm. Nagu juba eespool mainitud, pole see küll mingi lokaalne nähtus, aga kaugelgi ka mitte täiesti importkaup. Aeg ise oma rahvusliku kõrgpingega oli küps sedasama meilgi sünnitama, mis mujal oli tekkinud paarkümmend aastat varem. Välismõjud, mis meieni jõudsid via Peterburi ja Helsingi, olid vaid nn. casus bell'iks, et vallandada paisu tagant seda, mis juba kääris ning pulbitses.

*

Kuni 20. sajandi alguseni oli eesti kunstielu täiesti organiseerimata. Ei olnud meil ei oma kunstikooli, kunstiseltsi ega näitusi. Joonistamist võis õppida kas eraviisil või mõne saksa organisatsiooni poolt korraldatud joonistamiskursustel. Esimese sammu eesti kunstielu korraldamiseks ning ergutamiseks astub värskest kodumaale jõudnud Ants Laikmaa a. 1903 oma Tallinnas asutatud ateljeekooliga. Sellest Laikmaa ateljeekoolist kujuneb kohe esimesist päevist peale puht eesti kunsti taimelava, kus ka valdava enamiku ta õpilasist moodustavad eestlased. Opetaja mõju nii pedagogina kui inimesena õpilastesse on väga suur, suurem kui seda üldse on osatud arvata. Laikmaa eesmärgiks oli kasvatada igat üksikut õpilast vastavalt ta eelduste kohaselt ning õhutada vaba, omapärase loomingut tekkimist. Ateljeekoolis

valitses rahvuslik eesti vaim. Ja meister ise oli igal pool esimene kaasa lööma, kus vajati kaastööd rahvusliku omakultuuri ülestöötamiseks. Kõik ajastus liikuvad ideed, veel eos olevad aatesuunnad ning taotlused leidsid kajastust ka ta õpilaskonnas. Kooli kirjutamata credoks saab: rahvuslikule sisule rahvuslik vorm. Pole siis ime, et niisuguste eelduste juures ta ateljeekool kujunes rahvusromantilise kunsti viljeluspaigaks.

Oma tegevusaja, töötulemuste ning tähenduse poolest eesti kunsti suhtes jaguneb Laikmaa ateljeekool kahte eri ajajärku. Esimene neist saab alguse a. 1903 ja kestab kuni a. 1907, mil õpetajal tuli poliitilisel põhjusil põgeneda Soome.

Laikmaa ateljeekooli esimese perioodi kõige tähelepandavamad kunstnikuisikused olid Aleksander Uurits ja Nikolai Triik.

Aleksander Uurits (1888—1918) õppis nimetatud koolis kolm aastat (1903—06) ja siirdus selle järele edasi õppima Peterburi Keiserliku Kunstide Edendamise Seltsi Kunstikooli (1906—10), kus töötas vene tolleaegsete kõige silmapaistvamate ja loomisvõimelisemate kunstnike Roerichi ja Bilibini õpilasena. Uuritsa kunstilise arengu seisukohalt oli kõnealune ajajärk Venes talle väga soodus. Nimelt oli vene kunstielu tollal harukordselt vilgas. Neil aastail sündis lääne uute kunstikäsitusete läbimurd vene kunstis. Nii valitsesid seal tollal ühelt poolt rahvusliku omapära ja stiili otsingud, teiselt poolt aga vaimustus prantsuse kunstivormide ja taotluste vastu, mis sageli sulanesid jõulisteks loomingulisteks avaldusteks (A. Vaga „Aleksander Uurits“, Tallinn 1938, lk. 12). Nii sai noor Uurits seal lisatoitu juba kodumaal tekkinud huvile rahvusliku ainekule vastu. Ja varsti on ta endagi loomingu keskseks osaks Muinas-Eesti kujutamine,

kusjuures ta toetub peagu ainuüksi Kreutzwaldi „Kalevipoja“ ainekule.

Avalikkuse ette pääsevad Uuritsa tööd alates aastast 1909 esimesel eesti kunstinäitusel Tartus ja Tallinnas. Oma iseloomult on need enamikus kas suuremad või väiksemad raamatuillustatsiooniks mõeldud plüatsi- või tushijoonistused, millede keskseimaks kujuks on Kalevipoeg. Viimast kujutab ta kord atleedikehaga hiiglasena, kelle lihased on lõhkemiseni pingul neis peituvast jõust („Kalevipoeg kivi heitmas“), kord tavalise põldu kündva talupojana („Kalevipoeg kündmas“), kord muinaskuningana purpurses mantlis („Jahilt tulek“). Kõigis neis töis on rakendamist leidnud juba uus kunstikäsitus, uus, stiliseeriv, kontuure rõhutav stiil, kus vene, eeskätt Bilibini mõju võistleb Gallén-Kallela Kalevala-maalingute vormikõnega.

Samaaegselt Uuritsaga õppis Laikmaa juures lühemat aega ka Nikolai Triik (1884—1940), kes pärast Pariisi-õpinguid oma teadmisi täiendas ka Vene kunstikeskuses Peterburis. Ta otseselt rahvusromantismi kuuluv looming on pärit vahetult õppe-ajale järgnevaist aastast, mil sündisid ta kahtlemata huvitavaimad ja omal-ajal suurt tähelepanu äratanud tööd sel alal, nagu suur kolmeosaline maaling „Lennuk“ ja Muinas-Eesti sõdureid kujutav „Sõtta minek“. Esimene neist, tekkinud „Kalevipoja“ maailma otsa purjetava laeva motiividel, on esimene muinaslaeva kujutus üldse eesti kunstis. Kuna tollal veel läbitöötamata ning uurimata eesti etnograafiline materjal ei suutnud pakkuda mingit tuge muistse eesti laevatüübi loomisel, tuli kunstnikul toetuda peamiselt lugulaulus antud kirjeldusile. On loomulik, et ta niisuguseis tingimustes ei võinud pakku- midagi ehtselt ürgestilist ja on kas teadlikult või alateadlikult laenanud tüübilisi tunnuseid Põhjamaade kunstis esinevast viikingilaevast, kusjuures ta

aga selle vormilises kujundamises pole stiililt nii isescisev, kui seda just Triigi puhul võiks arvata. Ta polnud veel leidnud oma isiklikku laadi ja juba esimesel pilgul märkame, et kunstnikule pole tundmatu olnud vene uusromantiline, pisut robustselt dekoratiivne kunst oma pinnalise käsituslaadiga. Ent kõigist neist asjaoludest hoolimata mõjub nii see maaling kui ka „Sõtta minek” ometi ehtsena ning läbituntuna. Kahju vaid, et kunstnik oma küpses loomingueas ei tunnud enam huvi rahvusromantilise esiaja vastu.

Peale ülalnimetatud kahe meistri oli samaaegselt veel teisigi Laikmaa noori õpilasi-kunstnikke (näit. August Kilgas j. t.), kes ajas valitseva kõrgrõhu mõjul suundasid oma ande Eesti muinasaegse elu-olu kunstilisele läbitöötamisele. Kõigis neis ilmnis ühine joon: nad said oma algõpetuse Laikmaa rahvuslikult häälestatud ateljeekoolis, siirdusid oma õpinguid jätkama Peterburi, kust leidsid eest oma eeldustele vastava ning mõistetava uusromantilise suuna, pöördusid kodumaale tagasi ja asusid teostama nii kodust kui väljast saadud äratusi. Kõigi nende loomingut iseloomustab vähemal või suuremal määral vene kunstile tollal omane dekoratiivne, pinnaline käsituslaad.

*

Laikmaa sattumine poliitika keerisesse katkestas äkitselt ta tegevuse Tallinnas ja ta pidi otsima julgeolekut Soomes. Kuus pikka aastat sai noor, alles võrsuv eesti kunst tunda puudust ta järele. Aga niipea kui olud seda lubasid, pöördus ta kodumaale tagasi ja alustas taas oma kunstipedagoogilist tegevust. Seekordse ateljeekooli eluiga oli a. 1913—1919. Oma tähenduse poolest eesti kunsti suhtes moodustab see kooli teine periood eesti rahvusromantilise kunsti kõrgajastu.

Kui kõnealuse kooli esimesel perioo-

dil Vene oli see töötatud maa, kuhu noored kunstiõpilased juhtisid oma igatsevad pilgud, siis nüüd on selles suhtes toimunud kardinaalne muutus. Vene kunstimaailmal ei ole enam mingit külgetõmbejõudu, vaid selle asemel on esile kerkinud Põhjamaad, ennekõike Soome. Soome rahvusromantiline Kalevala-kunst saab noorile uueks paleuseks ja saavutamata ideaaliks. Energiliselt hakatakse tutvuma Gallén-Kallela rahvaluule-ainelise loominguga, niipalju kui kohalikud olud seda lubavad. Ka teostatakse õppematk Soome ja otsitakse isiklikult kontakti suure meistriga. Kuni peenusteni uuritakse viimase kunsti tehnilisi kujundusvõtteid, ta stiili, värvigammat, jah koguni töötamisviisi. Ent olgu samas ka kohe tähendatud, et kõigest innustusest hoolimata ei hakata Eestis sugugi mitte Kalevala-kunsti kopeerima, kuigi Gallén-Kallela vaimus loodud teoste hulk on nii suur, et võib peagu kõnelda viimase koolkonnast Eestis, Aga nii suur kui see väline pealiskaudne sarnasus esimesel hetkel kahe vennasrahva kunsti vahel ka tundub, on tegelik erinevus nende vahel siiski määratu suur. See on kõigepealt loomisideoloogia, mis neid lahutab. Gallén-Kallela rahvusromantiline looming on tõsine, läbistatud dramaatilisest pingest, võitlusvalmis — see on nagu mingi poliitiline protest maksa korra vastu. Eesti muinasaja kujutamine küsimuses oleval ajastul on aga lüürliline ilutsemine, illustreeriv, vahel ka eepiline, alati vaba võitlusmomendest.

Laikmaa ateljeekooli teise perioodi anderikkaim õpilane ja innukaim ning järjekindlaim Gallén-Kallelast lähtunud kunstikäsituse viljeleja oli noorena surnud maalija Oskar Kallis (1892—1918). Viimase looming peegeldab selgemini kui vahest ühegi teise kaasaegse oma esimese Maailmasõja-aegse aatelse nooruse meeolusid ning tundeid, s. o. nooruse, kes on üles kasvanud küll majandusli-

kult raskeis tingimustes, kuid visa tahtejõu ning meelekindluse abil edasi rühhib suurte rahvuslike lootuste ja eesmärkide uimas.

Oma kunstilise mina maksmapanekuks töötab Kallis meeletult ja ennast säästmata. Ta elu suureks unistuseks on anda Eestile sama, mis on saavutatud juba Soome lahe põhjakaldal. Ta võtab oma elutööks eesti mütolooia, õigemini küll meie kangelaseepose ülekandmise kujutavasse kunsti. Pikkade ja põhjalike tehniliste ettevalmistuste järele saavutab ta viimaks stiili, mis oleks kohane ta kavatsuste realiseerimiseks. See on tugevasti stiliseeriv, jugendstiili tujukalt joonornamentikat jälgiv, rahvakunstist laenatud motiive rakendav, kontuure toonitav, sünteetilist tervikut taotlev kujutamisi viis, mille vaimseks eeskujuks on niihästi Gallén-Kallela tõsine kui Pekka Halose värvirõõmus kunst. Kui aga kõik eeldused oli tõeliseks tööks loodud, tuli halastamatu surm ja lõikas läbi nii paljulubava elulõnga. Ja alustatud töö jäigi lõpetamata, jättes järele vaid petetud lootused. Et allakirjutanu on kord juba lähemalt käsitelnud Kallise loomingut („Eesti Looming” II, Helsinki 1944, lk. 72–78), siis sellepärast kordamise vältimiseks seda siinkohal enam lähemalt ei puudutata.

Kallise kaasaegseist Laikmaa ateljee-kooli teisest perioodist tuleks mainida veel Alfred Tuult (surn. 1918), Aleksander Mülberit (1897–1931), Aleksander Krimsi, Voldemar Kangro-Pooli (1889) jt. Kõigi nende loomingu kohta on üldjoontes sama kehtiv, mis Kallisegi puhul. Nemad lubasid oma loomingu algul rohkem, kui suutsid hiljem täita.

Paralleelselt Laikmaa koolkonnas viljeldud rahvusromantilise suunaga elas veel ka teine, puht dekoratiivseid väärtusi arvestav Peterburi suund. Selle suuna üks markantsemaid esindajaid oli kahtlemata Aleksander Promet (1878 või

1879? — 1938), Peterburi Stieglitzi kunstikoolist lähtunu. Viimase tähtsus eesti kunstikultuuri seisukohalt on rohkem küll rahvaluule ja mütolooilise aines-tiku laiaulatuslikus käsitlemises kui nende kunstilises kujunduscs. Tema ongi õigupoolest see, kes sajandi esimesel kümnendil oma rohkearvuliste rahvaluule ja „Kalevipoja” motiividel loodud töödega avas eesti kunstile rahvusliku ainevalla väravad. Prometi enda loomingu hiilgeajaks olid aastad 1906–1913, mil sündisid ta kõige läbituntumad ning vormitihedamad tööd, nagu „Kratt”, „Jaani-öö”, „Mardus”, „Kalevipoeg kivi viskamas” jt. Kujutamisi viisis esindab Promet algul Peterburi dekoratiivset kunsti-suunda, evides mitmeid kokkupuute-punkte Benois kunstiga, olles seejuures aga palju jämedakoelisem, teatraalsem. Hiljem satub ta Laikmaa koolkonna mõju alla ja võtab omaks selle Soome orientatsiooniga kujundusvõtted.

Sama stiilisunda, mis esines Promet-il, esindab ka teise peterburilase, August Janseni (*1884) rahvusromantiline looming. Viimase stiil on üle kuhjatud detailidega, oma varasemal perioodil dekoratiivselt robustne („Kalevipoeg”, „Kalevipoeg põrguvärvavas”) ja viitab kunstilisele sugulusele Roerichiga. Oma hilisemas arengus muutub see vähem üksikasjalikuks ja kõneleb teatavas ulatuses Noor-Eesti kunstiprintsiipide omaksvõtmisest („Kalevipoeg kivi viskamas”, „Karujaht”).

Tuntumaist peterburilastest nimetagem veel kaht stiililiselt üksteisele ligidal seisvat kunstnikku Ardo Sivadi (*1900) ja August Roosilehte (1887–1941), kellele kunstilise mina aluseks on vene kuulsaima graafiku Biliibini toodang. Esimese juures on see leidnud aga oma-pärase väljenduse järelimpressionismist ekspressionismi viiva leekestiili näol. Roosilehele langeb peale muu ka veel

„Kalevipoja” esimese illustreerija au, milline ilmus a. 1929 kooliväljaandena.

Selleks ajaks aga on rahvusromantism tegelikult juba lõppenud. Spontaanne loomingujõud ja ind on kustunud. Allakäik selles suunas algas juba Kallise surmaga ja saavutas oma madalseisu Laikmaa ateljeekooli tegevuse lõppemisega. Muidugi leidub veel kogu aeg kuni tänapäevani kunstnikke (näit. Turp, Mikkilsoo, Lepvalts jt.), kes vähemal või suuremal määral oma töis on kasutanud rahvaluulest laenatud motive, kuid nende nägemisviisis ja esituslaadis ei ole enam midagi ühist selle stiili ning ajavaimuga, mis valitses sajandi algusest kuni iseseisvuse tekkimiseni. Rahvuslik ainek on neile vaid sisuliseks väärtuseks, kuna vormiline külg leiab lahendust juba kaines, uusrealistlikus laadis.

Ja kui mõni püüabki veel tagantjärele sisse elada sellesse möödunud aegade vormimaailma, omaks võtta toda rahvusromantist elutunnetust, siis näeme, kuidas see osutub võimatuks. Kõik omaaegne tundeentsus ja siirus muutub õõnsaks, ilma sisemise veendumuseta fraaside mehhaaniliseks kordamiseks; mehhaaniline tehniliste võtete rakendamine funktsionaalseks, käsitöölilikuks, tuimaks. Selle väite kõige vastuvaidlematumaks tõendiks on graafik Eduard Järve (1899—1941) kolmekümnendate aastate keskpaigu sündinud „Kalevipoja” illustatsioonideks mõeldud pliiatsijoonistused ja linoollõiked. See on viimne samm, mille rahvusromantism on astunud enne lõplikku väljasuremist, ja muutunud seejuures dekadentlikuks, mandunuks. Selle nähtuse tekkimise põhjused peituvad muidugi ajastus endas. Alates aastast 1920 on eesti kunstipoliitikas teatavate vaheaegade järele ikka ja jälle nõutud ning toonitatud rahvuslikkuse vajadust kunstis ja kunstnike tähelepanu juhitud eesti põhilisele rikkusele ning omapärale — rahvaluulele. Sellise propaganda tu-

lemuseks oligi programmiine, tellimus-kunst, mida kohtame eesti kunsti iseseisvuse esimesist aastaist kuni kaasaajani.

*

Sellel, rahvusromantilise kunsti seisukohalt nn. programmiisel ajastul elas ja tegutses aga ka üks erandnähtus. See oli Kristjan Raud (1865—1943), Põhjamaade viimne ehtne rahvusromantik, üks selle stiilisuuuna loojaid ja lõpetaja Eestis. Oma loomingu esimesel perioodil oli temagi tingimisi üks tulisemaid, vaimuerksamaid noor-eestlasi. Kuid juba enne „Noor-Eesti” perioodi lõppu lakkas Raua loominguline tegevus ja tekkis ligi paarikümne-aastaline vaheaeg. Kui Raud uuesti tööle asus, oli aeg oma olemuselt täiesti muutunud. Tema ise aga oli püsinud ja püsis nii sisuliselt kui vormiliselt üldjoontes samana, kelleks ta oli kujunenud oma esimese loomingujärgu lõppjärgus. Raud algas oma kunstis uusromantilise suunaga samal ajal, kui „peterburilased” tulid tagasi kodumaale ja tegutses Laikmaa koolkond, kuid ta ei asunud kohe teostama oma programmi.

Oma kunstniku eluteed alustab Raud kõigepealt ise õppides, jätkab seda süstemaatilisemalt Peterburi akadeemias, mille hiljem vahetab Düsseldorfis vastu, kust üsna lühikese viibimise järele siirdub edasi Münchenisse. Seal leiab ta viimaks oma õige stiili uusromantismis ja sümbolismis ning paneb aluse omapärasele, arhaiseerivale stiilile. Olgu öeldud, et Raua otsesil õpetajail pole olnud mingit nimetamisväärsset mõju ta kunstnikuisiku kujunemises.

Pärast kodumaale tagasipöördumist tärkab Rauas esimest korda tõsisem huvi rahvaluule ja Muinas-Eesti kujutamise vastu. Sajandi algul oli Laikmaa üles tõstnud eesti vanavara kogumise mõtte. Selle idee tegelikuks teostajaks saab Raud. Sipelga usinusega hakkab ta kokku korjama vanu kirste, mööbelesemeid,

tarberiistu, riideid jne., et neist laialipil-
latud kildudest üles ehitada vana eesti
kultuuri templit. Selles töös tutvub ta
rahvakunsti kõige mitmekesisemate väl-
jendusvormidega. Niisugune tegelik rah-
vakunsti kokkupuutumine annab pide-
valt lisatoitu ta huvile eesti rahvusliku
ainevalla vastu. Seda huvi suurenda-
vad omalt poolt ka veel ettepanekud
„Kalevipoja“ illustreerimiseks. Kuid Raud
ei tõtta ettepanekute teostamisega, ta ei
asu veel tööle, ei seo end ühegi täht-
ajaga, vaid kogub endasse endiselt edasi
tähelepanekuid ning muljeid eesti aine-
lisest kultuurist ja saab nii põhjaliku
ettevalmistuse rahvakunsti primitiivse,
naaiuse, aga siiski monumentaalse stiili
tundmises. Ja alles siis, kui ta end ise
tundis sisemiselt küpsena looma, astus ta
taas avalikkuse ette. See sündis a. 1928
tööga „Kalev kosjas“. Selle kui ka järg-
nevate töödega seisab Raud stiililiselt
juba tahtlikult kõrgkunsti ja rahvakunsti
vahemail. Kõik pildiosad on antud siin
samase, raskeid puuskulptuure meenu-
tava stiilitundega. Aga selles töös on
rütmi, ta ekspressiivselt murtud massi-
des arhailist külgetõmbejõudu.

Sellest peale esineb Raud juba korra-
päraste vaheaegadega ikka uute ja uute
töödega „Kalevipoja“ ja rahvaluule mo-
tiivide ringist. Aastad 1933—1935 on kõi-
ge pingerikkamad ning produktiivsemad
ta elus. See on aeg, mil kunstnik peab
nagu galopis — nagu ta seda kord ise
on väljendanud — läbi töötama kogu
„Kalevipoja“ ainekogu ja valmistama il-
lustratsioonid Eesti raamatuaasta juubeli
puhuks ilmuvale eeposele. Seda tööd
võib nimetada täiesti põhjendatult nüüd
juba Kristjan Raua keskmaks elu-
töök.

Kõiki illustratsioone uuesti luua nii
lühikese aja kestel (vaevast poolteist aast-
tat), nagu kunstnikule jäeti otsese telli-
musega, oli võimatu. Raud pidi tahes-
tahtmata osaliselt kasutama juba varem

valminud töid, neid siit-sealt siludes
ning parandades. Sellest hõlbustusest
hoolimata tuli siiski luua vägagi palju
ka täiesti uut. Kiire töötempo juures ei
olnud tal alati aega süveneda üksikasja-
deni kujutatavasse ainekogu, ei piisa-
nud vabu momente, et leida sobivaid
tüüpe ning kasutada enda kogutud and-
meid muinaskangelaste välimuse ja ümb-
ruse kirjeldamisel. Töö tuli teha pea-
miselt Kreutzwaldi „Kalevipoja“ teksti
lugedes ja oma fantaasiale toetudes. Et
aega veelgi enam kokku hoida, tuli tal
selleks valida kõige suuremaid võima-
lusi pakkuv tehnika — sõejoonistus. Et
kõik tööd niisuguste töötingimuste juu-
res mitte võrdselt kõrgetasemelised pol-
nud, on täiesti loomulik. Sel põhjusel
ongi „Kalevipoja“ illustratsioonide üle
palju vaieldud ja neid ülekohtuselt ning
ühekülgsest maha tehtud Raua kunsti ei-
tavate leerist. Seejuures aga on tahtli-
kult või tahtmata unustatud, et just nen-
de tööde hulgas leidub ka terve rida
iganematu väärtusega töid. Nimetagem
neist kas või „Linna rajamine“, „Sõit
maailma otsa“, „Leinav Linda“, „Tagasi-
tulek allmaailmast“ jt.

Iseloomulik kõigile „Kalevipoja“ tee-
mat kasutavale tööle on joon, et nii
nagu Raud vormikujunduses on lähtu-
nud rahvakunstist, nii ka nende tööde
sisulises osas on ta rohkem arvestanud
rahvajutte kui Kreutzwaldi kirjeldusi
ennemuistseist kangelasist, nende tegu-
dest ja võitlusist. Nii on ta Kalevipoeg
hoopis lähemal rahvajuttude kohmakale
hiidvõigilase kui lauluisa tagasiinimese-
statud kuningas-sangarile. Niisuguseina
on need tööd ka kooskõlas neid esitava
arhailiselt kohmaka ja nurgelise vormi-
kõnega.

Illustreeritud „Kalevipoja“ ilmumine
ei tähenda Rauale töö lõppemist. Ta
töötab kogu aeg edasi rahvaluule motii-
vide vallas. Sünnivad tööd, nagu „Pühad
veed“, „Muinasväravad“, „Sõjasõnum“,

„Kalevipoeg laulmas” jne. Neid hilisemaid töid iseloomustab aga üldiselt hoo-
pis pehmem, ümaram vorm. Neis jääb
üha vähemaks 35-ndate aastate tihti
äärmusse kalduv, ekspressiivsetesse liial-
dustesse sattunud ja paiguti maneristli-
kuks muutunud tehtult naiivne kujuta-
misviis.

Aga ka see hilisemgi looming pole
suutnud luua Raua kunsti arvustajate
hulgas üksmeelt. Ikka endiselt on vaiel-
dud ta eesti kunsti suurmeistriks nimeta-
mise vastu. Ainult ühes küsimuses on
kõik kunstitundjad jõudnud põhjenda-
tult samale tulemusele, ja see on Raua
kunsti originaalsuses. Raud on vastu-
vaidlematult kõige eestilisem eesti kunst-
nik, ta looming täiesti isikupärane, stiil
orgaaniliselt välja kasvanud kujutatavast
ainest. Tal ei ole ei otseseid eeskujusid
ega ka matkijaid. Üsna kaudseid välis-
mõjusid võiksime ta juures leida vahest
ehk vaid skandinaavia ja soome rahvus-
romantikuilt, võib-olla mõnevõrra ka
veel Hodlerilt ja saksa ekspressionisti-
delt.

*

Kui nüüd lõpetades ülevaadet eesti
rahvusromantilisest kunstist tahaks veel
lausuda mõned kokkuvõtlikult hindavad
sõnad vaatlusaluse ajajärgul kunstiliste
saavutuste kohta, siis ei ole see küll su-
gugi kerge. Peab tähendama, et sel nii
viljakal perioodil on tehtud tööd, on ol-
nud palju siirast loomis-tahet, kuid tahe

ja tulemused pole alati saavutanud üks-
teist. Kogu tehtud töö on jäänud siiski
nagu poolikuks, mingiks ettevalmistava-
ks etüüdiks alles loomata väärtusile.

Ent suurem kui loodud tööde kunsti-
line väärtus on rahvusromantismi kui
rahvusliku kultuuriepohhi tähtsus. See
on meid tegelikult juhtinud kokku ning
õpetanud õieti hindama oma rahva es-
teetikat, ta rikkalikku ainelist kunstiloo-
mingut. Samuti on see ajastu olnud
määratu tähtsusega ka meie hilisema
vaimukultuuri orientatsiooni määramisel.
Tungivad siis ju esmakordselt meie kul-
tuuriellu sisse vene ja saksa mõjusid
kõrvale tõrjudes põhjamaised ja lääne-
euroopalikud tendentsid ja loovad kan-
depinna kogu järgnevate aastate vaim-
setele saavutustele. Väga realselt ja ta-
bavalt on meie rahvusromantist aja-
järku iseloomustanud Aino Kallas, ütel-
des, et selle ajastu peamiseks teeneks on
olnud eesti kunstile suure ja kõrge ees-
märgi püstitamine. Kunstile asetati oma-
pärase (individuaalse) stiili nõue. Mi-
dagi täiesti uut, uusi aateid, pole kõne-
alune ajastu loonud. See on olnud pige-
mini viljakate aatelainetuste eesti oludes-
se sobitamine (A. Kallas „Nuori-Viro”,
Helsinki, 1918, lk. 63). Väljaspoole seda
hinnangut tuleks aga asetada küll tegeli-
kult ajalisel hiljem oma rahvusromanti-
list programmi teostanud Raua looming,
kus ilmneb, nagu juba mainitud, põhili-
selt ainuüksi Eestile kuuluv kunstniku-
temperament.

Eduard Tubina elust ja loomingust

Kolmekümnendate aastate alul ilmus eesti loovmuusikute perre uus jõud Ed. Tubina kujul. Kaasõpilaste ringkonnis juba varem tuntud oma erakorraliste annete poolest, äratas ta esimeste avalikult ettekantud helitöödega elavat huvi, alul peaaasjalikult muusikute, aga varsti ka laiema publiku seas. Ta haarab kohe suurvormide järele: sümfooniad, kontserdid, sonaadid valmivad üksteise järele. Neis tutvustab ennast isikupärase profiiliga helilooja, rikka fantaasiaga ja silmapaistva oskusega suruda kunstipärasesse vormi. Ta omandab üha suurema kindluse tehniliste väljendusvahendite käsitamisel. Tugev enesekriitika lubab avalikkusele esitada läbitöötatud, lõpuni küpsenud teoseid. Hoolimata nõudlikust ja põhjalikust tööst oma kompositsioonide kujundamisel ilmne tal viljakus, mis on harukordne. Nii juhtubki, et 40. a. sünnipäeval, mis möödus muide käesoleva aasta suvel, on noor juubilar eesti silmapaistvaim sümfooniik. See õigustab pilku heitma tema senisele elukäigule ja neile tingimustele, kus arenes nii intensiivne looming, ning ülevaadet tegema tema senistest saavutustest.

Eduard Tubin on sündinud 18. juunil 1905 Kallastel. Ta isa, elukutselt kalur ja rätsep, oli juba 12-aastaselt moosekant maaorkestris. Ta puhus alguses kornetit, hiljem trombooni ja tuubat, aga võis ka viiulit mängida ning sai klaveril koraaligagi hakkama. Ta kultuurilistest püüdlustest annab veel seegi tunnistust, et ta hoolimata rasketest majandus-

likkudest tingimustest oma mõlemale pojale seminarihariduse võimaldas. Kui teine poeg, kes Eduardist on 16 aastat vanem, seminari lõpetamisel Alatskivile koha saab, asub perekond sinna elama. Vend, kes on muusikaliste huvidega, organiseerib mängukoori, kuid sureb varsti tiisikusse, pärandades 6-aastasele Eduardile pikkolo-flöödi. Mõni aasta hiljemini mängib poiss juba orkestris kaasa. Siis juhtus mõnigi kord, et isa ja poeg koidu ajal tantsupidult mängimast koos koju sammusid. Orkester oli ka võimeline kontsertpalu mängima (avam. oop. „Mar-ta“) ja juba siin tegi tulevane helilooja oma esimesed katsed kompositsiooni alal.

Lõpetanud Kallaste ministeeriumikooli, astub 15-a. noormees Tartu seminari. Nüüd mängib ta seminari orkestris tshellot ja külastab hoolega Vanemuise sümfooniakontserte, mida juhatavad Aavik ja Simm. Esmakordselt kuuleb muusikahuviline noormees Beethoveni, Schuberti, Brahmsi ja Dvoraki sümfooni-aid, millest ta seni oli ainult lugenud. Aastaid hiljemini leidub kavas isegi Skrjabini II sümf. ja Heino Elleri juhatab terve kontserdi oma helitöödest.

Kord seminari omavahelisel õhtul mängitakse üht Tubina kompositsiooni-katset — viiulipala. See annab Mihkel Kampmanile põhjust õhutada noormeest muusikakooli astuma. 1924. a. sügisest alates õpibki Tubin Tartu kõrgemas muusikakoolis J. Kärdi klassis oreli-mängu ja H. Elleri juures muusikateooriat. Oppimine edeneb üllatava kiirusega.

Kui pärast jõuluvaheaega Tubin oma teooriaõpetajale esitab koduse tööna 100 koraali harmoniseeritult, igauks neist veel kahesuguse figuratsiooniga, siis viib Heino Eller andeka õpilase kohe üle spetsiaalteooria ja kompositsiooni klassi. Muidugi tuleb õpingute kõrval tähelepanu pöörata majanduslikele muredele, tuleb käia siin-seal klaveril saatmas, vahel tantsukski mängimas. Lõpetanud seminari, asub Tubin aastal 1926 kooliõpetaja kohale Nõkku, kust jätkab õpinguid Muusikakoolis. Suure osa oma palgast kulutab ta nootide muretsemiseks. Klassikalise literatuuri kõrval leiame Tubina peagi võrdlemisi rikkas partituuride kogus kõik kättesaadava kaasaegse helikunsti. Raadio võimaldab tutvuda ka sellega, mida Tartu muusikaelul pole võimalik pakkuda. Noor helilooja uurib erilise hoolega Beethoveni ja Brahmsi täiuslikku vormikäsitlust. Edasi pöördub ta tähelepanu Sibeliuse soomeliselt põhjamaisele loomingule, mis tänaseni on jäänud Tubina harda imetluse objektiks. Ka C. Frencki, Skrjabini, Mjaskovski, Stravinski, Kodaly, Honeggeri vastu tunneb Tubin elavat huvi. Stuudiumile Heino Elleri juures pühendub ta täie energiaga. Juba harmooniakursuse kõrval loob ta mõned sonetid klaverile, mis Helikunsti Sihtkapital oma kogudesse ostab. A. 1928 kirjutab ta kompositsiooniklassis oma esimese klaverisonaadi, olles enne seda proovinud oma võimeid variatsioonidega rahvaviisil „Laula, laula suukene”. Sellest ajast on pärit ka soololaulud „Sügisepäike”, „Punane õunapuu õis”, „Prelüüd” ning paljulauldud „Karjaselaul” meeskoorile. Järgmisel õppeaastal 1929–1930 valmib kvartett klaverile, viiulile, aldile ja tsellole.” Need tööd on kirjutatud kõik õpetajameeti kõrval Nõos, kust Tubin alates a. 1928 käib Tartu Meestelaulu Seltsi juhatamas. Kui kaks aastat hiljemini Tubin ka M. Härma nimelist sega-

koori juhatama hakkab, otsustab helilooja loobuda õpetajakutsest ja püüab ennast Tartus elatada 70-kr. kuupalgast, mida kahe koori juhatamine pakub. Sellejuures kirjutab Tubin viimase töö oma õpetaja juhtimisel „Süüdi orkestrile eesti motiividel.”

Oleks väär Tubina senini loodud teoseid ainult õpilastööde seisukohalt vaadelda. Juba nendes esinevad ta hilisemale loomingule iseloomustavad jooned: kaldumus teemade suurejooneliseks arenduseks, eriline armastus kontrpunktliste väljendusvahendite vastu, hea vormitunnetus ja kindel tehnika valitsemine. Tõsi küll, siin võime veel tunda mõningaid mõjustusi: kord viitab noodipilt Heino Ellerile, kord kuulub Skrjabini helikeele dünaamikat, aga kvarteti II teema toob Tubina loomingusse põhjamaise noodi, mis „Süüdis eesti motiividel” süveneb ja hiljemini kogu ta loomingule iseloomustava karakteri annab.

1931. a. on Tubin „Vanemuise” aia suveorkestri juhiks ja astub sügisel teatri teenistusse, alul päämiselt repetiitorina. Kuigi nüüd jääb vähe aega loominguliseks tööks, algab ta detsembris sümfoonia kirjutamist, mis aeglaselt edeneb. Kevadel sõidab Tubin Viini, kus toimuvad parajasti muusikapidustused „Internationale Gesellschaft für Neue Musik'i” korraldusel. Siin kuuleb Tubin palju uut, kaasaegset, aga ka klassilist muusikat heas ettekandes. Ta külastab sümfooniakontserte, mida juhatavad Weingartner, Ansermet ja teised, kuulab pealt Kussevitzki proove Viini filharmonikutega ja viibib sageli ooperis. Värskeste muljetega rikastunult tuleb ta tagasi kodumaale ja lõpetab sügiseks sümfoonia I osa. Kogu talve töötab helilooja II osa juures, seda korduvalt ümber kujundades. Alles 1934. a. kevadel valmib terve sümfoonia. Kohe alustab ta uut kompositsiooni — sonaati viiu-

lile ja klaverile. Seegi teos vajab küpsemiseks palju aega. 1936. a. augustis saab see lõplikult valmis. Selle töö vaheajal on loodud klaveri- ja viiuliprelüüdid „Drengilaul jääliugustikul” Jenseni sõnadele ja ballaad baritonile Eino Leino tekstile „Ylermi” (1935. a. märtsis).

Kuigi ühelt poolt närve väsitav teatri töö, kus repetiitori ülesannetele lisaks veel dirigeerimise kohustused on seltsinud, vaevalt võimaldab loomistööle tarvilikku kontsentratsiooni, siiski töötab helilooja väsimatu nõudlikkusega oma kompositsioonide juures ega rahuldu enne, kui teostele on antud lõplik, viimisteldud kuju. Ka Tartu Meestelaulu Seltsi kooriga töötab Tubin täie innuga, mille tagajärjel koor saavutab kõrge taseme. A. 1933 toimub kontsertkülaskäik Tallinna. Sel puhul pealinna lehtedes avaldatud arvustused kiidavad kõrge kunstiväärtusega nõudlikku kava ning küpse ettekannet. Nimelt esitati esmakordselt Mart Saare ja Artur Kapi keerulisi meeskoorilaule. Eesti laulu kõrget taset demonstreerib koor hiljemini a. 1935 Riias ja a. 1937 Varssavis ning Krakovis.

1936. a. sügisel kutsutakse Tubin Estonia Muusikaosakonna segakoori juhatajaks. Ka selle repertuaari toob Tubin värskest. Ta toob ettekandele Stravinski „Psalmide sümfoonia”, Debussy „Väljavalitu” („Demoiselle élue”). Ta leiab Kultuurkapitali kogust Kreegi huvitavaid koorilaule („Maga, maga, Matsikene”) ja esitab isegi Davõdenko seatud Tshetsheni rahvaviise. Sagedad sõidud Tartu ja Tallinna vahel on siiski liig väsitavad, et neid rohkem kui üks hooaeg jätkata.

24. veebr. 1936 tuleb Estonia kontsertsaalis esiettekandele I sümfoonia. „Vaba Maa” toob uue Eesti sümfoonia puhul pikema intervjuu autoriga. Selles tähendab Tubin muuseas: „Paariks-kolmeks ettekandeks sümfooniast kirjutada, — ega see väga tänulik töö ole, kui võtta arvesse, et suurema orkestritöö —

sümfoonia — loomiseks kulub paar aastat. Aga eks loomingu rõõm ja rahuldus sellest ole loojale ka midagi,” ja edasi: „Teenistuse kohustused teatri muusikajuhina, paljuks need siis vaba aega jätavad üldse loominguks. Rabele aga päevast päeva: koori ja orkestriproovid hommikul, etendused õhtul. Pealelõunast ajast tundi 3—4 jääb üle. Säärastel pärastlõunastel tundidel on kirjutatud kõik minu helitööd, ka nüüd ettekandele tulev sümfoonia. Ja aega töö, pealegi väsitava päevatöö juurest jääb selleks paraku väga vähe.”

Arvustus tunnustab uue Eesti sümfoonia väga tähelepanuväärseks saavutuseks, mis autori nimele suurt kaalu lisavat. Seepärast kerkib asjaomastes ringkonnas üles tööstipendiumi mõte Eduard Tubinale, et luua talle vabamaid tingimusi edukaks loominguliseks tegevuseks. Mõte ongi teoks saamas. Vabariigi President on nõus määrama 3.000 kr. igaaastaseks toetuseks, kuid soovitus tuntud muusikategaselt, kelle poole järelepärimisega pöördutakse, on niivõrd leige, et toetus jääb saamata. Nii tuleb Tubinal jätkata oma igapäevast tööd Vanemuises. Hoolimata rasketest tingimustest muutub ta üha viljakamaks. Näib, et ta on saavutanud kompositsioonitehniliselt sellise osavuse, et isegi suurteosed lühikeses ajaga küpsevad. 1937. a. veebr. kirjutab ta „Toccata” nädala jooksul, seejuures ilma eelvisandita kohe tindiga partituuri. Ta teine sümfoonia „Legendarne”, valmib 3—4 kuu jooksul sama aasta suvel-sügisel.

1938. a. jaanuari lõpul sõidab Tubin oma I-se sümfoonia müügist kättesaadud poole honorariga ja T. M. S. toetusega Budapesti. Rikas kontsertelu pakub palju huvitavat, eriti ungari rahvusliku muusika alal. Tallinnat külastanud dirigent Viktor Veszy tutvustab Tubinat Ungari tänapäeva tähtsama komponisti Zoltan Kodaly'le, kes on Budapesti

Muusikaakadeemias kompositsiooni klasi juhatajaks. Kodaly tutvustab Tubinale oma klassis tehtud uurimusi Palestiina stiili üle, mille vastu Tubin elavat huvi tunneb. Tubin näitab Kodaly'le ka oma helitöid „Legendaarset sümfooniat“, „Toccatat“ ja „Viulisonaati“. Kodaly konstateerib teoste orgaanilist ülesehitust ja mõtete loogilist arendust.

Ungari rahvuslik muusika näib Tubinale sügava mulje jätnud olevat. Tagasi jõudnud kodumaale komponeerib ta otsekohe „Eesti tantsud“ ringhäälingu orkestrile. Edasi tekib tal idee balleti kirjutamiseks. Ta tähelepanu köidavad kratiilood meie mütoloogias. Terve suve ja sügise uurib Tubin Eesti Rahvaluule Arhiivis aineklikku; ühtlasi tutvub ta ültkirjutatud ja fonografeeritud rahvamuusikaga. Elfriede Saarik, pärsine Tubina naine, on abiks libreto kirjutamisel, millele Tubin sügisel hakkab looma muusikat. I pildi valmissaamisel kuulutab Estonia teater välja balletivõistluse. Kui Tubin oma teose 1940. a. jaanuariks lõpetab, esitab ta selle Estonia võistlusele. „Kratt“ pole aga „õhtutäitev“, nagu tingimustes on ette nähtud, ja jääb seepärast auhinnata.

„Krati“ muusika komponeerimisel on töökas komponist vaheaegadel kirjutanud mitmed vähemad tööd nagu „Pidulik prelüüd“ orkestrile ja „Ballad“ viiulile ning orkestrile. 1940. a. kevadel valmib kolme nädalaga „Sinfonietta eesti motiividel“, sama aasta sügiseks uus ballett „Siurulind“ „Kalevipoja“ aineil.

1940. a. suvel asetleidnud saatuslikkude sündmuste järele meie kodumaa elus vaikivad mõneks ajaks muusad. Sügisel saadetakse Tubin komandeerimise korras paari teise eesti muusikuga Lenigradi tutvuma Nõukogude Liidu muusikaeluga. Sellest reisist teame järgmise huvitava loo: neid viidud Heliloojate Liitu, kus parajasti aset leidis uute helitööde tutvustamisõhtu. Keegi autor on

oma uue balleti muusikat ette mänginud. Selle järele on kuuldu kohta mõtteid vahetatud. Maximilian Steinberg on tunnustavalt tähendanud, et helilooja voo-ruseks on Rimski-Korssakovi soliidest koolist kinnipidamine. Siis on keegi sellele vastanud, et tema arvates ei tohtivat Rimski-Korssakov jääda igaveseks eeskujuks. Olevat vaja ka uusi teid; ja meie muusikute suureks üllatuseks jätkanud kõneleja: „Hiljuti kuulsime raadios ülekannet Tallinnast, kus kellegi Tubina „Eesti tantsud“ oma värskuse ja leidlikkusega haarasid.“

Alles 1941. a. märtsis hakkab Tubin dekaadi töötellimuse-na kirjutama ooperit „Libahunti“ mis jääb pooleli, sest läheneb sõda. Jälle tekib vaikus loomingu-s. Siis äkki valmib ühe sõdmuga „Kontsert viiulile ja orkestrile (6. dets. — 22. dets.). 1942. a. pühendab Tubin III sümfoonia kirjutamisele, milleks esimesed kavatsused tekkisid juba 1940. a. sügisel, mis aga kaua aega ei tahtnud kuju võtta. Maiks valmib I osa, augustiks terve sümfoonia. Tööhoogu sattunud helilooja asub nüüd uuesti oma balleti „Krati“ juurde, et seda ümber töötada. Armuintriiigi sissepõimimisega tulevad juurde talgu- ja õitseliste stseenid, millele Tubin loob vastava muusika. III sümfoonia esiettekanne leiab aset 26. veebr. 1943. a. Estonia kontsertsaalis. Sümfoonia edu on suur. See tuleb kor-damisele sügisel ja pääseb ettekandele ka Riia raadios veel sama aasta detsembris. „Kratile“ saab osaks kaks lavastust, üks Vanemuises (esiettekanne märtsis 1943), teine Estonias umbes aasta hiljem. „Krati“ menu on samuti suur. Kuid helilooja ei püsi puhata-teenitud loorberitel. 1943. a. on harukordselt viljakas. Kevadel kirjutab ta rea soololaule Marie Underi („Onne ootel“, „Ingl tiibadega“, „Tulease“ ja Kersti Merliasa „Epiloog“) sõnadele. Suvel valmib neljaosaline „Süit eesti tantsuviisidest“ viiu-

life ja klaverile ning „Klaverisonaast nr. 2.“ Sügisel alustab Tubin juba uut sümfooniat, järjekorras neljandat. Töö edeneb väga kiiresti: 25. juulist kuni 6. augustini valmib esimene osa, teine vajab 6 päeva (11. aug. — 17. aug.) ja terve sümfoonia on valmis 20. nov. Sümfoonia saab autorilt lisanimeks „Lüüri-line“. Selle esiettekanne on 1944. a. kevadel Tallinnas Draamateatri saalis ja 2. mail tuleb ta Breslau ringhäälingus teiskordselt ettekandele, saades seal häid arvustusi ja täielise tunnustuse. Sama aasta suvel (1. juulist — 6. aug.) komponeerib Tubin Valgmetšas ooperit „Libahunt“, mis jääb kahjuks lõpetamata, kuna tuleb põgeneda uue okupatsiooni eest alul Paide, sealt Tallinna ja 20. sept. Rootsimaale. Siingi jätkub varsti Tubina loomise ind. Suleharjutusena loob ta „Prelüüdi“ viiulile, sellele järgneb „Concertino klaverile ja orkestrile“ (19. dets. 1944 — 19. veebr. 1945) Nerglinges. Siis kirjutab ta mälu järele üles oma „Tantsusüüdi eesti motiividest viiulile“, kahjuks ainult 3. osa, sellele järgneb „Ballaad klaverile shakoni vormis Mart Saare teemal „Seitse sammaldunud sängi“ ja 12. apr. algab ta oma teise viiulikontserdi kirjutamist.

Eduard Tubin kahetseb ise, et ta alles 19 aasta vanuses astus Muusikakooli. Lõpetades oma stuudiumi Heino Elleri juures oli ta 26 aastat vana. Järgneva 14-ne aasta jooksul kirjutab ta, otseselt tahtes oma hilist starti tasa teha, neli sümfooniat, ühe balleti, ühe peaaegu lõpetatud ooperi, 2 viiulikontserti, ühe concertino klaverile, sinfonietta, sonaadi viiulile, teise klaverile, rea vähemaid palu orkestrile, klaverile ja viiulile ning hulga soololaule. Siia juurde tuleb arvata veel tubli hulk lavamuusikat, mida Tubin mitmsugustele näidenditele on kirjutanud. See oleks peaaegu iga aasta kohta üks suurteos ja seda 14 aastat

järjest aega ja energiat rööviva teenistuse kõrval.

Oleks täiesti ekslik näha Tubina tähtsust ainult ta viljakuses. See, mis tema loomingul eriliselt hinnatavaks teeb, on selle kõrge kunstiline kvaliteet. Tubina kompositsioonitehnikat analüüsides tuleb esmajoones rõhutada seda suurt, sisemist loogikat, millest juhitud on teosed arenevad ja üles ehituvad. See on pidev orgaaniline protsess, mida kohtame igas ta töös. Kunagi ei esine neis midagi ootamatut, võõrast, mitte sinnakuuluvat. Ikka areneb üks mõte teisest pidevalt, ilma hüpeteta, ka ilma paigal tammumiseteta. Seejuures on vormi-proportsioonidelt ta teosed hästi ehitatud. Kulminatsioonid saavad ikka õigel ajal, olles vajaliselt ette valmistatud. Tubina helitööd on rikkad kontrapunkti, mille kasutamisel autor näitab haruldast leidlikkust. Ta polüfooniline vaist kiusab sageli teda väga keerulistes kombinatsioonidesse, siiski kaotamata tasakaalu või mõõdotunnet. Helilooja üheks eelistatud tehniliseks võtteks on ostinato — ühe fraasi pidev kordamine, mida ta üliosavasti kasutab suurejoonelisteks arhitektoonilisteks ülesehitusteks.

Mida ütleb meile Tubin oma muusikas? Need on väga tõsised ja sügavad mõtted, millede juurde helilooja pöördub pärast päevatöö teaterlikku õhkkonda. Tubina kunst pole kunagi lihtne, aja- viiteline, leige. Ta hinge on nagu sades- tunud esivanemate rasked katsumused ja kannatused. Need saavad ilmsiks karmides, sügavtõsistes helides, milledes võitleb oma igavest võitlust tõe ja õiguse otsing ning murrab enesele teed elujaa- tus. See on mingi paratamatu optimism, mis Tubina juures ikka võidule pääseb. See optimism pole kergesti süttiv ega kergesti haihtuv, vaid see on kare ja karm, mehine ja vääramatu. Tubina helitõis muutub elavaks meie saatuse, Eesti saatuse.

Juba I sümfoonia sissejuhatavas Adagios kuuleme põhjamaise ballaadi toone, mis Allegro energias omandavad ägeda ilme. Heleda lahendamatu dissonantsiga lõppevale I-le osale järgneb kergem, graatsilisem muusika, ent see teinegi osa pöördub tagasi tõsisemate helide juurde. Viimase jao sügavtõsisel filosoofilises õhkkonnas koosneb sisemiste pingeliste heitluste järele lõppeks välja selge ja kerge c-duur.

Tubina traagilisimaid töid on „Legendaarne sümfoonia” (järjekorras II). Siin saavad elavaks põhjamaised legendid, julmad ja traagilised. Nagu tiheda unustuse udu laiali valgudes tõuseb eesriie, andes maad põnevale draamale. Ümbritsetud müstiliste nägemuste ja lausumuste salapärasusega, kulgeb äge võitlus. II osa leinamarsi, kus muistse rituaali haarav meeleolu teose arenedes omandab otse ilmutuslikku veenvuse. Viimases osas motoorsest rütmist kuuleksime nagu uuestisünni rõõmust ärevust. Aga saatuse tujud on kummalised. Tromboonide võikal taustal triumfeerib trompetite halastamatu ründav marss. Siis ähmub kõik aegade lepitavasse uttu. Ainult legendid elavad edasi...

Kolmandas sümfoonia kontsentreerub muusikaliseks meeleheide, trots ja viha, mis on valland iseseisvuse kaotand vabadust ihkava rahva. See paisub kirklikuks hümniks, eneseteadvuse ja sisemise jõu võimsaks väljenduseks, heroiliseks apellatsiooniks õigusele. Midagi niisugust sai ainult helides avaldada, sõnad allusid ju tsensuurile! Kuulakem sissejuhatuse rahulikku tõsist basside teemat! Midagi nii kodust, omast hoo-vab neist helidest. See peaks olema rahvaviis, kui me mitte ei teaks, et see on Tubina enda looming. Nagu eesti talu-taadi tõsine, mõtlik ilme ilmutaks en-nast neis helides, natuke valuline, aga rahulik ja tasakaalus. Oboe vastumeloo-dia lisab rahulikele bassisammudele

tundelist elementi. Sellest meeleolust ra-putab meid lahti energiline Allegro. En-dine bassi teema on minetanud oma sta-biilse karakteri; lühikestes, energilistes helides sammub ta nüüd täis võitlus-vaimu otsustavat tahet ja trotsi. Sellele liituvad fuuga kujul järjest uued pilli-rühmad, areneb võimas crescendo ja en-dine lüüriline Oboeteema ilmub laias pingelises meloodias kõigi keelpillide unissonos ja alles vaskpillide mitme-kordne äge rütmiline manitsus suudab meeleheitlikult kõrgustes püsivat meloo-diat rahule sundida. Nüüd ilmub uus teema. Seegi kõlab nagu rahvaviis. Peak-sime teda kindlasti Kreegi kogutud vai-mulikuks rahvaviisiks, aga ka see on Tubina enese looming. Nagu vaikne en-nemuistne palve heliseb ta inglissarvelt basside pizzicato saatel, milles tuikab en-dine rütm. Seegi teem leiab enesele so-biva arenduse fuuga kujul. Kontrapunk-tist töötlust kannab kirklik hoog, mis koondab endas tulipunkti kõik esinenud teemad. II osa oma kiirete, libisevate figuuridega, rütmiliste aktsentidega ja meloodilise triosaga on nagu mingi viirastus, ebakindel, ebalev. Sellest fan-tastilisest meeleolust toob pateetiline tromboonide signaal III osa alul meid tagasi reaalsusesse. Ons see mingi rahvus-lik suurpäev, mida kuulutavad need vä-gevad helid? Algava marsi pideval rüt-mil heliseb alul vaikselt, järkjärgult val-jemaks paisudes imeline meloodia, mis nagu midagi suurt, peatselt täituvat en-nustaks. See puhkeb rõkkavaks joovas-tuseks puhutuna metsasarvede võimsalt unisoonilt. Kuuleme nagu hiigla prot-sessioone mööduvat. Ning saabub ülev, lootusrikas, majesteeitne lõpp.

Heroilisele sümfooniale järgneb IV sümfoonia näol täielik kontrast. Tubin vahetab mehised, karmid toonid pehmete pastellvärvide vastu. Nagu põhjamaine öö laotaks pehmet valgust kodumaisele

loodusele, mille kontuuridelt hämarus on võtnud teravuse.

Sümfooniade kõrval pälvidad erilist tähelepanu helitööd, mis on loodud eesti rahva-muusika motiividel: „Eesti tantsud“, „Sinfonietta“, ballett-pantomiiim „Kratt“ ja „Süit eesti tantsuviisidel“. Tubin riietab meie iidseid torupilli-, viiuli- ja sarvelood moodsa, harmooniaga rüüse, ilma et see kuidagi mõjaks võõrastavalt. Tubina omapärase harmoonia taustal tõuseb isegi reljeefselt esile rahva-muusika arhailine olemus. Seejuures pole Tubina teoseil kunagi popuriilist lõtvust, mis sellelaadseid teoseid sageli ähvardab. Siingi saavutab ta kompositsioonilise tihenduse, millele juba a. 1938 „Eesti tantsude“ ettekande puhul Riia raadio „Jaunakas Sinase“ muusikaarvustaja tähelepanu juhib ja ta probleemi-lahendust eeskujuandvaks peab. Kui üks Euroopa suurimaid muusikakirjastusi Tubinalt tutvumiseks palus saata helitöid, siis otsustati esimeses järjekorras trükkida „Eesti tantsud“ ja „Sinfonietta“. Krahjuks tuli sõda takistavalt vahele ja tänaseni on selgumata ainukese „Sinfonietta“ partituuri saatus, kuna teine eksemplar hävis Estonia põlemisel.

Ballettipantomiiimi „Kratiga“ on Tubin meile andnud erakordse teose. See on täielikult etnograafilisel materjalil loodud. Heliloojat on muusika kirjutamisel juhtinud ta eksimatu vaist. Ta on nii üllatavalt ehtsalt suutnud sisse elada meie kaugesse minevikku, et kuuldes-vaadates tahtmatult meis kaasa hakkab helisema mingi ammu vaikinud keel.

„Kratt“ on rahvuslik teos ülimal määral, sugestiivne oma müstilise fantastikaga ja liigutav lüüriilistel hetkedel. Kui osavasti on Tubin oma muusikas eraldanud reaalse maailma ebamaisest! Ja missuguse võrratu meisterlikkusega ta karakteriseerib üksikuid situatsioone! Meenutagem vaid Kuke, Talgujäära või Maksamereliste tantsu, et nimetada mõn-

da üksikut. Ning see võrratu rahvapärane huumor, mis siin kohati muusikas vallandub, on nii ehtne ja tabav, et tahtmatult küsid, kust võttis Tubin korraga selle, see Tubin, kes seni on kirjutanud päämiselt tõsiseid sümfooniaid ja lahendanud oma muusikas raskeid filosoofilisi probleeme?

Rahvamuusika — lapidaarne ütlemissiis — näikse Tubina kompositsiooni laadile teatavat mõju avaldanud olevat. Ta esimeste sümfooniade amorfset kõla asendab järgnevais plastilisem selgus. „Krati“ stuudiumist saadud kogemused peegelduvad paremini Neglinges loodud „Concertinos klaverile“. Selles teoses on teemad nii reljeefselt joonistatud, femaati-line arendus nii tihedalt läbi võetud ja kogu teos vormikujunduselt nii ülevaaticlik, et seda tuleks kompositsioonitehniliselt pidada üheks huvitavaimaks Tubina loomingus. Ergas, rütmiline motiiv basis ja selle foonil energiast laetud sünkopeeritud akordid moodustavad esimese osa peamõtte. Nende kahe elemendi vahel valitsev pinge kannab tervet esimest osa ja plahvatab selle osa lõpul klaveri- ja orkestrivahelises dialoogis. Vahenditult järgnev teine osa on meeoleulikas meditatsioon, milles alul klaver, pärast orkester esitab kauni, kumera meeloodia. Kolmas osa on vilgas ja elav, nõtkete rütm ja sädeleva huumoriga. See kulmineerub orkestri tuttis, mis esitab II osa meeloodiat laias, pateetilises karakteris. Pärast meeololutsevat klaveri kadentsi lõpetab tuttav basside rütm saadetud sünkopeeritud akordidest selle vaimuka teose.

Kui saatuse korduvaist ähvardusist pääsenud helilooja vabale, inimeseõigusi austavale maale jõudes eespool mainitud concertinos nagu raskest hingelist surutisest vabanemise rõõmu avaldas, siis oma järgmise tööga tuleb Tubin tagasi kodumaa õnnetu saatuse juurde. See pole kindlasti juhus, kui Tu-

bin oma kavatsitavaile shakonnile teemat otsides jääb peatuma Mart Saare laulu juurde. Siin sirutavad üle maa ja üle vee üksteisele käe kaks eestilisimat heliloojat, üks meister väikevormis, teine valitseja suurvormi alal. Mis Mart Saar oma intiimses koorilaulus nii tundesügavalt avaldab, seda käsitleb Tubin suurejooneliselt haaraval kujul oma klaveriballaadis. — Kui lähedane on see „Kalevipoja” tekst seitsmest sammaldunud sängist meile tänapäeval, kui lähedane muusika, mis seda illustreerib!

Muusikaajaloos esineb palju rahvuslikke heliloojaid; mõnelgi neist on saatusest määratud olla oma rahva heroilise vabadusvõitluse laulikuks. Poola rahva tragöödiast jutustab Chopin paljudes teostes liigutaval kujul. Sibeliuse „Finlandiast” kõlab Soome rahva uhke paindumatus võõra võimu survele. Meile, eestlastele, heliseb Tubina muusikast meie saatuse nii minevikus kui ka olevikus ning ta raugematu optimism annab kinnitust tuleviku lootustes.

Portreid tänapäeva prantsuse luulest

„Ma kõnelen sellest, mis mind aitab elada, sellest, mis on hea. Ma ei kuulu nende hulka, kes püüavad viia endid eksiteele, endid unustada, ilma midagi armastamata, surudes alla oma vajadusi, oma eelistusi, oma ihasid, viies oma elu, see tähendab elu üldse, võika lõpplahenduseseni, milleks on nende surm. Ma ei taotle alistada endale maailma ainuüksi mõistuse tegevusetat jõu abil; ma tahan, et kõik oleks mulle tajutav, tõeline, tulus, sest ainult sellest lähtekohast käsitan oma olemasolu. Inimene saab olla üksnes oma enese tõelisuses. Ta peab sellest olema teadlik. Muidu eksisteerib ta teiste jaoks ainult nagu surnu, nagu kivi või nagu tükk sõnnikut.“ Need read, millega Paul Eluard sisse juhatab oma maalijast sõbra Pablo Picasso loomingu, on ühtlasi heaks tihenduseks ta enese maailmakäsitusest.

Luule ülesandeks on Eluardi arvates luua maailm inimese mõõdu järgi, „suur elamiskõlvuline peegel“, mis kajastaks inimese ihasid ega oleks neile vaenuliseks prokrustesängiks. Senine luule, mis andis jälgendades edasi meelte aistinguid ja tundmuste liigutusi, oli enamasti ainult poeedi reageeringuks tõikade maailmale ega taotelnud muuta seda (või taotles aidata kaasa selle muutmisele väljaspool luulet asetsevate vahendite kaudu, mis on oluliselt sama). Eluard soovust kuulutab, et „luuletaja on vähem see, keda inspireeritakse, kui see, kes inspireerib“: luuletus olgu inimesele teejuhiks iseenda ja maailma üle isandaks muutumisel.

Teeks, mis viib selle sihi poole, on

laskumine kõige hämarama sügavus-tesse, kujutlusvõime jõudude kõige hoolimatam vallandamine, nagu seda esmakordselt proklameeris kolmveerand sajandit tagasi geniaalne nooruk Arthur Rimbaud ja nagu seda süstemaatiliselt teostavad sürrealistid, kelle silmapaistvaimaks poeediks praegusel hetkel on võib-olla just Eluard. Ta pihib: „Olen endale harjumuseks teinud kõige ebavalisemad pildid; olen näinud neid seal, kus neid ei olnud. Olen nad mehhaniseerinud nagu oma magamaheitmised ja oma ülestõusmised.“ „Sõnade alkeemia“ nõiakatlas kaotavad välise tõelisuse elemendid: esemed, sündmused, meeltetajud oma senise tähenduse, lagunevad koost ja moodustavad uusi ühendeid, mis peegeldavad nüüd juba sisemist tõelisust. Luule „desensibiliseerib“ maailma, vabastab ta meelte kütkeist kuuluma üksnes veel inimese vaimujõududele:

See mida on mõistetud pole enam
Lind on suland ühte tuulega
Taevas oma tõega
Inimene oma tõelisusega.

Lõpptulemus luuletuse näol on eriti tema hilisemas loomingu, kus ta sisemaailm muutub sarnasemaks välismaailmaga ja ta kujutab „tundmatut tuntu sõbralikus vormis“, sageli nii ilmne, nii endastmõistetav, et värsil on raske eraldada lehekülje valgelt pinnalt. Alles järkjärgult märkame, kuidas kõik vanad, tuttavad sõnad (Eluardi sõnavara on peagu argipäevane oma pretensioonitu- ses: mõisted nagu hea ja ilus, õige ja tu-

lus, lihtne ja loomulik korduvad alata) on omandanud senisest hoopis erineva mõiste, kuivõrd uudne ja enneolematu on tervik. Puhtus, kirkus on tema luule atmosfääriks, mitte see võlts „puhtus“, mida konventsionaalne enesepete, nii kõlbeline kui loomunguline, usub saavutavat salgamaga maha ja surumaga teadvusetusse kõik sellega sobimatu, vaid vahenditu, ei ühestki harjumuslikust vastest tumestet enese- ja maailmatunnetaamise puhtus. „Püüdkem — see on raske — püsida täiesti puhtaina. Siis märkame kõike, mis meid seob. Ja see ebameeldiv keel, mis kõlbab lobasuile... lammütagem ta, moondagem ta võluvaks, tõeliseks keeleks...”

Tema luule tuumaks aga, gravitatsioonitsentriks, mille ümber tiirleb kogu ta helendav maailm täis imeväärseid pilte, on Armastuse „uus taevakeha“. Mitte niivõrd, et ta anduks sentimentaalsele või meelelisele armuelamuste kirjeldamisele; armastus on talle ennekõike vahendiks, mille abita oleks võimatu kaasinimeste ja maailma tõeline mõistmine. Armastetu muutub „kellekski tundmatuks naiseks, kes on sarnane sinuga ja kõigega, mida armastan“; tema embuses avardub siseruum, kus kaigub poeedi hääli:

Läbi linnade suga räägin
Läbi väljade suga räägin
Sinu padjal on minu pea.

Küll on „armastus maailmas maailma unustamiseks“, kuid teiselt poolt:

Nii hingamaks kui nägemaks
Taas ellu äratamaks surnuid
Leidmaks maailma uuesti
Peab olema armunud.

Sellest lähtekohast jõuabki Eluardi inimeste vennluse ja saatusuhtsuse väsimatu kuulutamiseni. Luulegi peab muutuma

individuaalsest kollektiivseks nähtuseks, teda „peavad looma kõik, mitte üks“, nagu ütles Rimbaud'ga kaasasgne sürrealismi eelkäija Lautréamont. Antoloogias „Poésie involontaire et poésie intentionnelle“ („Tahtmatu luule ja kasvatuslik luule“) (1942) kõrvutab ta luuletustega rahvamõistatusi ja -kõnekäande, hullude kirjutusi, lillenimesid, katkendeid tarbeproosast, ajaleheväljalõikeid. Kunagi pole talle luuletamine tähendanud ainult vastutusest vaba eralõbu:

Üha uusi põhjusi kinkis
Mu iga minule — elada teiste pärast
Ja kanda südames teise südame verd.

Ta on valulise intensiivsusega osa võtnud viimase kümnendi poliitilisist sündmustest, ka süngeimail hetkil vankumatult veendund, et „öö valmistab ette otsatut päeva“. Juba Hispaania kodusõjas võitleb ta kaasa luulerehvaga, kuulutades pärast selle õnnetut lõppu prohvetlikult: „eilsed võitjad saavad hävima“; ta natsliku okupatsiooni aegsed kiiresti kuulsa saand vastupanulaulud leiavad endile väärika jatku ta uusimais, pärast vabastust kirjutet luuletusis, kus „ükskõiksete vaenlaste“ unumisest, kes „leidsid südant vaid püssi otsast“ ning alles „surmas said tagasi oma süütuse“, kasvab välja suurejooneline lepitushümn:

Võitleb armastuse pärast
Vihkamine tärkav maast
Armastuse rahuldanud
Vihkamise neelab saast
Armastus saab päevasärast
Ikka elab lootus maa peal.

Ometi oleks ekslik pidada Eluardi luules domineerivat helgust mingiks linnulaulikuks endastmõistetavuseks: tema püüding tõelisuse inimsustamise poole on oma põhiolemes mäss, meeleheitevähk inimeksistentsi viletsuse vastu; ei tohi

unustada, et ta võttis osa esimesest maailmasõjast. Üks tema tolleaegseid luuletusi kõneleb lõkkest, mille ta on süüdanud talveöös, mahajäetuna taevasinast, ja millele ta kingib söödaks kõik päevalt saadud varad, tajudes üksnes veel leekide praksumist ja suitsulõhna, elades nagu surnu ühesainsas elemendis. Eakaaslane André Gaillard, kelle luuletused oma joonte puhtuse ja sisemise tõe ühenduse poolest ainulaadselt meenutavad tema omi ja kes temas vennalikult tervitas „kummituse suurust, kellest tungivad läbi kõik hoobid, aga kes jääb püsti, ja lad veres, suguliige öös, pea taevas“, tühastus selles lõkkes, suubudes elu ja maailma eitusse ja lõppeks surma; seda erakordsem on Eluardi suutmine jaatusseks kõige kiuste. Viha ja haletsusega kõneleb ta „madalalt-elavaist“, neist „harjumuslikest kääbustest“, kes ei anna endile aru oma olemasolu poolikusest ja vegeteerivad vääritus varjuelus, surnud juba ammu enne oma südametuike vaikimist:

Väiksena kaunina pole tal peeglit vaja
Väiksena kaunina pole tal lootust vaja

Pikk öine killavoor koidu hingitsev lee
Ta ihu alandand, laastand ta südame.

Võib-olla elada ikka ja loiult näen ma
Ta vaame pilguga kihlumas kaamet päeva.

Lõppeks on Eluard teadlik ka luule piiratusest niisama hästi kui ükskõik kes muu. Ta nendib, et ta pole kunagi leidnud seda, mida ta kirjutab, selles, mida ta armastab; siht, mida ta taotleb, on võib-olla saavutamatu, nagu kõik absoluutne, aga tema algusest peale harukordselt ühtne ja õgev luuleteekond,

mille silmapaistvamaiks versta-posteks on „Le devoir et l' iniquité“ („Kohustus ja rahutus“) (1917), „Capitale de la douleur“ („Valu pealinn“) (1926), „La vie immédiate“ („Vahenditu elu“) (1932), „Les yeux fertiles“ (Viljakad silmad“) (1935), „Chanson complète“ („Täielik laul“) (1939), „Poésie et Vérité 1942“ („Luule ja Tõde 1942“) ja „Le lit la table“ („Säng, laud“) (1944), on sellegipoolest kulgend üha valgusküllasemana, üha avaramana oma soojas inimlikkuses.

Valentine Hugo külmnõelportreel Eluardist eraldub mustal taustal poolviltu hõljudes tema hõrgult mõtlik profiil, kuna võõrasemaõis ja tiigripea sugereerivad temale omast välise lembuse ja sisemise jõu ühendust. Meenub tema proosaluuletus marmorseist magajaist, kelle reied on läbipaistvad nagu mäekristall ja kelle marmor on nii pehme, et seda võib lõigata ja voolida noaga; „aga puutudes nende laugude vastu pudeneb kalk ja külm öö otsekui kiltkivi.“

*

Kõrved, kõrved avage endid,
Kaduge silmist kaunid maad!

Stsenerii muutub: jõgi kuivab, puud jäävad raagu, paljastub lõhkine, viljatu maapind, päike kõrvetab meeletult, jalgealust vapustavad maa-alused tõuked. Ent ühest võikamast, mustemast praost niriseb jahe, kirgas läte täis taevasina helki; horisondil troonib mäeahelik lumises ülevuses nagu käskjalg kõrgemast maailmast. Pierre-Jean Jouve'i kristliku luule lähtekohaks on halastamatu, verehigine heitlus lihaliiku kire ja lunastusiha vahel. Patt on kõikmalnis nagu Freudi libido, me kohtame maastikke täis iharaid naisevorme ja ejakuleerivaid valguskiiri:

Künkail on võikaid õrnusi

Mööduja mõõdab nendega oma ammuseid patte.

Kes võiks kiita kauniks nende taimestikku

Ja panna vastu nende kiimalisile puusaliigutustele?

Visnapuu „kaks algust” meenuvad hetkeks, kuid konflikt on siin võrratult valulisem. Hetkekski ei saa Jouve anduda meeltenaudingu sulnidusele: patu, süü, surma viirastused jälitavad teda väsimatult. Üks tõenäoliselt autobiograafilisi sugemeid sisaldav jutustus, kus 43-aastane krahvinna sureb südamerabandusse keset abielurikkumist 100 16-aastase sangariga, aitab vahest valgustada tema hoiaku psühholoogilist tausta.

Teiselt poolt ei tähenda Jouve'ile religioosne lunastus niivõrd patu absooluutset eitust kui kirkastust, võiks ütelda isegi sublimatsiooni psühhoanalüütilises mõistes. „Ainult patu kaudu võib silmata õndsust”, ütleb ta koos taani filosoofi Kierkegaardiga; jumalateotus on tõelise usu paratamatuks eelastmeks.

silmapaistev muusikaharrastaja, olles pakkund peale muu suurejooneliselt süvendet analüüsi Mozarti „Don Juanist”, kes on üheks ta luule võtmekujuks.)

Tema luuleteekond pole lühem Eluardi omast. 10-ndail aastail kuulub ta Jules Romains'i unanimestlikku rühmitusse, mille whitmanlikust ühistundepaato-
sest ja vahetust elujaatusest ta varsti eemaldub. Kogudes „Les noces” („Pulmad”) (1932), „Sueur de sang” („Verehigi”) (1933) ja „Matière céleste” („Tae-
vane aine”) (1935) ilmneb meile ta poeetiline pale juba täiesti selgununa. 30-
ndate aastate lõpupoolel kergib üles eel-
aimus eelseisva sõja apokalyptilisest ka-
tastroofist, üha sagedev veremotiiv ei
tähistä enam niivõrd erootilist kihku kui
valat verd, urja, mõrva. Kogus „Kyrie”

Lähenegeg teotuse poolelt, herjangu lilled
rõhuvad ainsaina läbi inimkannatuste papptaeva.

Tema luule parim tundja Marcel Raymond iseloomustab seda kokkuvõtvalt järgmiste sõnadega: „Ainult altpoolt avaneb taevas, ainult altpoolt võib see sündida. Luule saab sündima roojasusest, „inimese vaesest, kaunist erootilisest jõust”; ta saab säilitama selle haavamärgid. Kuid ta teostab oma olemuse üksnes hinna eest, mis seisneb ümbermoondumises hiilgusse, kui säravaks saand sõna võidab tagasi algse karskuse (koormatuna siiski mälestusega pahest).”

Jouve'i värsimeloodia on karm ja kalk: tahtlikud konarused ja dissonantsid peavad vältima liiga sujuvat, meelelist kulgu. Ometi on ta värsil kõigest oma askeetsusest hoolimata haarav, karge muusikaline ilu, mis meenutab, eriti ta üha suuremapinnaliseks muutuväs uusimas loomingus, barokkoreli teravaid, kareid, aga võimsalt mühavaks tervikuks liituvaid kõlavärve. (Ta on muide

(1938) tiheneb see eelaimdus vapustavaks nägemuseks neljast Ilmutusraamatu hobusest, kellele saab antama meeleväld inimlaste üle,

et juut kannaks oma sünnipära
õiglane kannaks oma risti
ja õudusse paisataks kõik rahvad.

Järgnevad kogud „Gloire” („Hiilgus”) (1941), „Porche à la nuit des saints” („Künnis pühakute ööle”) (1942), „Vers majeurs” („Ülemad väräsid”) (1943), „La Vierge de Paris” (Pariisi Neitsi”) (1944) asetuvad juba keset sõjamõllu. Ranges, ülevas paatoses kutsub ta üles võitluseks, korrales aastal 1914 langenud luuletaja Charles Péguy sõnu „õnnelikud on, kes langend on õiglales sõjas”:

Ja Prantsusmaa! saadet kahen jäädavan tornin
 Kristuse rist on veel näha su rinna vastas
 Su kergel laubal veel puhkab früügia müts
 Surmani sõda pea roiskuva tapjaga
 Su silmad ilusad pühitsend Vabadus
 Vere puna, jumalik sina, valge ingel.

Küll variseb kokku taevas, ent surnud
 tõusevad haudadest elavaile appi, ja ka-
 takombide sügavusest kuulutab laulik
 oma lootust. Siin (samuti Eluardi puhul)
 pole sageli tegemist ajalauludega tavalises
 mõistes: ajasündmused moonduvad müü-
 diks, mida võib käsitada niisama hästi
 „põrutavate tõikade otsese tõlkena” kui
 „mõtiskeluna, mis oma juurealast on
 nihkunud juba hoopis kaugemale”. „Kol-
 mele mehele, keda nad on piinand sur-
 nuks ja kelle laipu nad pole lubanud
 näha”, püstitab ta hauakivina võimsalt
 avara maastiku:

Maastik on siin usutamatu tohutu
 Nagu tohutu jõud põhjatu
 Kauge laotus veel tohutum
 Laiudes me silmist mere poole
 Kurdudel on ainult leebust ja tohutust
 Tohutumast sinast on mäed.

Ometi ei suuda ta jagada Eluardi päi-
 kesepaistelist optimismi. Reetmise ja alis-
 tumise häbi on jätnud liiga sügavad ar-
 mid ja ta küsib, kes lunastaks maad „ole-
 mast kaua suudelnud vaenlase põlvi”.
 Ta ei usu sügavaimas põhjas siinpool-
 sesse maailma, mis on „täis meie kurvi-
 mat mõtet”, sest ta on „surnute tähtkõ-
 rall” ja päästmatult rüvetet patust. Toe-
 tudes Pühale Johannesele Ristilt arendab
 ta müstilise „enam kui pimeda öö” tee-
 mat, kus ta ihaldab astuda üle läve enne
 koitu ja tajuda jumalat enne „labase val-
 guse” tulekut. Ta teeb endale omaks Ei-
 Millegi jõudmaks välja jumaliku Kõik-
 suse:

Oh kingi kõigi mu kartuste vaibumine
 Kõigi mu ihade jäljetu hävimine
 Minu vaikuse puhtumine
 Ja täielik et oleks pimedus ja saatuslik.

Eluard ja Jouve on antipoodid nii
 maailmatunnetuses kui luulekõnes; ome-
 tigi avastame nende juures mitmeidki
 ühiseid jooni, kui hakkame neid võrdle-
 ma Saint-John-Perse'iga. Kumbki asetseb
 oma mahuka loominguga praeguse kir-
 jandusliku elu tulipunktis, võttes elavalt
 osa kaasaja vaimseist ja poliitilisist prob-
 leemest ja evides arvuka koolkonna noo-
 remate poetide seas — Saint-John-Perse
 on eraelus Prantsuse välisministeeriumi
 kauaaegne sekretär Alexis Léger, kes
 luuletamist peab oma privaatharrastu-
 seks, mille tulemusi annab trükki vaid
 vastumeelselt; ta looming nelja aasta-
 kümne vältel mahuks ühte paarisajalehe-
 küljelisse köitesse ja seisab väljaspool
 kaasaja luulevoole, ehkki evides nendega
 kokkupuutepunkte; harva reedab mõni
 luuletaja mainimisväärsel määral tema
 mõju. Tema luule meenutab tormin ran-
 da uhut tigukarpi, ei tea kust tulnut, ei
 tea mis ajast pärinevat, aga võõrapära-
 selt erakordset oma kauniduses. Kui tõs-
 tame selle vastu kõrva, kuuleme sisemu-
 sest kajavat vastu kaasaja lainetemüha
 vaevalt tajutava, õrna sumina, hoopis
 muutununa oma kõlavärvis käigust läbi
 aastatuhandete kurna.

Saint-John-Perse on raskestimõistetav
 poeet, mitte ainult oma äärmiselt tihen-
 det ja isikupärase pildikeele tõttu, vaid
 ka johtuvalt oma erilaadsest kontaktist
 välismaailmaga. Harva peegelduvad ta

luules meie elu-olu harjumuslikud töigad, paljud keelepruugi sagedamini esinevaist sõnust on luudetud; nende asemel leiame tehnilisi termineid, mida oleme vaevalt kunagi kuulnud, kõige haruldasemat, kõige eriskummalisemat etnograafilist ja ajaloolist detaili. Ta on ühtviisi kodus kõigis aegades ja maades, Sargasso mere (mille kaldal asetseb ta sünnipaik) adru on talle niisama tuttav kui Himaalaja kibuvits, see või teine ülevoolavast poeetilisest fantaasiast üleskerkinuna näiv kirjeldus pildistab tegelikult mõne Lõunameresaaire kombeid või mõne aastatuhandete eest eksisteerinud usu rituaali. Üksnes siin ja nüüd tunneb ta ennast võõrana otseski need „suured pilksen üleskaevat raudrahad, mis tekitavad ainult pahandust rahavahetajate laudadel.”

Juba ta esikkogu „Eloges” („Kiidulaulud”) (1911) kajastab hoolimata oma puht lüürilisest, hõrgukoelisest põhilaadist seda kirgast ja pidulikku avarust, mis saavutab oma täied mõõtmed eepilises poemis „Anabase” (1924), mille pikad, väliselt proosale lähenevad, sisemises ehituses ranged meetrilisi seadusi jälgivad värsiread manavad meie silme ette karge, idamaiselt jumestet maailma, kus sool, olemustuumad võrdkuju, on kõigi asjade mõõdupuuks ja mille osavõtmatu suuruse taustal elame kaasa ühe rändava suguharu „anabaasisele”, nagu antiikne ajalookirjutaja Ksenofon pealkirjastas oma jutustuse 10.000 kreeka palgasõduri seiklusist Pärsias ja Väike-Aasias.

Pärast pikka vaikust on sõja eest Ühendriigesse siirdunud luuletaja avaldand viimaseil aastail mitu uut poeemi. Ta stiil on muutunud neis veelgi originaalsemaks ja julgemaks, eepiline pidevus raskemini jälgitavaks, kuid toon on võitnud subjektiivselt vahendituse. Pikim ja ligipäästavam neist, „Exil” („Maa-

pagu”) (1924), tegeleb samavõrra luuletaja füüsilise maapaoga kui ta põlise kodutusetundega ajas ja ruumis. Poeem algab tühjuse ja lüügluse tähe all liivaranal, paigas, mis on „ilmne ja tühine nagu aastaegade luukamber” ja kus luuletaja ihaldab luua „suurt ei-millestki sündind luuletust, suurt ei-millestki tehtud luuletust”. Kaduvuse nukrusest kergib laine-kohinana uus tahtepalang, äkki on talle „kõik jõud ja malnidus, kus suitseb veel Ei-Millegi teema”. Küll kaiguvad ta kõrvus surma ja hävituse viisid, kuid pikk loetelu „maapao võrtsidest”, kes keset sõdu ja segadusi ja võimutsevat juhmust on säilitand vaimu püüandust, annab talle uut julgust; ta lubab „tasa sosistada lätete nimed, kus laseme homme kümmelda kirgast viha,” ja kuulutab, et „Poeedile on saabund tund ütelda oma nimi, oma sünnipära ja oma tõug...”

*

Paul Eluard, Pierre-Jean Jouve ja Saint-John-Perse esindavad kolme erinevat aspekti tänapäeva prantsuse luulest: prometeusklikku püüandust inimese vabastamise ja maailma inimsustamise poole, psühholoogiliselt süvendet ja müütiliselt ülendet kristlikku patu- ja lunastusfilosoofiat ja lõppeks ideoloogiliselt sõltumatut luulelist maailmakujutust *sub specie aeternitatis*. Nimede valik pole milgi määral ainus mõeldav (ka mitte ühevõrra); antud kujul peaks ta siiski vahendama põgusa helgi prantsuse kaasaegse luule vaimsest rikkusest ja väärtusist, mida see meiegi jaoks kätkeb. Probleemid, mida nende poeetide looming üles tõstab, on üldinimlikud oma ulatuselt; ei keegi, kes otsib luulest enam kui sentimentaalset ilutsemist või meelemuljete värisevat reportaazhi, ei või neist ükskõiksena mööduda.

KUS TA ON?

See on nagu hiiglaslik, mõõtmatu suur pannoo, millele tahaksid olla lähedal kogu südame ja mõistuse innuga, kuid mis siiski päev-päevalt nihkub kaugeemale. Ent päriselt silmist kaotada ei saa seda iial, ükskõik kus me ka viibiksime. Nii häil kui kurjadel aegadel seisab mõõtmatu lõuend silme ees, lai ja kõrge nagu taevaalaotus. Ainsa pilguga tuleb kõik jälle tagasi tuhmumatu isimevärvides, inimesed ja maastikud, tunded ja elamused, tegevused ja toimingud, elav, haarav sümfoonia inimese ja looduse kätetööst.

Mõnikord läheb pilk sügavasse perspektiivi ja siis on näha, kuidas see kõik sai, mis meil lõpuks oli ja mis suurel mälestuste-pannool seisab aiva esiplaanil. Vanad sõjamehed odade ja mõõkadega, uljad laevnikud kilbiservalistel laevadel, mustades kuubedes mehed ja värvirikastes riietes naised töö üle kummardunult ridades, mis on nii pikad nagu mitu sajandit. Akki tulevad ammu elanud köstrid ja kirikuõpetajad, nende järel talumehed, higised keisrirahad näpu vahel, et endale kodumaad päriks osta. Järgneb hallpunaseid, impressionistliku hooga heidetud pintsli tõmbeid, kuni pilt korraga selgeks ja realistlikuks muutub.

Sealt alates ei märkagi enam nagu perspektiivi. On vaid üksainus monumentaalne, värviline, soe elamus. Näeb talumehi põllul ja töölisi tehases, koolilapsi rõõmsalt jooksmas ja teadlasi mikroskoobi üle kummardumas. Laevu tuleb

ja läheb üle lainetava mere. Kosk mühab ja turvas hõõgub ning kui vedurikütja avab ahjuukse, et sinna heita labidatäisi põlevkivi, langeb ta näole nagu pidulik, punakas prozhektorivalgus.

Kummaline, kuidas kõik tegelased ja kujud on just nii suured, nagu nad olid või on oma elus ja töös. Märkad, et need proportsioonid on nii absoluutselt õiged, et keegi surelik ei sõandaks selle vastu vaielda.

Paljude teiste isikute ja kujude keskel on sellel pildil maalitud üks mees, keda alles tahapoolle astudes hakkab õiges suuruses nägema. Viimasel isiklikul kohetamisel oli ta vana, halli habemega, ta käedki juba pisut vabisesid kõrgest eest. Kuid maalingul on ta tugev ja suur, töökas ja visa.

Ta on õllepruuli poeg Viljandimaalt. Karl August Hindrey on ta nimi. Teda peetakse jonnakaks, nõrga tervisega lapseks, kuid ta on siiski vilgas ja liikuv, erk ja julge ning armastab riski oma mängudes niisama palju, nagu ta armastab loomi, loodust ja ilu. Kasvatajail ja vanemil on temaga raske, eriti kooliõpetajail. Ta jõuab Peterburi kunstikoolini, käitub ka seal upsakalt sageli aadli-soost koolikaaslaste suhtes, elab kerge-meelselt ning on lõppeks sunnitud kodumaale tagasi tulema, sest pole ju enam raha. Rahutu veri otsib aga tegevust keegi, kes ta talendisse uskuma on hakanud, laenab talle raha reisiks Pariisi.

Hindrey lahkub kodumaalt, mis alles äsja on ärganud, mis astub küll jõudsaid, aga siiski esimesi samme, et oma ajalooliste takistuste taha maha jääma sunnitud kultuuri ja ühiskondlikku elu õitsvale Läänele järele viia.

Noor kunstnik elab Pariisis näljapäevi, tal ei ole raha süstemaatilisteks õpinguteks. Kuid ta ürgas ja vastuvõtlik vaim haarab endasse ometi kunsti- ja kultuurmetropoli jõulise pulsioogi, alles sealt kaugelt näeb ta oma kodumaad ja eluülesannet õiges valguses.

Vähe oli neid maarahva lapsi, kes nii kaugel olid käinud nagu tema, ja needki vähesed polnud pärast annud täit südameverd kodumaale peale mõne harva üksiku. Karl August Hindrey aga tundis kodumaale tagasi jõudes, et tal oli palju ütelda, ja haaras kõigepealt ajakirjaniku-sule.

Sealt algab töö, mille üksikasju silm hästi ei võta, kas sellepärast, et kõik on omajagu perspektiivis, või et see on üldse liig jõuetu ja tuhm seletama. Näeb vaid noort Hindreyd lendava sulega kirjutamas, karikaüure joonistamas, esimesi värvilisi pildiraamatuid välja andmas, koosolekuil sõna võtmas koos maa esimeste meestega, teatrit, kunsti ja kirjandust arvustamas. Isiklikus elus solvub mõnikord ta peen, sünnipäraselt kultiveeritud olek, kui maa ja rahva tõusva juhtkonna käitumises mingi matslik joon äkki irriteerima hakkab. Kuskiil söimab ta siis süüdlased tuliselt läbi, olgu see ajalehes või „Vanemuise” restoranis. Noil on paha ja nad ütlevad, ta olevat nagu parun ja kadakas.

Aastad lähevad, ta sulg muutub aina vahedamaks, sageli andmata armu kellelegi, talumeestest kuni kubernerini. Ta seisab mässuliste ja sandarmite keskel mässu ajal, ei kõhkle ütlema okupatsioonivägede kuningriigi printsile seda, mida on vaja, sõidab ringi frontidel, kui

on sõda, tundes nii sõdurite kui kindralite muresid. Sajad ja tuhanded artiklid ja karikatuurid kuhjuvad ajalehtede koltuvasse aastakäikudesse, need on ehk alles arhiivides, kuid tema isiklik mõju oma ümbruskonnale seisab jäädvustatuna vaid mälestuste suurel pannool.

Järgneb aeg, mil rahva ja riigi elu lööb ruttu õitsele. Kuid kultuuri ja ühiskondliku elu maakaardil on veel arvutuid valgeid pisilaike, milledesse on vaja joonistada vähemalt esimene kontuur julgustuseks teistele. Hindreyl on tuhandeid värskeid ja seda julgemaide ideid. Ta tahaks, et Ford ehitaks oma uue autotehase Eestisse, kus töjõud on odav, ta tahaks aklimatiseerida Kanada kasulikke taimi kodumaa pinnal, sest kliima on ju peaaegu sama, ta reisib Kongosse, et uurida selle sobivust väljarändamismaaks eestlastele. Seal Aafrika jõesuudmel kogeb ta veel kord, nagu ikka ja jälle, mõistmatust, arglikkust ja kõhklemist suure, hoogsa elujoone ees. Puudub ju ainult kolmkümmend tuhat marka, et jätkata reisi sisemaale. Ta telegraferib kodumaale, et saada seda kasvõi avansina oma reisikirjade eest, kuna summa pole eriti suur. Kodumaal on parajasti talv — „kes loeb külmal ajal kuumaalt maalt saadatud reisikirju” — arvad peatoimetajad ega saada midagi. Mehel kaugel lõunas Aafrika lõpmatute dzhunglite ääremail pole siis enam sedagi närust penni taskus, et ulatada jootraha neegriboyle. Majanduslik paratamatus sunnib otse eesmärgi lähedalt tagasi pöörduma.

Sel ajal on Hindrey elukogemuste ja tähelepanekute varamu paisunud juba nõnda rikkalikuks, et teda enam ei rahulda jooksev ajalehetöö. Ta kirjutab rea kõiteid kultuurilooliste üksikasjade poolest paeluvaid mälestusi, ent vajades veelgi tihedamat ja kontsentreeritumat kirjanduslikku avaldumisvormi, asub viljelema novelli. Need on realistlikud,

meisterlikud teosed, milledes vabaneb vana eluvaatleja kogemus ja suur eruditsioon imepeentes, õrnalt, aga siiski väga mõjuvalt ja valitult antud sõnanüanssides. Ta haarab ühesuguse võttekindlusega psühholoogilise tuuma Kataloonia sõjatandrel võitlevast sõdurist kui kodumaisest teadlasest, riigijuhist, tõusikust, balti sakslasest. Internatsionaalse üldinimlikkuse saladus on ta paljunäinud silmale tuntud.

Paralleelselt novellidega aitab ta rajada teed kunstiväärtuslikule, teaduslikule õige ajaloolise romaani sünniperioodile eesti kirjanduses. Nende romaanide tugev külg pole just niivõrd miljööefekt kui tegelaste inimlik usutavus.

Hindrey kirjutas palju, lõi paar näidet heast seiklusromaanistki. Ta on ise vaikselt resignatsiooniga tunnustanud, et kõik ei ole tulnud igakord nii, nagu oli mõeldud ja kavatsedud. Levik ja honorarid polnud neil aegadel eriti kõrged. Kuid mõistev, suur inimene on siiski olnud igas reas ja sõnas.

Ent Hindrey-ajakirjanik pole kunagi vaikinud. Ta haaras julgesti sule suure laviini vastu siis, kui rahvast ähvardasid ebademokraatlikud tendentsid. „Vanad rindeveteranid lähevad viiosteist aastat pärast sõda hõisates selle vastu rünnakule, mille eest nad kord sõdisid — selles pole midagi veidrat”, arvas ta.

Hindreya oli tülikas polemiseerida. Ka kirjanduskriitikuil, esseistidel ja monograafiakirjutajail polnud tema puhul ülesanne päriselt lihtne. Tal oli ikka kalduvus kõike ebaameeldival viisil „üle kirjutada”, ka päriselt heatahtlikke sõnavõtte. Niisama oli juubelitega. Hindrey sallis selliseid rohkem mõnusa äraolemise mõttes kui millegi muu pärast.

Siis tuli sõda ja okupatsioonid. Hindrey kadus tähelepanematusse ja vaikusse, seltsis rohkem kalapüüdjate ja talumeestega, et alles kriitilistel momentidel jälle esiplaanile astuda. Hoolimata ras-

kest tsensuurist, õnnestub tal ridade vahelt siiski ühtteist ütelda. Ta on esimene ja peaaegu ainus, kes sõandab avalikkuses sõna võtta pimedas vihas venna vere valamise vastu.

Vaevalt on ta sule alt kunagi tulnud pateetilisi pidusõnu isamaaarmastusest. Neil puhkudel on ta pigem olnud kergelt irooniline. Kuid ta keeldus julgesti ühel avalikul koosviibimisel kõnet tõlkides Heilerit nimetamast juhiks, kasutades selle asemel Saksa riigikantsleri tiitlit, ka kõne sisu tõlks ta mõnevõrra „korrigeerides”. Arvestades ainult tema kõrget vanadust ja autoriteeti, jäi ta otsesest karistusest ilma, kuid Gestapo keelas tal kirjutamise ja avaliku esinemise. Hoolimata sellest riskis ta siiski kaasas olla kõigega, mis ette võeti okupatsioonivõimude vastu.

Ta maalis Pühajärvel männimetsa, mille sirded, punakad tüved kiirgavad esimeses hommikupäikeses. Ta ladus pasjanssi pikki tunde üksijäri. Oli vaikne, ilmade poolest kaunis suvi.

Ent õhtuti kuuldus kauget kaurimürrinat ja mingi masendav vari püsis maastiku kohal. Tulevik ei näinud heledamana pimedast olevikust.

Hindreyl polnud tallanahka ega seebiki vi anda vahetuskaubaks talunikele toidukraami eest. Kuid midagi oli ta siiski veel mõtelnud anda, vanaduspäevade suure teose — romaanitriloogia „Aovalged aknad”. See ebaõnnestus. Ta loomingujõud jäi alla välistele takistustele.

Ei ole palju teada, mis K. A. Hindrey on saanud. Ta kuulus läände kogu oma olemuse ja tegevusega ammu enne teisi. Kuid mehana ja inimesena jäi ta oma haige abikaasa juure kodumaale, jäi sinna tõenäoliselt väga üksi. Ta loovutas selleks võib-olla oma vanaduspäevade suurima soovi: näha, mis kõigest ükskord saab.

Rohkem me ei tea esialgu. On raske arvatagi, kas veel ja kuidas ta pühitses

oma seitsmekümneandat sünnipäeva, mis oli augustikuus. Üksainus pagulasleht märkis seda lühikeses sõnumis, kuna meil materjalide puudusel kasvõi hädapäraselt on raske kokku võtta Hindrey mitmepalgelist elutööd.

K. A. Hindrey julge ja tööka käe jälge kohtame oma rahvuskultuuris veel kaua pärast tema aega. Ta oli aland-

likkuse, mannetuse, väikluse, orjalikkuse ja teiste negatiivsete rahva pärandkomplekside hävitamise eestvõitleja. Ta loomingu teenib totaalset, iseteadvat isiksust ja mõtte-, sõna- ning trükivaba ühiskonda. Tema ideaalid jäid võitjaks selles sõjas. Kus on ta ise?

V. P.

VARIA

Bibliograafiat Soomes ja Rootsis ilmunud eestikeelseist trükitooteist 1943—45.

1. „Päris-Eesti” nr. 1. Sept. 1943. Eesti vabariigi häälekandja. Stockholm.

2. Nädalaleht „Malevlane”. (Esimene number 9. 12. 43.). Peatoimetaja E. Parikka, peatoimetaja abi H. Mark. Toimetust ja talitus: Helsinki, Hallituskatu 1, 4 kord. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy. Ajalehe teise aastakäigu viimane number nr. 33 (37) ilmus 16. sept. 1944. a.

3. Kerttu Mustonen — Eesti-soome ja soome-eesti taskusõnastik. Heimotoimisto kirjastus 1944. Helsinki. 46 lk.

4. Valimik eesti isamaalaule. Kirjastus: Kalevalaiset naiset r. y. Kirjapaino Oy Sana 1944. 36 lk. Helsinki.

5. Eesti Looming. Kirjanduslik koguteos, Helsinki 1944. Toimetanud: A. Oras, K. Ristikivi, E. V. Saks, G. Suits, V. Uibopuu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy Helsinki. 140 lk.

6. Viia Laur Rootsi-eesti ja eesti-rootsi sõnaraamat. Andres Lauri kirjastus 1944. Helsinki. Kirjapaino Oy Merkur. 150 lk.

7. „Kodumaa hääled”, kuukiri. Vaimulik leht eestlastele. Ansvarig utgivare: Georg Korjus. Toimetaja: K. L. Marley. Ernst Westerbergs Boktryckeri A.-B. Stockholm, 1944. a.

8. „Eesti Teataja” nr. 1. August 1944. Stockholm Norrmalms-Tryckeriet 1944. 6 lk.

9. Eesti Looming 2. Kirjanduslik koguteos. Helsinki 1944. Toimetanud A. Oras, K. Ristikivi, E. V. Saks, G. Suits, V. Uibopuu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy Helsinki. 98 lk.

10. Karl Ristikivi „Tuli ja raud” 2. trükk. Andres Lauri kirjastus. Helsinki. 344 lk. Helsingin Liikekirjapaino Oy.

11. „Nädalaleht „Välis-Eesti” Stockholmis. Ansvarig utgivare Harald Dikman, peatoimetaja E. V. Saks. Esimene number ilmus 25. okt. 1944. a. (29. okt.

kuupäevaga). Linkoln Bloms Boktryckeri A.-B. Stockholm.

12. Nädalaleht „Teataja” Ansvarig utgivare Per Wieselgren. Peatoimetaja Oskar Mänd. Esimene number ilmus 28. okt. 1944. Tryckeriaktiebolaget Fylgia Stockholm. Lakkas ilmumast 40-nda numbriga 25. aug. 1945. a.

13. Välis-Eesti kalender-käsiraamat 1945. Kuning. Teaduste akadeemia erilise privileegi alusel. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 1. Uppsala 1944. Almqvist & Wiksells Boktryckeri A.-B. 441843. ja Linkoln Bloms Boktryckeri, Stockholm. 40 lk.

14. J. Aavik „Aabits ja lugemik”. Illustrerinud Karin Luts. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 2. Stockholm, 1944. Linkoln Bloms Boktryckeri, Stockholm. 102 lk.

15. „Tylösandi Kaja 4” Jõulud 1944, 5 ja 6. Vastutav peatoim. Ragnar Kent, Tegevtoim. Astrid Schöenberg. Halmstad. Tidn. Hallands Boktr. Lõpetas ilmumise nr. 6-ndaga 24. veebr. 1945. a.

16. „Kodukolle”. Kuukiri. Vastutav toimetaja: Karl H. Petersson, tegevtoimetaja Evald J. Voitk. Väljaandja Eesti kirjastus Orto, Vadstena. Esimene number ilmus jaanuaris 1945. Abetryck, Vadstena 1945.

17. Praktiline rootsi keele õpik. Koostanud H. Ester. Kirjastus „Estica”, Abetryck, Vadstena 1944. 124 lk.

18. Kukeaabits. Kirjastus Orto, Vadstenas 1944. Abetryck. 16. lk.

19. Eesti laulik. Kirjastus „Estica”, Vadstenas 1944. Abetryck. 60 lk.

20. Eesti Looming 3. Kirjanduslik koguteos. Stockholm 1945. Toimetus: A. Oras, K. Ristikivi, E. V. Saks (tegevtoimetaja), G. Suits, V. Uibopuu. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 3. Linkoln Bloms Boktryckeri, Stockholm. 120 lk.

21. Väike lauluraamat. Baltiska Kyrkokontoret, Diakonistyrelsen, Stockholm 7, Svenska Tryckeriaktiebolaget, Stockholm 1945, 443628. 128 lk.
22. Nädalaleht „Eesti Teataja”. Ansvarig utgivare H. A. Tidblom, peatoimetaja Oskar Mänd. Esimene number ilmus 1. aug. 1945. Tryckeriaktiebolaget Fylgia, Stockholm.
23. Meie Issanda Jeesuse Kristuse Uus Testament ehk Uue Seaduse Raamat. Helsinki, Briti ja Väljamaa Piibli selts, 1945. Printed by K. F. Puromies Limited, Suomi, Helsinki, 1945. 308 lk.
24. M. Leblanc „Oõnes nõel”. Romaan. Kirjastaja tundmata. Helsinki Kirjapaino Osakeyhtio Nova, 1945. 183 lk.
25. Walter Ripman. A. First English Book, Stockholm 1945. 216 lk.
26. A Second English Book by Walter Ripman. Viies muutmata trükk. Kirjastaja Ants Sõnajalg. Helsinki, Painoteollisuus Oy, 1945. 236 lk.
27. Helene Purre Inglise-Eesti ja eestiinglise sõnastik. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 4, Stockholm 1945. Linkoln Bloms Boktryckeri, Stockholm. 390 lk.
28. Rootsi-eesti sõnaraamat. Koostanud P. Wieselgren, P. Ariste, G. Suits. Teine trükk. Kirjastus Orto, Vadstena 1945. Grafisk Reproduktion, Stockholm. 794 lk.
29. P. Wieselgren, G. Suits, P. Ariste. Svensk-estnisk ordbok. Rootsi-eesti sõnaraamat. Koostanud Heino Meister. Kirjastaja Aug. Ots, Stockholm 1945. A.-B. Gustav Lindströms Boktryckeri. 384 lk.
30. Prof. A. Oras — Fil. kand. E. Lagman. Estnisk-Svensk ordbok. Eesti-Rootsi sõnaraamat. Stockholm, 1945. Kirjastaja Aug. Ots. A.-B. Gustav Lindströms Boktryckeri. 432 lk.
31. Rootsi-Eesti abiraamat. Gunnar Björkman „Svensk Språklära” kasutades koostanud Björn Collinder, Joh. Aavik ja Oskar Loores. Uppsala 1944. A.-S. Almqvist & Wiksell'i trükikoda. 136 lk.
32. V. Uibopuu „Võõras kodu”, romaani. Orto kirjastus, Vadstena. Abetryck, Vadstena, 1945. 240 lk.
33. Bernard Kangro „Põlenud Puu”. Neljas kogu luuletusi. Karlstad, 1945.
34. „Ametiühingud, töökaitse ja sotsiaalsed korraldused Rootsis.” Joh. Mikhelson. Stockholm, 1945. „Teataja” kirjastus. 51 lk.
35. B. Solitander, H. Haage, H. Rajamaa. Rootsi keele õpik algajale. Illustreerinud Gertrud Borberg. Stockholm, C. E. Fritzes Bokförlags A.-B. 1945. Södermanlands Läns Tidnings tryckeri, Nyköping 1945. 304 lk.
36. „Rootsi kalastusõigus ja organisatsioon”. Eesti kalureile ja kalasportlastele Rootsis. A. Taska. Stockholm, 1945. „Teataja” kirjastus, 61 lk.
37. Tänapäev ja meie. I. Heinrich Laretei: „Eesti välispoliitilisi probleeme”. Kirjastus „Vabariiklane”. Stockholm-Uppsala 1945. Normmalmstryckeriet, Stockholm 1945. 41633. 28 lk.
38. Rahvuspoliitiline koguteos „Vabariiklane”. Toimetis: Rudolf Jalakas, Eerik Laid, Arvo Mägi (tegevtoimetaja), Karl Ristikivi. Kirjastus „Vabariiklane” Stockholm-Uppsala, 1945. 32 lk.
39. August Gailit. „Leegitsev süda”, romaani. Orto kirjastus, Vadstena. Abetryck — Vadstena, 1945. 312 lk.
40. Välis-Eesti kalender-käsiraamat 1946, 1947, 1948. Rootsi kuningliku akadeemia erilise privileegi alusel. Stockholm, Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 5. Almqvist & Wiksells Boktryckeri A.-B. Uppsala, 1945. 240 lk.
41. Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat. Prof. J. Uluotsa mälestuse jäädvustamise toimkonna toimetis. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 6. Toimetis: J. Klement, Hanno Kompus, E. V. Saks. Linkoln Bloms Boktryckeri, Stockholm, 1945. 72 lk.
42. Hermann Rajamaa. Valimik kirjandust I. Kirjastus „Eesti Teataja”, Stockholm, 1945. 294 lk. Trükitud Helsingis.
43. J. Gnadenteich. Usuõpetust noortele I. Baltiska Kyrkokontoreti kirjastus. Stockholm, 1945.
44. Juh. Aavik. Koduhelid — Eesti koorilaulude vihik. Kirjastus Orto. 1945. Vadstena.
45. „Koidikul”. Tervitus eestlastele võõrsil. Kirjastus Filadelfia kogudus. Stockholm, 1945. 16 lk.
46. Kuukiri „Kõigile”. Ansvarig utgivare O. Kopler. Toimetaja K. Arro. Kirjastus „Kõigile”, Göteborgis. Esimene number ilmus oktoobris 1945.
47. „Homse nimel”, koguteos. Kirjandus- ja kunstirühmitus „Tuulisui” väljaanne, Stockholm, 1945. Toimetanud: Imant Rebane ja Kalju Lepik. Linkoln Bloms boktryckeri A.-B. 112 lk.
48. August Mäik. „Õised linnud”, romaani. Orto kirjastus. Abetryck, Vadstena, 1945, 320 lk.

49. Marie Under. „Sõnasild”, luulevalimik. Orto kirjastus. Abetryck, Vadstena, 1945. 222 lk.

50. Ain Kalmus. „Öö tuli liiga vara”, romaan. Orto kirjastus. Abetryck, Vadstena, 1945. 346 lk.

51. Helmi Mäelo „Sangar”, noorsoojutt. Kirjastus Orto, Vadstena. Abetryck, 1945. 142 lk.

52. Kuldne kodu. Loomade pidu. Tekst H. Laid, pildid R. Kivit. 16 lk. W.S.O.Y. trükk, Porvoo, 1945.

53. Kuldne kodu. Piibelehe neitsi. Tekst A. Kitzbergi järgi, pildid R. Kivit. 16 lk. W.S.O.Y. trükk, Porvoo, 1945.

54. Kuldne kodu. Muna. J. Oro tekst, pildid R. Kivit. 16 lk. W.S.O.Y. trükk, Porvoo, 1945.

55. Henno Jänes „Meie emakeel I”. J. Saarniidu illustatsioonid. 264 lk. Stockholm, 1945.

56. Henno Jänes „Meie emakeel II”. 152 lk. Stockholm, 1945.

57. Herman Rajamaa Eesti lugemik I.

58. Luur-Arumäe. Usuõpetus algkoolile I. Rootsi-Eesti õpperaamatute fond, Stockholm 1945. 154 lk.

59. Inglise keele kursus algajale. 1. vihk. 32. lk. Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 7. Linkoln Blom boktryckeri, Stockholm, 1945.

60. „Eesti jõulud”. Vastutav toim. A. Svantesson. Toimetajad: M. Saar, R. Kiviranna, V. Takkel. Baltiska Kyrkontoret kirjastus. Stockholm, 1945. 18 lk.

61. Piibel, Briti ja Välismaa Piibli Seltsi väljaanne, A. Bonniers kirjastus. Stockholm 1945. 960 + 368 lk.

62. Eesti koraaliraamat ja agenda. Baltiska Kyrkontoret kirjastus, Stockholm, 1945.

63. Jõulutäht. Filadelfia kirjastus. Stockholm 1944, 16 lk.

64. Jõulutähed. Toimetaja T. Korjus. Svenska Baptistmissionen, Stockholm 1945, 16 lk.

65. Harri Haamer, Tema käsi I. Filadelfia kirjastus, Stockholm 1945, 16 lk.

66. Harri Haamer Tema käsi II. Filadelfia kirjastus, Stockholm 1945, 16 lk.

67. Lauluviik. Filadelfia, Stockholm 1945.

68. Jõuluöö. Svenska Baptistmissioni kirjastus, Stockholm 1945, 20 lk.

69. L. Neumann. Roheline Maleva, Es. kiltuna 1945, 32 lk.

70. Eesti põgenikud Rootsis 1944–46. Toimetajad: A. Moor, E. Tibbing, H. Vilper, V. Brun. Borås Eesti Seltsi kirjastus. Borås 1945, 96 lk. Josef Bergendahls Boktryckeri, Göteborg.

(Algas lk. 30.)

Lindbergi ja prints Mirza Riza-Khani poeg, — nägin teda, kui tal alles oli üll valge kuub ja põlvpüksid ning peas pisike punane fess. Ta oli kui oma isa suust kukkunud, mustasilmaline ja kollaka jumega, ning ei temas, niisama vähe kui printsess Fatimas, tema paar aastat nooremas kaunitar-ôes polnud jälgegi ema kuld kollasest ja heledavärvilisest põhjamaisest ilust. Hommikumaa veri oli silmanähtavalt võitnud. Mul on kuskil peidukohas päevapilt, varustatud Elsa Lindberg-Dowlette'i, printsess Mirza Riza-Khani omakäelise pühendusega, — ohkan peaaegu kergendustundest, kui olen suutnud kõik need keerulised nimed ja aunimed korralikult paberile panna! Ta seisab seal väga sirgerühilisena, peas pikk must pärsia linik, mis siiski ei kata nägu, — hoides kättpidi oma poega Ibrahim.

Elsa Lindbergi ja prints Mirza Riza-Khani romantiline armastuslugu on vist üldiselt tuntud, aga ei tee vahest viga seda selles ühenduses korrata. Elsa Lindberg, rootslase, ka Soomes tegutsenud kapellmeistri tütar, oli Pariisis maalikunsti õppinud, kus ta muu hulgas ka oli Albert Edelfeltile mudeliks. Laevareisil Helsingist vanemate poole Stockholmi, oli tal reisipakkide hulgas Edelfelti maalitud portree. Mõteldes sinna-tänna, kuidas ta selle kergemini päästaks tollivõimude tagakiusamise eest, mäletas ta

reisijate nimestikus näinud olevat Pärsia tookordse Stockholmi-saadiku, prints Mirza Riza-Khani nime. Ta pöördus pikema jututa idamaise printsi poole palvega, et see võtaks tema portree oma pagasi hulka. Seda lubatigi temale armuliselt. Laevasõit Helsingist Stockholmi ei ole pikk, aga sellest piisas. Kui Pärsia prints oma kahehobuse-tõllas järgmisel päeval sõitis Elsa Lindbergi koju, siis ta ei sirutanud mitte ainult Edelfelti portreed ta jalge ette, vaid ühtlasi ka oma südame ja vürstliku tiitli. Kõik läks nagu Tuhande-ja-ühe öö muinasjutus.

Aga abielu põhjamaise, protestantliku naise ja idamaise, muhameedi usku tunnistava printsi vahel, kellel peale muu oli kodumaal juba enne kolm-neli seaduslikku abikaasat ja täisealisi lapsigi, on keeruline asi, mis ei selgu kauplemisteta, isegi mitte diplomaadi puhul. Seal seati tingimusi, kaubeldi poolele ja teisele ning tehti järeleandmisi nagu rahukonverentsidel. Lõpptulemuseks oli, et prints Mirza Riza-Khan pidulikult loobus oma muhameedlikust haaremist, ja Elsa Lindberg omalt poolt lubas olla väljaspool Rootsit kohtamata ühtki meessoost esindajat. Meenub hiljem Tangeris, Marokos kohatud inglise sünnipäraga Wazani Sheriffa, kelle abielu muhameedi aadlikuga jooksis traagiliselt karile. Elsa Lindberg seevastu purjetas varitsevaist salakaridest õnnelikult mööda.

Nägin printsess Mirza Riza-Khani esmakordselt Rivieral, külastades teda koos seal elava soomlasega, koloneli proua Anna Tudusega. Ta mees oli tookord ajutiselt vabanenud oma diplomaaditeenistusest ning ehitanud mauri stiilis palee Monako mäeküljele. Nad veetsid seal üksildast ja rangesti piiratud elu. Ooperit külastades istus printsess alati loozhi eesriiete taga ja liikus tänavail linikuga kaetult. Kui prints all saalis külalisi vastu võttis, oli ainult naistele lubatud ronida ülemisele korrale printsessi kohtama.

See oli küll kuldne puur sõna tõsisel mõttes, aga siiski puur.

Palee kogu esikülg oli mitmevärvilisest mosaiigist, mis värvivarjundites võistles lillepeenardega. Vastuvõturuumid alumisel korral olid sisustatud idamaised, seal oli musti,

madalaid pärlmutriga kaunistatud laudu ja samasuguseid tugitoole, idamaiste vaipade kattes seinu ja põrandaid. Pidin oma silmad pimedaks vahtima sellest kirjust hiilgusest, mida nii üliküllalt sain kümme aastat hiljem näha idamaailm Londoni tagasipöördunud inglaste kodudes ning Iraani, Afganistani ja Türgi saatkonnas. Praegu oli see mulle alles uus ja pimestav.

Jõime alul mokat printsi seltsis väikestest must-kuldseist tassidest. Jutuajamine sündis prantsuse keeles. Prints Mirza Riza-Khan oli keskmise kasvuga mees, lihavusele kalduv, nagu ta kaasmaalased sageli, põsed sinetavad aetud habeme tüügastest, mis siiski helkisid läbi naha, silmad süsimustad, elavalt targad. Käitumine hoovkondlase oma — ettevaatlik ja viisakas.

(Järg lk. 30.)

Asendamatu abiline

inglise keele tundjaile ja õppijaile on

mag. phil. J. Silveti

Inglise-Eesti sõnaraamat

1.200 suurt lehekülge teksti ühes hääldamise õpetusega.

VALIS-EESTI tellijaile 20% hinnaalandust.

Hind: heas köites eksemplar kr. 35:—

brosheeritud eksemplar kr. 30:—

Kogu raamat on ühes köites.

Ka kõik muud inglise keele õpikud ja sõnastikud saadaval.

Välis-Eesti Stockholm, Sveavägen 70, 2 tr.
POSTGIROKONTO 25 32 44.

Estland berättar

Rootsikeelne novellideantoloogia eesti emigrant-kirjanikelt ühes autori piltidega. Sisaldab parimaid novelle Aino Kaldalt, Aug. Gailitilt, K. Ast-Rumorilt, A. Kivikalt, A. Mälgult, P. Krustenilt, E. V. Saksalt, V. Uibopuult, K. Ristikivilt. Eessõna prof. A. Oras, kaas Ed. Ole.

Hind kr. 7:—.

Tellimised ja müük:

VALIS-EESTI, Sveavägen 70, II tr.,
Stockholm, postgirokonto 19 84 59.

See on raamat, mida kinkige eesti kultuuri tutvustamiseks oma rootsi sõpradele!

Viies maailmajaos kõigis eestlaste koloniides loetakse
Stockholmis ilmutat
vanemat ja suuremat, informatsiooni, majanduse ja
kultuuriküsimuste nädalalehte

Välis-Eesti't

Välis-Eesti tellimiste ja kuulutuste rahasid maksta Välis-Eesti kontole

SVENSKA HANDELSBANKEN AB, STOCKHOLM

juures alljärgnevat Euroopa, Ameerika, Austraalia pankades:

London: Midland Bank, Overseas Branch, 122, Old Broad Street.

New York: Guaranty Trust Co of New York, 140, Broadway

Montreal: Royal Bank of Canada.

Sydney: Bank of New South Wales.

Paris: Société Generale, Departement de l'Etranger.

Zürich: Schweitzerischer Bankverein.

Kopenhagen: Kjobenhavns Handelsbank.

Helsingfors: AB Nordiska Föreningsbanken.

Rio de Janeiro: National City Bank of New York.

Buenos Aires: First National Bank of Boston.

Tellimiste hinnad on järgmised:

Inglismaal naela —3/ 6 d. 1 kuu; Ameerikas dol. 1.— 1 kuu;
Kanadas dol. 1.— 1 kuu; Austraalias naela —4/ — 1 kuu;
Shveitsis S. fc. 3.— 1 kuu; Taanis Tkr. 2.75 1 kuu; Argentiinas Pesos 3.— 1 kuu; Prantsusmaal Rkr. 3.— 1 kuu;
Soomes Rkr. 2.50 1 kuu.

Pikemaajalised tellimised vastavalt kallimad.

Kuulutuste hinnad on Rkr. 0.40 per mm. ümberarvestatult vastava maa valuutasse.